

SUPPLEMENTUM 2

Vzpomínky na přerovské ghetto

Ignaz Briess

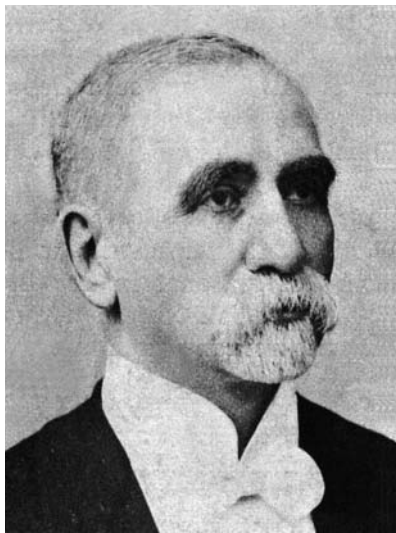
2000

Sborník
Státního okresního archivu
Přerov

Sborník Státního okresního archivu Přerov 2000

SUPPLEMENTUM 2

ISBN 80-238-6001-1

Ignaz Briess

(1833–1931)

Vzpomínky na přerovské ghetto

Ignaz Briess

Přerov 2000

Obsah

Z dějin přerovské židovské obce	9
Nejvýznamnější osobnosti židovského Přerova	19
Přerovský rod Briessů	23
Paměti Ignaze Briesse seniora	25
Ignaz Briess: Vzpomínky na přerovské ghetto	
Několik vzpomínek na prarodiče	27
Mí rodiče Jakob a Betti Briessovi	40
Moje dětská a chlapecká léta	51
Všední dny a svátky v ghettu	66
Na ješivě v Lipníku	82
Prameny a literatura	86

Z dějin přerovské židovské obce

První spolehlivá zmínka o přítomnosti židů v Přerově pochází až z roku 1447, kdy je v knihách půhonných záznam o dvoře, ležícím v židovské ulici, který patřil Dorotě, dceři Mikeše ze Šířavy. Ta spolu se svou sestrou Hedvikou roku 1448 prodala dvůr i s pozemky, robotami, činžemi a výnosy Václavovi z Lazník. Autor dějin přerovské židovské obce rabín dr. Jakob Freimann sice uvádí první zmínku o židech v Přerově již k roku 1339, nedokládá ji však odkazem na příslušný pramen. Stejně tak nelze doložit jeho tvrzení o původní existenci židovského ghetta v předměstské vsi Šířavě, které zřejmě ztotožnil se zmíněnou židovskou ulicí, jež zasahovala až k Šířavě a nacházela se tehdy ještě vně města, za městskými valy a příkopem, v prostoru dnešního Žerotínova náměstí. Přerovská židovská ulice netvořila nikdy uzavřené ghetto, mezi židovskými domy stály i domy křesťanských majitelů a ani po roce 1726 zde nedošlo k nařízené separaci židů od křesťanů, jak bude níže zmíněno. Počet židovských obyvatel Přerova v 15. století neznáme, jistě ale nebyl vysoký, a to ani po předpokládaném přistěhování dalších židů, vypovězených roku 1454 z Olomouce a Uničova. Jednalo se nejvýše o několik desítek osob a i v dalších staletích se jejich počet zvyšoval jen pozvolna.

Více zpráv o přerovských židech máme z 16. století, kdy se město nacházelo v držení Pernštejnů, za nichž dosáhlo nebyvalého hospodářského rozkvětu. Vrchnost využívala ve svůj prospěch obchodní zdatnosti židů, zaujímalá proto vůči nim tolerantní postoj a udělila židovské obci i některá privilegia, na druhé straně ovšem musela přihlížet také k zájmům měšťanů a prosazovat vůči židům i omezující opatření, zejména tam, kde by příliš konkurovali cechům, jejichž činnost se v průběhu 16. století v Přerově úspěšně rozvíjela. Přerovští židé se v 16. a 17. století nezabývali pouze obchodem, ale i řemesly a někteří zřejmě rovněž zemědělstvím. Tak z roku 1512 máme doloženo, že přerovský žid Jakub koupil za 24 kop grošů část panské louky, zvané Markrabina, kterou Vilém z Pernštejna rozprodal měšťanům. K židovským domům také běžně přináležely zahrady. V přerovských purkrechtních knihách jsou zaneseny i zápisy na koupě a prodeje gruntů mezi židy a křesťany i mezi židy navzájem, přičemž s některými grunty se prodávala i chmeliska. Purkrechtní knihy jsou velmi cenným pramenem k dějinám přerovských židů ve 2. polovině 16. a v 1. polovině 17. století. Je v nich zachyceno množství osobních jmen zdejších židů a jejich příbuzenské vztahy a objevuje se v nich i několik cizích židů (z Tovačova a Šternberka), kteří si zakoupili domy v Přerově. Ze záznamů lze také usuzovat o majetkových poměrech zdejších židů. Tak např. žádný z kupujících nehradil kupní cenu domu v hotovosti, nýbrž složil jen relativně nevysokou zálohu a zbytek splácel v dlouhodobých ročních splátkách, což byla běžná praxe nejen v Přerově. Z výše záloh a rozvržení splátek lze tedy soudit, že jejich majetkové poměry byly srovnatelné s poměry přerovských měšťanů, s nimiž

židé vstupovali do složitých majetkoprávních vztahů, stávající se vzájemně ručiteli, dlužníky i věřiteli.

K hospodářské činnosti přerovských židů dodejme, že nebyla omezena pouze na území města a panství, ale zasahovala i mimo území Moravy. Tak z roku 1543 pochází zmínka o přerovském židu, kterému byl odebrán šafrán (obchod s kořením patřil k významným obchodním specializacím židů) v Těšíně a v purkrechtní knize je doložen pobyt jednoho žida v Polsku. V hospodářství velkostatku hráli židé významnou úlohu jako obchodníci při odbytu jeho rostlinné i živočišné produkce a také jako poskytovatelé úvěru. Je známo, že manželka Jana z Pernštejna zastavila v době finanční tísně u pražských židů klenoty za více jak 5000 tolarů. U přerovských židů by zřejmě tak vysokou částku nezískala. Při své obchodní i řemeslnické činnosti se přerovští židé samozřejmě stali v některých oborech silnými konkurenty zdejších cechů. Potvrzují to ustanovení o židech v cechovních privilegiích i dochované záznamy v dalších cechovních písemnostech. Tak např. v konfirmaci privilegia řeznického cechu z roku 1561 je zmíněna stížnost řeznických mistrů na konkurenci židů (ale i dalších křesťanských řezníků) v řemesle a předepisuje se rozsah porážky dobytka židovským řezníkům, kterým bylo zakázáno prodávat maso v Přerově a v okruhu jedné míle od města. Od roku 1589 pak je doložena volba několika řeznických mistrů, kteří měli dohlížet na židy, zda dodržují předepsaná nařízení ohledně výseku masa, a zdá se, že počátkem 17. století přikročili přerovští řezníci až k bojkotu svých židovských konkurentů, kterým odmítali prodávat dobytek k porážce. Vážnou konkurenci představovali židovští obchodníci s kůžemi a kožešinami též kožišníkům, koželuhům a ševcům. Proto bylo židům zakázáno kupování a zpracování určitých druhů kůží a kožišníci jim nesměli šít, protože židé obchodovali s podšívanými kožichy. Podobně bylo upraveno obchodování „během židovským“ s některými dalšími surovinami a zbožím. V mýtní tabuli z roku 1534, kterou vydal městu Jan z Pernštejna, je stanoven poplatek „z fůry peřin, které se židům vozí“ a také „z žida na koni a z pěšího“. Výběrci mýta byli ovšem sami židé, jak máme doloženo z počátku 17. století. Vedle uvedených zásahů do hospodářské činnosti židů regulovala vrchnost i počet židů na svém panství. Tak roku 1580 Vratislav z Pernštejna, u kterého se mantovská kněžna přimlouvala, aby povolil v Přerově usazení žida Abrahama Levity, píše svému úředníku Jindřichu Blektovi, že by si nepřál „aby se tamní židé rozmnožovati měli“. Vcelku však lze období vlády Pernštejnů na Přerově a rovněž i jejich nástupců Žerotínů, kteří získali panství roku 1596, označit za dobu rozkvětu města i židovské obce, přerušenou až všeobecným úpadkem během třicetileté války. Karel starší ze Žerotína sice ve svém potvrzení městských privilegií z roku 1600 židy některých výsad zbavil, jednalo se o zákaz šenkování vína a kupování přespolního vína, které dále směli nakupovat jen u přerovských měšťanů, dbal ale také, aby se židům dostávalo spravedlnosti a sám využíval jejich obchodních služeb, jak dosvědčuje jeho příkaz úředníku Volfovi, který měl u židů vybrat liščí nebo vlčí kožišiny na kožich pro Karlova strýce.

Pokud jde o počet židů v Přerově v 16. století, první údaj pochází z roku 1564, kdy se v Přerově uvádí 8 osedlých židovských domů. Kromě majitelů gruntů žil ve městě i určitý počet židovských podruhů, tj. židů s rodinami bydlících v nájmu. O jejich počtu hovoří až účetní doklady z let 1613/1614, kde se uvádí 16 podruhů. Každý osedlý odváděl vrchnosti roční plat 2 kopy grošů, podruzi 15 grošů. Kromě tohoto platu odváděli židé vrchnosti za povolení mít ve svých domech o svých svátcích víno 4 libry pepře nebo peněžitou náhradu půl kopy grošů z každé libry. Celkový počet židovského obyvatelstva v Přerově v předbělohorské době lze odhadovat nejvýše kolem stovky osob.

Pohromy třicetileté války postihly Přerov velmi záhy, i když jej zpočátku jen málo zasáhly přímé bojové operace. V říjnu 1621 sice na město neúspěšně zaútočili Uhři s valašskými povstanci, k úplnému zbídačení Přerova však stačila přítomnost císařské posádky, příliv uprchlíků z venkova a válečné kontribuce. Během tří let upadlo město do velkých dluhů, které pak s obtížemi splácelo. O životě židovské obce ve válečném období nemáme žádných bližších zpráv, jistě se však ani jí nevyhnulo drancování a hospodářský úpadek. Tvrdě proti přerovským židům zakročil Karel starší ze Žerotína roku 1629, kdy přinutil bránící se židy k účasti na splácení městských dluhů. Na židovskou žádost o zproštění této povinnosti, předloženou prostřednictvím městské rady, dal jasně na srozuměnou, že židé užívají městských práv a jeho ochrany jako ostatní poddaní, a proto se musejí podílet i na úhradě finančních povinností města, jinak ať během 18 neděl prodají své domy křesťanům a usadí se jinde. A že na židovskou obec dopadlo mimořádné finanční břemeno, ukazuje výkaz příjmů vrchnosti od města za rok 1630, kdy z celkové částky 416 zl. pocházelo od židů více jak 40%, několikanásobně více, než by odpovídalo jejich početnímu zastoupení ve městě.

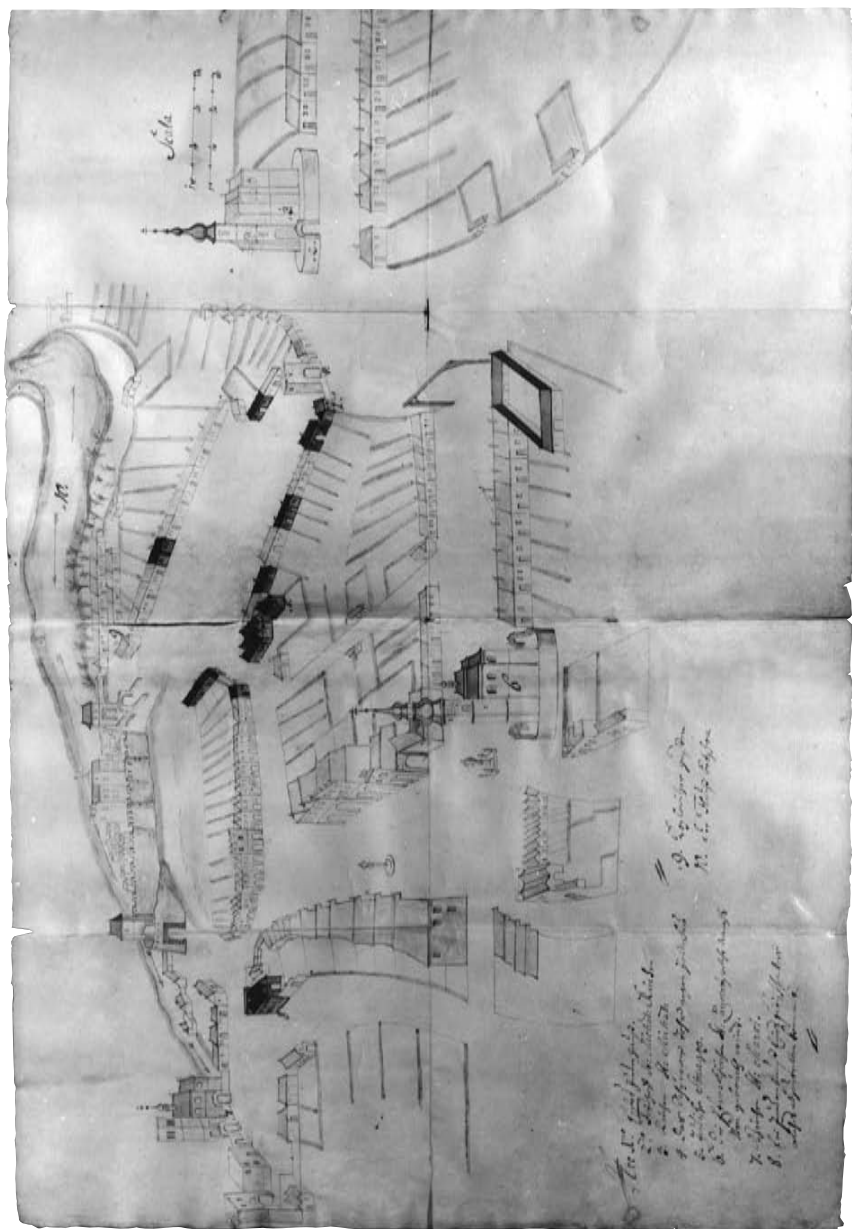
Ještě za života Karla staršího ze Žerotína (zemřel 1636) byla převedena držba přerovského panství na jeho vzdáleného příbuzného Baltazara. Ten zanedlouho po svém převzetí panství udělil židovské obci v roce 1638 významné privilegium, podstatně rozšiřující dosavadní židovská oprávnění. Především udělil přerovským židům svobodu obchodování ve městě a v panských vsích, židovským řezníkům povolil svobodnou porážku dobytka i prodej masa a bez omezení povolil židům provozování krejčovského řemesla. Dále povolil židům volné nabývání domů a gruntů ve městě, pouze s výhradou, že tím nesmějí být hospodářsky poškozeni křesťané. Židé směli mít v Přerově své školy, špitál a hřbitov. Židovskou obec, zastupovanou židovským rychtářem, vyňal z moci městského práva a podřídil ji svému úředníku, který měl napříště urovnávat spory mezi židy a měšťany. K vydání uvedeného privilegia, které si jistě nechal náležitě zaplatit, vedla ovšem Baltazara sotva náklonnost k židům, jak byl tento krok někdy vykládán, nýbrž snaha o konsolidaci hospodářských poměrů na přerovském panství, a jak je patrné, spoléhal více na židovskou podnikavost než na cechovními pořádky vázané městské hospodářství zchudlého Přerova. Z každého osedlého domu také židé museli platit do vrchnostenských důchodů ročně 100 zl., a aby zabránil případnému odchodu židů z města, byl každý

odcházející povinen zaplatit 2 dukáty, zatímco přistěhovavší se židé měli platit částku podle uvážení vrchnosti.

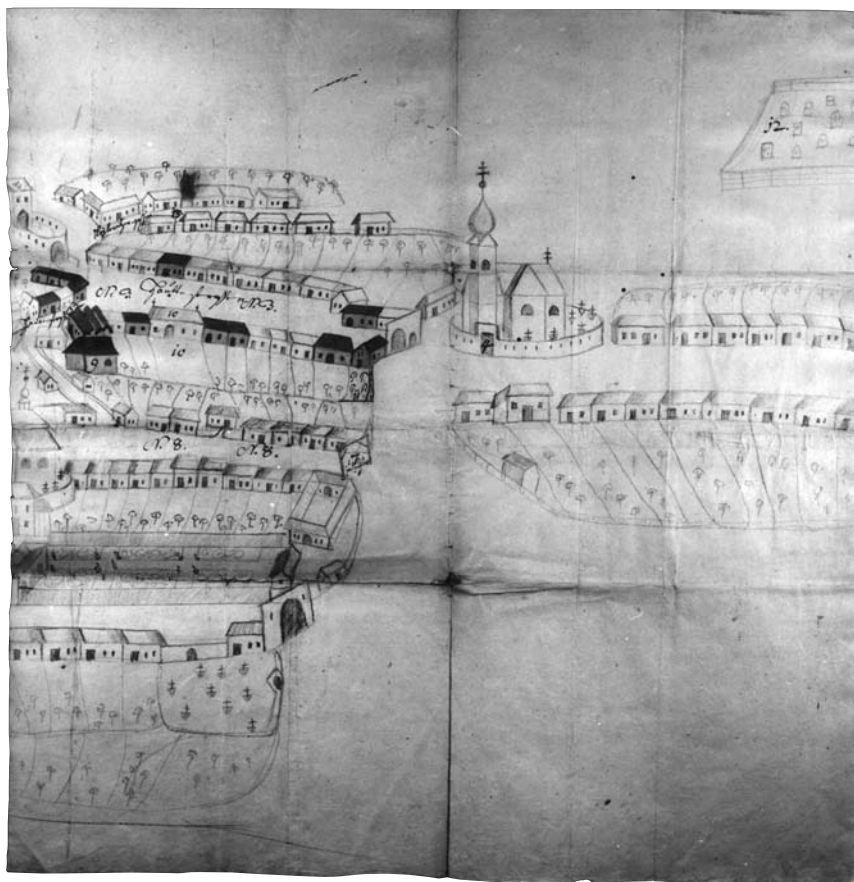
Výhodám Baltazarova privilegia se přerovská židovská obec, pokud jich v této nejisté době vůbec podstatnějším způsobem mohla využít, netěšila dlouho. Válečné události 40. let 17. století, střídavé obsazování a drancování města vojsky válčících stran a nakonec i morová epidemie přivedly Přerovu takový hospodářský úpadek a vyhladnění, že ještě v roce 1675 byla z 254 domů ve městě téměř třetina pustých. O míře postižení židovských obyvatel nemáme zpráv, jejich utrpení ale jistě nebylo o nic menší, než u ostatního obyvatelstva.

Baltazarovi nástupci z rodu Žerotínů byli v prosazování svých zájmů již méně vstřícní k měšťanům i k židům. V urovnání mezi Karlem Jindřichem z Žerotína a městem z roku 1686 si měšťané vymohli omezení práva prodeje vína židy na víno košerové, určené jen pro potřebu židů, zatíženého navíc poplatkem půl zlatého z každých 10 věder ve prospěch městského důchodu. Především však byli židé, vlastníci tehdy v Přerově 11 gruntů, zbaveni pod sankcí propadnutí složené částky městu práva zakupování dalších nemovitostí, ať šlo již o domy nebo pozemky (městu pak byli židé povinni odvádět gruntovní platy a ze hřbitova roční poplatek 20 bílých grošů). Toto opatření bylo ostatně v souladu s obratem ve státní politice vůči židům po skončení třicetileté války, během níž byl císař nucen tolerovat výsady židů, protože potřeboval jejich finanční pomoc. Již v roce 1650 bylo židům zakázáno usazovat se v jiných místech, než kde sídlili k 1. lednu 1618, a na tento zákaz navazoval i císařský reskript ze srpna 1681 a sněmovní usnesení z let 1682 a 1683, podle nichž měli být židé na Moravě trpěni jen v místech a v počtu zjištěném v roce 1675 při druhé lánové vizitaci. Platnost ostatních privilegií přerovských židů pak zanikla v průběhu 18. století, v období tzv. úředního antisemitismu. Z lánových vizitací známe i jména majitelů všech 11 židovských domů v Přerově. První údaj o počtu židovských obyvatel Přerova pochází až ze sčítání provedeného roku 1763, kdy ve městě žilo 206 židů a 2211 křesťanů. Při téměř nezměněném počtu židovských domů tak značně vzrostla jejich přelidněnost, a docházelo proto i k ubytovávání židů v křesťanských domech.

Osmnácté století, zejména období vlády Karla VI. a Marie Terezie, bylo pro moravské židy obdobím velmi nepříznivým. Nejtíže do života židovských obcí zasáhla opatření z roku 1726, tzv. familiantský zákon a translokační reskript. Cílem familiantského zákona bylo zamezit dalšímu početnímu růstu židovských obyvatel v zemi. Podle něho získali právo k pobytu v zemi jen židé toho času ženatí nebo ovdovělí s dětmi a do budoucna se směl oženit pouze nejstarší syn v rodině, který získal po smrti svého otce jeho familiantské místo. Za nelegální sňatky hrozily přísné tresty. Pro Moravu byl stanoven numerus clausus 5106 židovských rodin, který nesměl být překročen. Podobný cíl, tj. dostat židy ještě více pod kontrolu a vytlačit je dále na okraj společnosti, sledoval i translokační reskript, ikdyž byl zdůvodněn nábožensky, s tím, že je třeba přemístit židy z blízkosti katolických kostelů, aby nebyl rušen průběh bohoslužeb. Důsledkům familiantského zákona se přerovská židovská obec vyhnout nemo-

Židovské domy v Přerově, plány z r. 1727. Moravský zemský archiv Brno.

bylo vydání Generálního policejního, procesního a komerčního řádu roku 1754, který zůstal bez podstatných změn, s výjimkou určitých liberálních opatření z josefinské doby, v platnosti až do roku 1848 a který, i když do značné míry respektoval vnitřní autonomii židovských obcí a moravského židovstva jako celku, v podstatě prikazoval každému židu nepřetržitě pobývat ve své domovské obci a plnit závazky vůči vrchnosti. Jak vzrostlo finanční zatížení židů, o tom se můžeme přesvědčit i na případě Přerova, kde se na stálých platech vrchnosti podíleli židé roku 1688 necelými 16 procenty, roku 1754 ale již téměř 28 procenty, ačkoli netvořili ani desetinu počtu obyvatel města.

Za dovršení státní regulace židovského osídlení na Moravě můžeme pokládat vydání tzv. systemálního patentu v roce 1798, který systemizoval počet povolených rodinných míst pro jednotlivé židovské obce. Pro Přerov bylo stanoveno 44 míst, a v židovské obci tedy po další půlstoletí mohlo oficiálně bydlet jen 44 rodin, ačkoli skutečný počet byl vyšší, neboť i přes hrozbu vysokých sankcí byla uzavírána tajná manželství, neevidovaná v matrikách a legalizovaná až po dosažení občanské rovnoprávnosti. Veškerá přijatá omezující opatře-

ní ovšem stejně nezabránila početnímu růstu židovského obyvatelstva, ani v Přerově, kde v roce 1791 čítala židovská obec 230 příslušníků, v roce 1830 již 286 a v roce 1848 342 osob. Vzrostl i počet židovských domů, a to na 21, ačkoliv je možné, že k tomuto zvýšení alespoň zčásti došlo rozdělením některých domů ve více samostatných jednotek. Přerovští židé, vytlačení v 18. století téměř úplně z provozování řemesel, se v tomto období zabývali obchodními činnostmi na přerovském i okolních panstvích, od podomního obchodu s předměty denní potřeby po vesnicích, vykupování kůží a dalších surovin až po obchod ve velkém se zemědělskými plodinami a výrobky a s dobytkem.

Politické a společenské změny zahájené v letech 1848/1849 se přirozeně podstatným způsobem dotkly i života židovského obyvatelstva, třebaže jejich prosazení dočasně zbrzdil návrat absolutismu v 50. letech 19. století. Pro židy přinesly především svobodu stěhování, uzavírání sňatků, nabývání nemovitostí a výkonu povolání a umožnily tak uplatnění tvůrčího potenciálu, potlačovaného dřívějšími restriktivními opatřeními. V židovských obcích nastaly v průběhu 2. poloviny 19. století značné demografické proměny, které pokračovaly až do konce 30. let 20. století. Jejich všeobecným rysem bylo stěhování židů, hlavně příslušníků mladé generace, do velkých průmyslových měst, na Moravě především do Brna, Olomouce a Ostravy, kde se nabízely lepší podmínky k zaměstnání, a postupné stárnutí a vyliďňování menších venkovských obcí až po úplný zánik některých z nich. V Přerově, který se stal ve 40. letech 19. století důležitou železniční křižovatkou a zaznamenal značný průmyslový rozvoj, se tento proces zřetelně projevil až ve 20. a 30. letech 20. století, avšak na území vlastní židovské obce, která si zachovala podobně jako dalších 26 moravských židovských obcí (něm. Israelitengemeinde, resp. Judenstadt, Judengemeinde) až do roku 1919 politickou samosprávu, došlo k značnému pohybu obyvatelstva již dříve. Mnoho jejích příslušníků se vystěhovalo mimo obvod obce (její území o rozloze asi 1 hektaru tvořila západní strana Žerotínova náměstí s okraji ulic Komenského, Ferdinandovy třídy a Pod Valy a zahrnovala v posledních desetiletích své existence 25 domů, číslovaných na rozdíl od křesťanské části města římskými číslicemi), buď do ostatních částí Přerova nebo město vůbec opustilo, usazovali se v ní židé z jiných míst a koncem 19. století již v ní získali početní převahu obyvatelé křesťanského vyznání. Tyto změny byly i jedním z důvodů, proč došlo v únoru 1877 k oddělení správy náboženských záležitostí od správy politické obce a ustanovila se židovská náboženská obec (Israelitische Kultusgemeinde), která vykonávala činnost až do nacistické okupace českých zemí. Zákonem z 21. března 1890 dostaly židovské náboženské obce pevnou organizaci a byl vymezen i jejich územní obvod, který se zpravidla shodoval s územím jednoho nebo více soudních okresů. Přerovská náboženská obec přijala své stanovy roku 1895. V čele obce stálo tříčlenné představenstvo, které vykonávalo usnesení devítičlenného výboru. Územní obvod přerovského rabinátu se shodoval s územím přerovského soudního okresu a všichni zde trvale pobývající židé se stali příslušníky přerovské náboženské obce, kterou byli povinni hmotně podporovat. Vývoj židovské populace v Přerově v průběhu 2. poloviny 19. století ukazuje následující přehled:

Rok:	Počet židů v Přerově:	V dalších místech soudního okresu:
1857	406	91
1869	484	122
1880	622	77
1890	621	85
1900	522	41

Že v samotném Přerově přesídlila po roce 1848 většina židů mimo území židovské politické obce, ukazují údaje z posledních tří desetiletí 19. století:

Rok:	Židů v ostatních částech Přerova:	Židů v žid. pol. obci	Křesťanů v žid. pol. obci
1880	434	188	17
1890	486	135	82
1900	404	118	160

Z prvního přehledu je patrné, že od 90. let 19. století nastal i v Přerově trvalý odliv židovského obyvatelstva. Podle výsledků sčítání lidu z roku 1921 žilo v Přerově již jen 336 obyvatel židovského vyznání, kteří také měli poprvé možnost přihlásit se k židovské národnosti. Učinilo tak 197 osob, ostatní uvedli národnost německou nebo českou. Dle posledního předválečného sčítání lidu z roku 1930 žilo v Přerově 267 osob židovského vyznání (z nich 161 Židů dle národnosti, tj. 60%).

Pokles počtu příslušníků, změna sociální struktury a celkové zestárnutí židovské populace v Přerově se nutně odrazilo na činnosti náboženské obce. Vzhledem k tomu, že většinu jejích členů tvořili drobní obchodníci, železniční zaměstnanci a penzisté, nestačily její příjmy ke krytí všech nákladů a obec zůstala od roku 1918 bez vlastního rabína.

Jména přerovských rabínů známe v souvislé řadě od konce 18. století. Byli jimi:

Abraham Schick 1790–1793
Salomon Fried 1793–1820
Moses Mandl 1820–1825
David Schrötter. 1825–1829
Abraham Placzek 1830–1834
Samuel Schallinger. 1834–1836
Aron Jakob Grün 1836–1857
Wolf Fried. 1857–1883
Dr. Salomon Singer 1883–1885
Dr. Jakob Tauber. 1885–1913
Dr. Oskar Karpelis 1913–1918

Po odstoupení rabína O. Karpelise zastupovali jeho funkci prozatímně místní kantor E. Löwy, kroměřížský rabín dr. Mořic Müller a olomoucký rabín dr. Berthold Oppenheim. Představitelé přerovské obce sice o obsazení místa rabína usilovali a jednali s několika sousedními málo početnými obcemi (Kojetín, Ivanovice, Vyškov), které stály před stejnými problémy, o vytvoření společného rabinátu, avšak bez úspěchu. Pro zlepšení finanční situace obce byla počátkem 20. let několikrát zvýšena náboženská daň, na udržování vlastního rabína ale její příjmy stále nestačily. K vyřešení situace došlo až v roce 1926, kdy byla uzavřena dohoda s prostějovským rabínem dr. Leopoldem Goldschmiedem o zastupování v Přerově. Prostějovský rabín pak zajížděl do Přerova dvakrát měsíčně až do října 1934, kdy se pro svůj věk funkce vzdal a nedlouho na to zemřel. Jeho nástupcem se stal kroměřížský rabín dr. Jáchym Astel, který funkci vykonával až do zániku židovské obce.

Vznik Protektorátu Čechy a Morava znamenal i pro přerovské židy nejprve právní, morální a ekonomické vyloučení ze společnosti a v roce 1942 „konečné řešení“ v podobě transportů do Terezína a dále do nacistických vyhlazovacích táborů. Hrstka přeživších se sice pokusila ihned po návratu v roce 1945 o vzkříšení náboženské obce, ustavil se i tříčlenný prozatímní výbor v čele s Arnoštem Kulkou, avšak pro nepatrný počet členů a nedostatek prostředků k úhradě nákladů byl obci odňat státní souhlas k činnosti a věřící byli přičleněni k židovské náboženské obci v Olomouci.

Závěrem tohoto stručného přehledu, v němž nebylo možno zmínit mnoho dalších událostí a poznatků z historie přerovské židovské obce, jako např. několik velkých protizidovských nepokojů, ke kterým v Přerově došlo v letech 1774, 1850 a 1899, působení židovských spolků a politických stran a řadu jiných zajímavostí, jejichž vyličení by vyžadovalo další kapitoly, je třeba uvést alespoň několik údajů o židovských nemovitých památkách, které dnes jediné připomínají půl tisíciletí existence židovské obce v Přerově. Z území bývalé židovské ulice se zachovala pouze synagoga v dnešní Wilsonově ulici. Původní židovské domky již dávno ustoupily moderní zástavbě. Synagoga byla postavena v roce 1860 na místě původní menší synagogy, doložené již z 1. poloviny 16. století, která byla postižena velkým požárem v roce 1832, jemuž padla za oběť polovina domů v židovské obci. Byla sice provizorně opravena, přestala však stačit rostoucímu počtu věřících a byla proto nahrazena novou větší budovou v nevyhraněném stavebním slohu. Roku 1951 přešla synagoga do vlastnictví pravoslavné církve a byla adaptována na její modlitebnu. Její vnitřní vybavení se nedochovalo. Z přerovských židovských hřbitovů se dochoval pouze nový hřbitov v ulici Lančíkových v sousedství městského hřbitova. Parcelu k jeho zřízení zakoupila přerovská židovská obec v roce 1878 a pohřbívalo se na něm v letech 1881–1950. Na hřbitově se nachází několik set převážně moderních pomníků, několik starších náhrobků sem bylo přeneseno ze zrušeného staršího hřbitova ve Wurmově ulici, používaného k pohřbům do roku 1888 a zrušeného roku 1945. Doba jeho založení není známa, vznikl asi v 18. století, kdy nahradil zřejmě první přerovský židovský hřbitov na Trávníku, založený roku 1585, zmiňovaný ještě v pramenech z 1. poloviny 18. století.

Nejvýznamnější osobnosti židovského Přerova

Třebaže přerovská obec patřila po značnou část své historie k méně lidnatým židovským sídlům na Moravě a nedosahovala proslulosti okolních velkých obcí v Lipníku, Holešově, Kroměříži, Kojetíně a Prostějově, které byly po staletí významnými centry židovské učenosti, i z jejich řad vyšlo nebo v ní působilo nemálo pozoruhodných osobností. Tato oblast je doposud badatelsky téměř neprozkoumána a podrobnější údaje byly dosud získány jen o několika jednotlivcích. U řady dalších osobností se musíme spokojit jen se stručnými zmínkami, ikdyž lze předpokládat, že dosavadní poznatky bude možno alespoň v některých případech dále doplnit. Získávání nových údajů je dnes ovšem úkolem značně nesnadným, nejen proto, že již nežijí pamětníci a je obtížně dostupná literatura, ale zejména pro značné mezery v pramenech, kde jsou např. nenahraditelně ztraceny přerovské židovské matriky z let 1784–1847, zničené z příkazu gestapa na samém konci války spolu s množstvím dalších židovských matrik z Čech a Moravy. Postrádáme také sčítací archy nejstarších pravidelných sčítání lidu, které patří rovněž k základním pramenům pro sledování rodových vztahů.

Zde přinášíme alespoň stručné biografie nejvýznamnějších a nejznámějších osobností, spjatých nějakým způsobem s přerovskou židovskou obcí 19. a 20. století. Z rabínů a učenců je třeba na prvním místě uvést **Abrahama Placzka**, narozeného v Přerově asi roku 1799, který získal rabínské vzdělání na ješivách v Kojetíně u Mosese Perlse a v Uhrách v Novém Městě nad Váhom u Gabriela Engelsmanna, s jehož nevlastní dcerou Zartl se oženil. Jako rabín působil Abraham Placzek v letech 1830–1834 v Přerově, poté v Hranicích a od roku 1840 v Boskovicích, kde také v roce 1884 zemřel. Po rezignaci moravského zemského rabína Samsona Raphaela Hirsche v roce 1851 byl provizorně jmenován do jeho funkce, kterou nicméně vykonával až do své smrti. Sídlo moravského zemského rabinátu se tím přeneslo z Mikulova do Boskovic. Abraham Placzek patřil k nejvýznamnějším představitelům jedné z posledních generací ortodoxních moravských židovských učenců a těšil se u svých souvěrců vysoké autoritě. Není třeba zdůrazňovat, že se stal chloubou své rodné židovské obce. Lze ještě zmínit, že jeho syn **Baruch Placzek**, nar. 1837 v Hranicích, se rovněž stal rabínem, působil v Brně a po smrti svého otce přijal i funkci moravského zemského rabína, kterou zastával až do konce života. Zemřel roku 1922 v Brně a po jeho smrti již nebyla funkce moravského zemského rabína obsazena. Baruch Placzek byl i literárně činný, z jeho díla je nejznámější básnická sbírka „Im Eruw“, motivovaná prostředím židovského ghetta.

Z dalších významných židovských učenců 19. století působil v Přerově krátce plumlovský rodák (nar. 1812) **Joseph Weisse**, syn kroměřížského familianta a učenice Izáka Samuela Weissého. Studoval v Kojetíně na ješivě u Davida

Buchheima a v Praze, kde jej ovlivnili zejm. M. Steinschneider a L. Löw, představitelé židovské vědy. Po návratu z pražských studií působil nejprve jako učitel na židovské škole v Prostějově a v letech 1841–1845 v Přerově, odkud byl povolán na místo rabína do Kyjova. Od roku 1855 až do konce života (zemřel 1897) zastával funkci rabína v Novém Městě nad Váhom. Joseph Weisse vynikl svou filantropickou činností a úsilím o emancipaci židů. Ve svém posledním působišti založil mj. židovskou reálku. Byl vynikajícím hebraistou a znalcem židovských tradičních textů, na jejichž překladech, komentářích a vydávání se podílel. Publikoval v židovských náboženských a naučných časopisech.

Publikační činností, ovšem zcela odlišného zaměření, vynikl také jeho syn **Arnold Weisse**, narozený v Přerově roku 1842, který zde ovšem prožil jen své nejranější dětství. Po absolvování gymnazijního studia (navštěvoval gymnázia v Trnavě, Prešpurku a Mikulově), během kterého uveřejnil své první fejetony a divadelní kritiky, studoval v letech 1863–1868 ve Vídni medicínu. V roce 1869 se stal šéfredaktorem lékařského časopisu „Der Cursalon“, ale již následujícího roku odešel do Hamburku, kde přijal místo v redakci beletristického časopisu „Der Freischütz“, kde ovšem také setrval jen krátkou dobu a již v roce 1871 zakotvil v redakci listu „Hamburger Fremdenblatt“, do kterého přispíval fejetony i obsáhlejšími novelami, které vyšly roku 1895 i souborně v knižní podobě. V roce 1869 napsal také humoristický epos „Das Raitzenbad“ a roku 1875 oslavnou hru „Ein deutscher Tag. Festspiel zur Sedanfeier“. Zemřel ve Vídni v roce 1910. Ve stopách svého otce kráčel spíše Arnoldův mladší bratr Samson (nar. 1857 v Novém Městě nad Váhom), který působil jako rabín v Dessau a později v Berlíně.

Rabínem se stal rovněž **Salomon Klein**, narozený v Přerově roku 1833, vrs-
tevník Ignaze Briesse a jeho spolustudující z ješivy v Lipníku, kde zahájil své studium u rabína Salomona Quetsche a ve kterém pokračoval u rabínů Rappoporta a Freunda v Praze a Sofera v Prešpurku. V roce 1858 se oženil s dcerou rabína Joela Ungara z uherského města Paks, u kterého studoval dalších sedm let, do roku 1865, kdy se stal rabínem v Zentě. Na tomto místě setrval až do své smrti v roce 1902. Z jeho díla je třeba uvést hebrejský spis „Likutej Šlomo“, v němž přináší mj. i zajímavé vzpomínky na dobu svého působení v Lipníku.

Z dalších přerovských osobností 19. století by si zasloužil důkladnějšího poznání **Markus Boss** (nar. asi 1813), syn zdejšího familianta Arona Bosse. Byl vynikajícím znalcem hebrejského jazyka, ve kterém publikoval i básně v hebrejských časopisech „Kochvej Jicchak“ a „Bikurej ha-itim“. Roku 1855 vydal sbírku hebrejských epigramů s názvem „Jaldej ša'ašu'im“. Jeho život i dílo jsou dnes zcela neznámé.

Hodnotné vědecké dílo za sebou zanechal rodák z Újezdce u Přerova **PhDr. Oskar Donath** (nar. 1882), syn tamního správce statku Viléma Donatha. Jeho matka Rosa, roz. Kulková, pocházela z Přerova. Dětství prožité na moravské vesnici v jazykově českém prostředí zřejmě přivedlo Oskara Donatha k zájmu o českou literaturu. Vystudoval české gymnázium v Přerově, u židovského stu-

denta na Moravě konce 19. století případ ne zcela běžný, a po maturitě se zapsal ke studiu slavistiky a filologie na filozofické fakultě vídeňské univerzity. Po absolvování studia působil po zbývajícím část svého života jako profesor češtiny na německých středních školách. Svou pedagogickou dráhu zahájil na německé zemské reálce v Hodoníně v roce 1907, roku 1913 přešel na německé státní gymnázium do Brna a zde vyučoval až do roku 1930, kdy odešel na německé státní reálné gymnázium v Praze III. V Praze také roku 1940 zemřel. Za svého působení v Brně vyučoval několik let externě i na židovském spolkovém reálném gymnáziu, otevřeném roku 1920. Ve dvacátých letech napsal učebnici české gramatiky, českou čítanku a rukověť české literatury, které se používaly na německých středních školách v Československé republice. Nejprůnosnější jsou však výsledky jeho bádání v oblasti literárně historické. Donath se stal vynikajícím znalcem české literatury, v níž se zaměřil především na zobrazení židů v české beletrii. Této problematice je věnována převažující část jeho tvorby. Jeho stěžejní a dodnes vyhledávané dvousvazkové dílo nese název „Židé a židovství v české literatuře“. Podobným tématem se zabývá také jeho německy psané dílo „Böhmische Dorfjuden“ z roku 1926 i řada dalších drobnějších prací, vytištěných buď samostatně nebo jako příspěvky v různých českých a německých časopisech, z nichž k posledním patří článek „Pražské ghetto v české literatuře“, otištěný v Židovském kalendáři na rok 1938/1939. Zabýval se i životopisy některých literárně činných osobností. Několik článků věnoval zakladateli česko-židovského hnutí Siegfriedu Kapperovi a již za svého působení v Hodoníně publikoval ve výroční zprávě německé reálky za školní rok 1911/1912 biografii vídeňského revolučního žurnalisty Sigmunda Kolische. Jeho tvorba zasáhla i do oblasti publicistiky.

Z osobností kulturního života připomeňme alespoň nadaného skladatele a klavíristu **Gideona Kleina**, narozeného v Přerově roku 1919 v dobře situované rodině obchodníka, která mu umožnila studium v Praze na gymnáziu (maturoval roku 1938) a souběžně na konzervatoři u prof. Růženy Kurzové a prof. Viléma Kurze, u něhož absolvoval za jediný rok i mistrovskou školu. Přes své mládí si stačil získat jméno vynikajícího koncertního umělce, dalšímu rozvoji jeho talentu však zabránila březnová okupace Československa, která mu znemožnila veřejné vystupování i studium hudební vědy na Karlově univerzitě. V lednu 1941 byl transportován do Terezína, kde se spolu s dalšími umělci podílel na organizaci kulturního života ghetta a kde také složil část svých skladeb. V říjnu 1944 byl zařazen do transportu do Osvětimi a odtud na otrockou práci do jednoho z pracovních táborů poblíž Katovic, při jehož likvidaci před blížící se frontou na konci ledna 1945 přišel o život.

Poněkud šťastnější osud měl skladatel a dirigent **Vilém Tauský**, narozený v Přerově roku 1910 v rodině železničního lékaře MUDr. Emila Tauského. Po maturitě na gymnáziu v roce 1928 se zapsal ke studiu práv, brzy ale dal přednost studiu hudby na brněnské konzervatoři. Hudební nadání zdědil po své matce, která byla operní zpěvačkou a stejné profesi se věnovala i jeho starší sestra Valerie. V letech 1929–1939 působil nejprve jako korepetitor a poté jako dirigent v zemském divadle v Brně. Ve 30. letech vzniklo i několik jeho hudeb-

ních skladeb. Před nacisty se mu podařilo uprchnout do Francie a odtud do Anglie, kde se stal kapelníkem prvního československého pluku. Po skončení války, během níž zahynuli všichni jeho rodinní příslušníci, se již do vlasti nevrátil. Stal se populární osobností britského hudebního života a dirigoval přední hudební tělesa, včetně londýnské filharmonie a symfonického orchestru BBC, s nimiž uváděl díla českých skladatelů.

V oblasti průmyslu a podnikání patřili k nejúspěšnějším bratranci a zároveň i švagři Ignaz a Wilhelm Briessové, příslušníci rozvětveného přerovského židovského rodu. Vzhledem k náplni tohoto supplementa o nich pojednáme v samostatné kapitole.

Přerovský rod Briessů

Briessové patřili k významným a početným přerovským rodinám 19. století. Kdy se jejich první příslušníci v Přerově usadili, nelze přesněji zjistit. Stalo se tak v průběhu 18. století. Prvním známým přerovským příslušníkem rodu je obchodník s kůžemi a majitel domu č. XIII **Joachim Löb Briess** (1777–1849), který se roku 1799 oženil se sestrou pozdějšího přerovského rabína Arona Grüna Juditou (Julií). Podle šťastnou náhodou dochovaných, avšak nepříliš spolehlivých konskripčních archů přerovské židovské obce z let 1830–1850, pořizovaných pro vojenské účely, se narodili z manželství synové Jakob (1807–1888), Bernard (1809), Abraham (1814–1882) a Wolf (1821) a dcery Barbara (1811) a Elisabeth (1818). Nejstarší syn Jakob se v roce 1832 oženil s Betti Bruckovou (1812–1886), dcerou přerovského familianta Mosese Brucka (nar. 1787) a jeho manželky Anny, roz. Sommerové (nar. 1780), jejíž otec byl vlastníkem palírny v Lešné u Valašského Meziříčí. Z dalších dětí Mosese Brucka jsou doloženi synové Adolph, Moritz (zemřelý v dětství), Markus, Mayer (který se vystěhoval do Ameriky), Joachim a dcera Paulina. Rod Brucků byl rovněž rozvětvený a v Přerově žili i jeho další příslušníci.

Z manželství **Jakoba Briesse**, který obchodoval s obilím a stal se po svém otci majitelem domu, s Betti Bruckovou pocházely, pokud bylo možno zjistit ze zmíněných konskripcí a v duplikátech přerovských židovských matrik, dochovaných od roku 1847, také ovšem v údajích ne zcela spolehlivých, tyto děti:

Isak	(nar. 16. 8. 1833, zemř. 3. 7. 1931), občanským jménem Ignaz
Franziska	(nar. 1835)
Aron	(nar. 18. 6. 1839), občanským jménem Adolf
Samuel	(nar. 4. 4. 1842, zemř. 8. 9. 1866 za cholery epidemie)
Moritz	(nar. 7. 2. 1846)
Salomon	(nar. 3. 5. 1848, zemř. 1925)
Rosalie	(1850, zemř. již 30. 9. 1851)
Leopold	(nar. 30. 4. 1852, zemř. 1918)
Gabriel	(nar. 1855, zemř. 3. 9. 1866 za cholery epidemie)

Z potomků Jakoba Briesse nejvíce vynikl prvorozený Ignaz, pro odlišení od svého mladšího bratrance stejného jména (syna Abrahama Briesse) nazývaný seniore. Ignaz Briess sen. prožil dětství v přerovské židovské ulici, kde navštěvoval německou triviální školu a v odpoledních hodinách docházel ještě se svými chlapeckými vrstevníky do chederu, soukromé židovské náboženské školy, kde si osvojoval znalosti hebrejštiny a náboženské nauky. Po dosažení 13 let jej rodiče vyslali do Lipníka nad Bečvou studovat talmud u rabína Salomona Quetsche, po dvou letech však školu opustil a zaměřil své vzdělání pro praktický život účelnějším směrem. V letech 1848–1850 studoval na latinském gym-

náziu v Jihlavě a po další dva roky na piaristickém gymnáziu v Kroměříži. Na obou školách patřil k nejlepším studentům. V roce 1852, po skončení IV. třídy gymnázia, odešel do Vídně a navštěvoval zde po dva roky kurs obchodních nauk na tamní technice. Po návratu do Přerova nastoupil praktickou dráhu obchodníka, nejprve zřejmě při obchodě svého otce, brzy se však osamostatnil. Cennou zkušeností pro jeho další obchodnickou a podnikatelskou dráhu se stalo několikaleté samostatné provozování pronajatého pivovaru velkostatku v Citově. Se získanými zkušenostmi přišel koncem roku 1865 do Olomouce, kde založil vlastní obchodní firmu s hospodářskými plodinami. Roku 1873 spojil síly se svým bratrancem Wilhelmem, který se usadil v Olomouci krátce předtím, a úspěšně vstoupili do sladovnictví, které tehdy bylo konjunkturním odvětvím. Již roku 1881 vybudovali vlastní moderní exportní sladovnu v Pavlovičkách a během poměrně krátké doby se stali firmou světového vřhlu s rozhodujícím vlivem na trhu, vyvážející do Evropy i zámoří. Ignaze Briesse lze oprávněně označit za selfmademana, který se díky vlastním schopnostem a houževnatosti, bez mimořádného formálního vzdělání, vypracoval z drobného obchodníka ve významného podnikatele. Za své zásluhy o rozvoj průmyslu a obchodu byl jmenován komerčním radou a vyznamenán rytířskými řády Františka Josefa a belgického krále Leopolda. Stal se také čestným občanem Pavloviček. Působil v řadě veřejných korporací a byl znám svými dobročinnými aktivitami. Nezapomínal ani na svou víru a před vznikem olomoucké náboženské obce působil ve výboru prozatímního náboženského spolku. K jeho osobním údajům doplňme, že se roku 1860 oženil s Charlottou Bassovou (1842–1910), dcerou prostějovského obchodníka, a že se z manželství narodily čtyři děti, dcera Hermína ještě v Citově, Berta, Anna a syn Richard již v Olomouci. Ignaz Briesse senior zemřel v pozhnaném věku téměř dovršených 98 let jako nejstarší občan města Olomouce.

Životní dráha jeho bratrance **Wilhelma** (1840–1909), nejstaršího syna Abrahama Briesse (1814–1882) a Rosalie, roz. Horowitzové (1812–1879), byla dosti podobná. Po studiu na nižší reálce v Kroměříži studoval komerční nauku ve Vídni, praktické zkušenosti získával u firmy bratří Mayů a roku 1864 založil v Olomouci vlastní obchodní firmu. Oženil se s Julií Bassovou (1843–1929), sestrou Charlotty Bassové z Prostějova. Byl dlouholetým předsedou spolku rakouských sladovníků, členem olomoucké obchodní a živnostenské komory a dalších orgánů a korporací. K úspěšným podnikatelům patřil i Wilhelmův mladší bratr Ignatz junior (1842–1900), který přišel do Olomouce v roce 1874 a začal provozovat velkoobchod s obilím a dalšími zemědělskými plodinami, ve kterém pokračovali jeho synové.

V Olomouci se usadili i další příslušníci přerovského rodu Briessů, o jejich osudech nemáme ovšem podrobnější informace.

Paměti Ignaze Briesse seniora

I přes význačné společenské postavení Ignaze Briesse v Olomouci, které zastával celého půl století, by patrně jeho jméno již dávno upadlo v zapomnění, kdyby po sobě nezanechal své jediné literární dílo, vzpomínky na dětství prožité v přerovské židovské ulici. Podnětem k jejich sepsání se stala žádost Briessových potomků, vznesená při oslavě jeho 78. narozenin. I v tomto pokročilém věku dokázal během několika měsíců připravit do tisku brožurku o 45 stránkách, vydanou pod názvem „Jugend-Erinnerungen eines 78jährigen und Schilderungen aus dem Prerauer Ghettoleben vom Jahre 1838 bis 1848“, kterou ještě v prosinci téhož roku (1911) vydal vlastním nákladem u olomouckého tiskaře Josefa Groáka a její výnos připsal olomouckému pohřebnímu spolku Chevra kadiša. Sepisování pamětí jej zřejmě zaujalo, a proto již v následujícím roce vydal v brněnském Jüdischer Buch- und Kunstverlag Maxe Hickla jejich druhé rozšířené a přepracované vydání s poněkud pozměněným názvem „Schilderungen aus dem Prerauer Ghettoleben vom Jahre 1838–1848 mit Streiflichtern bis in die Gegenwart und Jugenderinnerungen eines 78jährigen“. Ani s touto podobou svého díla se však Briess nespokojil a během dalších deseti let pracoval na jeho rozšíření o další vzpomínky a poznatky získané rozsáhlým studiem literatury a konzultacemi s odborníky. Třetí vydání s názvem „Schilderungen aus dem ehemaligen Ghettoleben vom Jahre 1838–1848. Mit Streiflichtern bis in die Gegenwart und Jugenderinnerungen eines 78 bzw. 89jährigen“ o konečném rozsahu 114 stran textu a 22 stran poznámkového aparátu, vyšlo roku 1922 opět v Hicklově nakladatelství v Brně. Stejně jako u předchozích vydání byl čistý výnos z díla, vydaného jistě v nevysokém nákladu, věnován na dobročinné účely.

Z posledního vydání, které kromě vlastních autorových vzpomínek přináší množství dalších informací o životě moravských židů v 1. polovině 19. století, byl pořízen následující překlad, přihlédnuto ale bylo i k vydáním předchozím. Oproti originálu byly zkráceny nebo vypuštěny pouze některé nepodstatné nebo záměru díla již příliš vzdálené pasáže. Ze stejného důvodu byl převzat jen zčásti autorův poznámkový aparát a poznámky byly s ohledem na účelnost zapracovány přímo do textu. Text byl doplněn vysvětlivkami překladatele, které jsou uvedeny v závorkách kurzívou. Hebrejské výrazy byly přepsány foneticky dle současné výslovnosti jazyka, s výjimkou přímých řečí, kde byla ponechána dobová výslovnost středoevropských židů a současná výslovnost je uvedena v závorce spolu s překladem. Rovněž členění textu do odstavců a kapitol bylo částečně upraveno s ohledem na jednotlivé obsahové celky.

Dodejme ještě, že Briessovy paměti představují jen jednu z dosti početné řady článků a publikací podobného charakteru, které vyšly u nás, resp. v někdejší Rakouské monarchii a v Německu od poloviny 19. století. Přináší cenné

informace o životě v Přerově před 150 lety a lze jen litovat, že autor ve svých vzpomínkách nešel dále a nezachytil více událostí, osobností, obyčejů a pozoruhodností, jichž byl za svého dlouhého života svědkem.

Ignaz Briess:

Vzpomínky na přerovské ghetto

Několik vzpomínek na prarodiče

Dle dochovaného svatebního oznámení, napsaného vlastnoručně nebožkou maminkou, uzavřeli mí rodiče sňatek v neděli 17. června 1832 v Malém Běranově u Jihlavy. Já jsem pak spatřil světlo světa v pátek 16. srpna následujícího roku v Přerově, kde rodiče bydleli. Přestože jsem páteční dítě a rodný dům měl popisné číslo XIII, proběhlo mé dětství bez neblahých událostí. Snad paralyzovalo neblahé účinky pátku a ominózního čísla 13 zatroubení na šofar (*beraní roh používaný o některých židovských svátcích*), které se provádí každoročně 1. tišri při šacharit (*ranní modlitba*).

Prarodiče z otcovy strany se jmenovali Joachim Löb a Judith (Julie) Briessovi. Příjmení Briess existovalo více než 200 let před zavedením povinných německých jmen a příjmení pro židy, platným od 1. ledna 1788, a vzniklo pravděpodobně z prvních písmen slov „ben rabbi Ja'akov sgal“, tzn. syn Jakoba levity (slovo *sgal* vzniklo zkrácením výrazu „*sgan levijim*“, tj. příslušník kmene Lévi). 25. července 1670 přesídlilo 8 židovských rodin z Vídně do Kroměříže, sídelního města olomouckého biskupa hraběte Karla II. z Lichtenštejna, který jim udělil prozatímní ochranný list na čtyři roky. Za nimi následovaly ještě další rodiny, mezi nimi Eisik a Michel Briessovi, kteří platili každý ročně 4 zlaté náboženské daně a museli tedy být zámožní, neboť 4 zlaté představovaly již vyšší daňovou třídu. Mezi přesídlenými se uvádí také rodina Bruckova. V knize protokolů židovské obce v Prostějově se vyskytují jména Jehošua Briess (zemřel 1742) a Jicchak Briess (zemřel 1765), z nichž první jmenovaný zastával dokonce funkci roš-hakahala (*roš ha-kahal, představený obce*) a dle náhrobního nápisu byl bohatým mužem.

Kdy přišli první příslušníci rodiny Briessovy a Bruckovy do Přerova, již nelze zjistit. Kronika přerovské židovské obce z tehdejší doby pravděpodobně padla za obětí plamenům některého z četných požárů. V Přerově však zřejmě existovala židovská obec již počátkem 16. století, neboť mezi učenými rabíny 16. století jmenuje Moses Israel z Krakova (zemřel 1573) i přerovského rabína Abrahama. Dále je známo, že v Hürbenu ve Švábsku působil vídeňský žid jménem Isak, který předtím zastával funkci rabína v Přerově.

Prarodiče obývali vlastní nezaadlužený dům, žili tedy na tehdejší dobu v dobrých poměrech. Měli početnou rodinu, provozovali obchod se surovými kůžemi a kromě toho i s hotovými, tj. vyčištěnými kůžemi. Výnos z obchodu a částečně z kapitálu do něj investovaného sloužil potřebám domácnosti.

Filiální obchod, který zpravidla vedla manželka, býval tehdy, a je i dnes, moudrým zařízením, zvláště, když si žena chtěla z nekontrolovaných tržeb – registrační pokladny tehdy ještě neexistovaly – hradit toaletní potřeby, které podle názoru manžela neodpovídaly jeho příjmům. Neboť již v tehdejší době se mnohé ženy šatily podle žurnálu a muži podle hlavní knihy (*dvojsmysl: žurnál jako pokladní deník i módní časopis*). Kde neexistoval filiální obchod, pracovala žena téměř bez výjimky v obchodě svého manžela. Bývala v práci houževnatější a trpělivější než muž, nebyla mu pouhou pomocnicí, nýbrž v každém směru vytrvalou oporou. Přes nepatrné školní vzdělání získala dosti zkušeností, aby mu byla schopna i poradit. Neustálá přítomnost v obchodě ji podněcovala k uvažování, musela poznat požadavky i povahu zákazníků, zejména pokud požadovali úvěr. Tím si vypěstovala zcela jiné duševní schopnosti, než jakých lze dosáhnout v dnešní moderní době četbou románů, návštěvou divadel a promenád. A přes to všechno zůstávala něžnou manželkou, jako dnešní ženy. Nejdůležitější osobou pro ni byl především její muž. Středem jejího veškerého uvažování bylo, aby zůstal zdravý, silný a práceschopný, neboť na něm závisela existence celé rodiny.

Prarodiče vedli poklidný patriarchální život, jak bývalo, až na několik málo výjimek, obvyklé u židovských rodin. V roce 1849 oslavili zlatou svatbu, při které každé z početných vnoučat obdrželo dárek, odpovídající jeho věku (knihy, oblečení apod.). Několik dní po této oslavě, již se zúčastnila téměř celá obec, dědeček ve věku 72 let zemřel (27. září 1849), asi následkem předchozího rozrušení. Z tohoto důvodu byla v naší rodině uzavřena tichá dohoda, že se stříbrné a zlaté svatby budou slavit jen v nejužším rodinném kruhu.

Dědeček působil dlouhá léta jako gabaj rišon (*představený*) chevry kadišy (*chevra kadiša – pohřební bratrstvo*) a byl této čestné funkci oddán tělem i duší a se vzácnou horlivostí. Tak asi v kehile (*kehila – židovská obec*) povstala domněnka, že ho těší, když má chevra větší příjmy, např. při pohřbech bohatých lidí, a to se mohlo stát příčinou, že mu při těžkém onemocnění mladé manželky jednoho randara (*randar – židovský majitel nebo nájemce vrchnostenské palírný*), pěkné jako obrázek, doporučili, aby se funkce představeného vzdal (randaři byli všeobecně považováni za ohromné boháče). Přes jeho rezignaci a navzdory tomu, že na hřbitově byla zakopána vosková svíce, silná jako paže a dlouhá jako tělo pacientky, se však žena neuzdravila. Dědeček se cítil nedobrovolnou rezignací velmi uražen a jen po snažném naléhání celé chevry kadišy a veřejné omluvě vdovce po zemřelé ženě se dal pohnout k tomu, aby hodnost gabaj rišona opět přijal.

Každoročně 7. adaru, tj. v den úmrtí našeho velkého učitele Mojžíše, se konalo po předchozí smuteční bohoslužbě výroční shromáždění chevry kadišy. Slavnostní sál byl vyzdoben parochetem (*parochet – opona svatostánku*), klej kodeš (*bohoslužebné předměty, jako např. ozdoby pro svátek tóry, svícny, poháry atd.*) a stříbrnými rekvizitami (hřeben, nůžky, jehlice, kalich) pro taharu (*tahara – rituální očista mrtvých*). Z hebrejsky psané kroniky byly přečteny události za

uplynulý rok. Po schválení účtů a nových volbách začala chevra se'uda (slavnostní večeře). V jejím průběhu pronesl gabaj rišon četné přípitky a chazan (kantor) nahlas přednesl mišeberach za všechny funkcionáře (*mi še-berach, doslova „ten, který požehnal“ – prosba, aby Bůh požehnal jmenovaným osobám*).

Liberer (obecní sluha) vzbuzoval hojné veselí svými neumělými humornými verši a parodováním a napodobováním některých příslušníků obce, mezi kterými se vyskytovaly mnohé originální figurky, vynikající nad ostatní svými zvláštními vlastnostmi či vrtochy (např. lakotou, ostýchavostí, dobromyslností, důvtipem atd.).

Přestože chybělo moderní hygienické zařízení (zdravá pitná voda, kanalizace, osvětlení, bezpečné dláždění, sadové úpravy atd.), dožívala se většina přerovských židů velmi vysokého věku. Lidé, kteří přes svých 80, 85 i 90 let zůstávali tělesně i duševně svěží, nepatřili k vzácnostem. Štěstí, že tehdy ještě nebylo všeobecně rozšířeno životní pojištění, neboť podle přísných stanov se musely prémie vyplácet pojištěnci až do jeho skonu, a byly by tak podstatně vyšší než vložené pojistné.

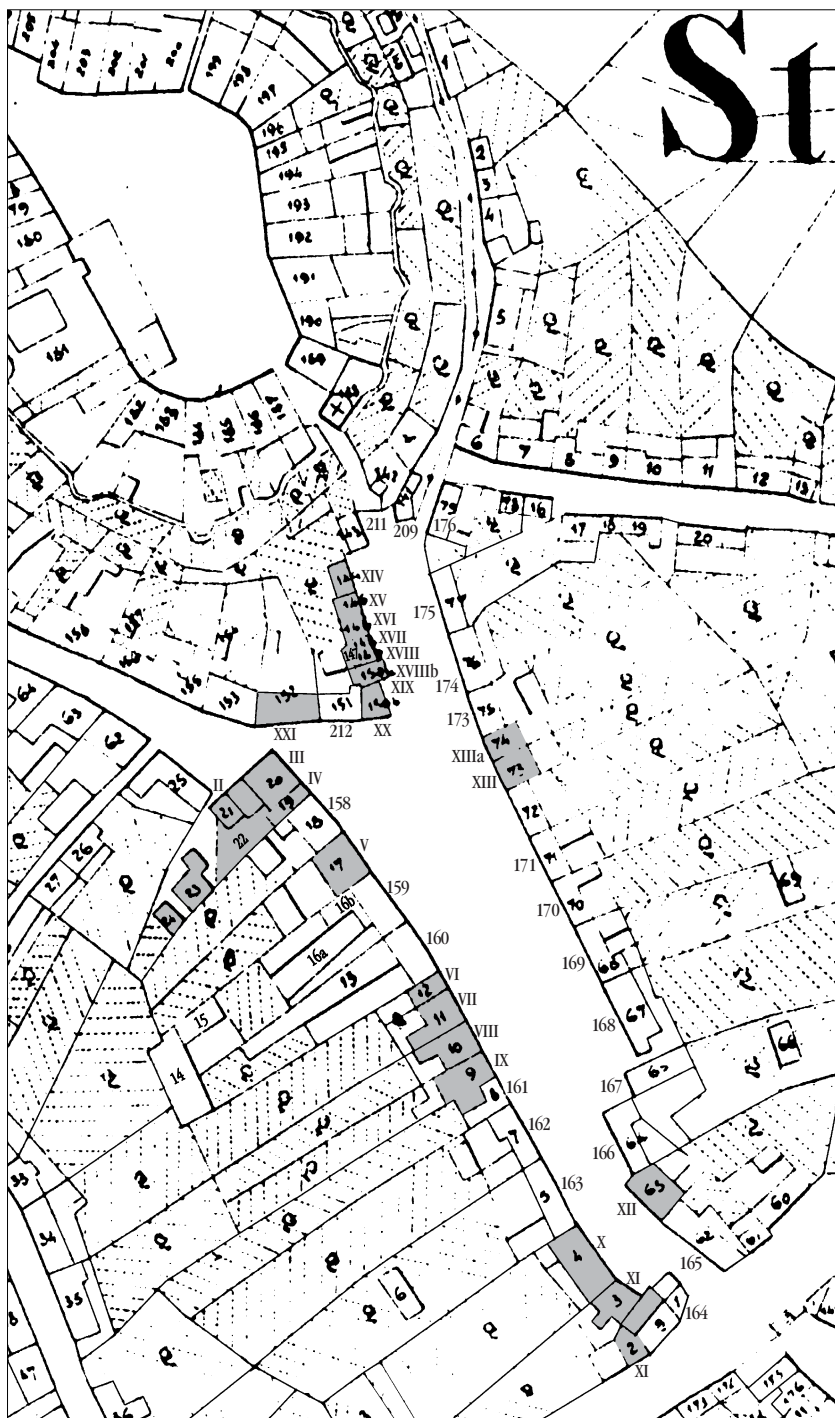
Po hostině zavládla ve shromáždění opět vážná nálada a do chevry byli za určitých obřadů a podáním ruky přijímáni tzv. chatumim (*doslova „podepsaní“, tj. nováčci, sg. chatum*), kteří se měli brzy otužit a naučit překonat odpor vůči nakažlivým nemocem a před dotýkáním se mrtvol.

Nejstarší muži chevry (*zkenim, sg. zaken – starý*) vykonávali tehdy obtížnou humanitární práci. Bezplatně pečovali o nemocné členy obce a bděli u nich i v noci, museli být přítomni agónii a jeci'at nešama (*skonu, doslova vystoupení duše*), vykonat předepsané modlitby za zemřelé, obstarat pohřeb a být nápomocni hrobníkovi při vykopání hrobu.

Krátce před skonem pacienta bylo v úmrtním pokoji otevřeno horní okenní křídlo, aby – symbolicky – duše mohla vystoupit do nebe. Po úmrtí bylo v místnosti zakryto zrcadlo a v domě smutku a v každém ze tří židovských domů napravo a nalevo od něj byla vylita z otevřených nádob pitná voda (z pověry, že by si v ní anděl smrti umyl svůj meč).

Okamžitě po ohledání byla mužská mrtvola umyta, učesána, oděna do čistého prádla, do arba kanfot (*doslova čtyři cípy, též talit katan – malý talit, obdélníkový díl látky s otvorem pro hlavu a s třásněmi v rozích, který se nosil pod oděvem*), oblečena do bílého rubáše (tj. do kitlu a kitlové čepičky) a zahalena do talitu (*talit – modlitební plášť*). Jmenovaný oděv byl ten sám, ve kterém stál zemřelý kdysi jako ženich pod chupou (svatební nebesa) a který nosil kromě talitu do synagogy na jamim nora'im (*tzv. Vysoké svátky – židovský Nový rok a Den smíření, doslova „hrozné dny“*).

Než byl nebožtík uložen na máry, poprosili jej příbuzní o odpuštění pro případ, že zemřelému za jeho života způsobili nějakou bolest. To se nazývalo mechila (odprošení). Poté byl nebožtík bez rakve, na márách přikrytých pou-

Židovské domy v Přerově v polovině 19. století. SOKA Přerov.

Parcelní číslo	číslo popisné	majitel
1	164	Marie Kolípková
2	XI	David Kraus
3	XI	Raphael Placzek
4	X	Jakob Schiendler
5	163	Michael Skyba
6	163	kůlna
7	162	Jakub Sekera
8	161	Jan Křístek
9	IX	Michael Kulka, Rebeka Kulková, Markus Maier
10	VIII	Aron Mayer, Joachim Donath
11	VII	Raphael Spitz
12	VI	Simon Tschasny
13	160	Arnošt Polák
14	přerovská obec - hospodářská budova	
15	160	Antonín Branecký - kůlna
16 a	159	Josef Košiný
16 b	přerovská obec - hospodářská budova	
17	V	David Kulka
18	158	Josef Možný
19	IV	Aron Grün
20	III	Joachim Brach, Aron Boss, Josef Kundl, Löbl Grün
21	II	Josef Graus
22	židovská obec - nádvoří	
23	synagoga	
24	lázeň	
141	209	Jakub Čadílek
143	211	Jonáš Janečka
144	XIV	Philipp Braun
145	XV	Saly Jelinek
146	XVI	židovská obec
147	XVII	Wolf Spitz
148	XVIII	Gerson Jelinek
149	XVIII b	Bernard Briess
150 a	XIX	Abraham Kulka
150 b	XX	Salomon Grün
151	212	Josef Líska
152	XXI	Salomon Reich, Mina Kulková, Jakob Gartner, Isak Tschasny
62	165	František Skřeček
63	XII	Joachim Bruck
64	166	Ignaz Spitz
65	167	Ondřej Zbořil
66	167	kůlna
67	168	František Horák
68	169	Josef Kopal
69	169	kůlna
70	170	Jan Polášek
71	171	Bartoloměj Skyba
72	172	Leopold Neumann
73	XIII	Joachim Briess
74	XIII a	Moses Bruck
75	173	František Chválek
76	174	Jan Garlík
77	175	Jan Turečka
78	176	Jakub Ludík - kůlna
79	176	Jakub Ludík

ze černým sukem, odnesen bez okázalosti na hřbitov, který se nacházel neda-leko židovské ulice.

Hrob byl vybedněn čtyřmi hrubými nehoblovanými prkny, která byla po ulo-žení nebožtíka překryta širokým pátým prknem, sestávajícím ze tří dílů, na kte-ré byla naspána vykopaná hlína.

Mrtvý byl uložen hlavou směrem k východu, na jeho oči, ústa a do uší byly vloženy malé střípky a do každé ruky dostal malou hrubě vyřezanou dvouzubou dřevěnou vidlici, aby se při vzkříšení (*tchi'at ha-metim*), se kterým každý žid podle 12. a 13. článku víry s jistotou počítal, snáze prokopal zemí do Jeru-zaléma nebo do Gan Eden (do zahrady Eden, tj. do ráje, viz Izaiáš 26, 19 a Eze-chiel 37, 5–10).

Pohřeb byl u všech židů – bez rozdílu zda bohatých či chudých – prostý a bez smuteční výzdoby, věnce a květiny nebyly povoleny. Bývalo tehdy zvykem, že rodiče, popř. žena, děti a sourozenci zemřelého, nosili k pohřbu staré obnoše-né šaty. U hrobu jim liberer do záhybů kabátů a vest prořízl hluboké zářezy. Říkalo se tomu řezání *kri'ot* (*sg. kri'a – trhlina*). Než účastníci pohřbu opusti-li hřbitov, natrhali z trávniku stébla trávy a hodili je dozadu přes rameno, sym-bolicky, aby smutek zůstal vzadu a nevníkl do jejich domu a pronášeli při tom tato slova: „*Ve-jocicu me-ir, ke-ecis ho-orec*“ (*Ve-jacicu me-ir, ke-ecot ha-arec*), tzn. „nechť mrtví vyjdou (při vzkříšení) ze svých příbytků, jako tráva ze země“.

Prvních sedm dní po pohřbu byl v domě, kde nemocný zemřel, dodržován přísný smutek. Ráno a večer se v úmrtním pokoji konaly modlitby v přítom-nosti *minjanu* (*minjan – doslova počet, tj. v přítomnosti nejméně desíti dospě-lých mužů*) a odříkával se *kadiš*. (*Kadiš* je nejnádhernejší modlitba za zemřelé. Přísně se vyhýbá všem zmínkám o smrti a bolesti a obsahuje nejvyšší velebe-ní Věčného, jehož nevyzpytatelnému rozhodnutí se truchlící s pokorou podro-bují. Proto se vykonává *kadiš* nejen během smutečního roku, nýbrž i o každém výročí úmrtí. V průběhu času zařadili rabíni *kadiš* i mezi jednotlivé úseky mod-liteb, jako hymnus o boží svatosti a prosbu o mír pro celý Izrael). Nosily se jen staré tmavé šaty a domácí obuv a sedělo se na stoličkách. Říkalo se tomu seze-ní *šiva* (*šiva – sedm, tj. sedm smutečních dnů*). Během smutečního týdne při-cházeli poskytnout útěchu truchlícím též příbuzní a známí. Navštěvování nemocných, vyprovázení mrtvých k poslednímu odpočinku a projevování sou-strasti truchlícím patřilo u židů k hlavním povinnostem.

Bývalo zvykem, že se truchlícím posílalo dobré jídlo, jednak proto, aby se jím posilnili a potěšili, a dále proto, že se během smutečního týdne nesměli zabývat žádnými obchody, ani pokud byli chudí a nemohli si tedy nic vydělat. Pěkným zvykem a projevem citění s chudými bývalo, že v domě smutku byly vystaveny dvě schránky. Do otevřené byl vložen větší peněžní obnos od chev-ry *kadišy*, podle potřeb truchlících. Uzavřená byla určena pro dary kondolují-cích, kteří samozřejmě směli dávat peníze i do otevřené schránky. Obsah otev-řené schránky připadl chudým truchlícím, zatímco uzavřená schránka se vra-

cela chevře kadiše. Bohatí truchlíci vraceli obě schránky, aby se mohl jejich obsah rozdělit mezi chudé.

Truchlíci muži šli v pátek prvního smutečního týdne do synagogy k ma'arivu (*ma'ariv – večerní modlitba*). Až do skončení Lecha dodi (*liturgická píseň k uvítání sabatu*) čekali v předsálí. Tam je rabín oslovil slovy: „Ha-mokaum jenachem etchen betauch avele Cijaun vi-Jrušolajim“ (*Ha-makom jenachem etchen be-toch avelej Cijon vi-Jrušalajim*), tzn. Všemohoucí utěšuj Vás se všemi, kdo truchlí za Sijon a Jeruzalém. Po tomto oslovení vešli do synagogy a posadili se nikoliv na svá dosavadní místa, nýbrž na místa sousedů nebo známých. Tato výměna míst se prováděla během celého smutečního roku.

Smuteční týden tvořil dohromady s následujícími třemi týdny tzv. šlošim (třicet dnů, viz V. Mojž. 34, 8). Teprve po jejich uplynutí si směli truchlíci ostříhat vlasy a vousy. Na zlatý nebo stříbrný lem talitu byla našita černá stuha. U postele zemřelého byla po třicet smutečních dnů ponechána zapálená olejová lampa. Vedle stála sklenice s vodou a u ní ležel malý ručník, vystřížený zpravidla z kitlu, aby se duše, jejíž dočasný návrat do obydlí se během smutečního měsíce předpokládá, mohla symbolicky očistit.

Osmého dne pesachu, druhého dne šavu'ot, o Dni smíření (*10. tišri*) a osmého dne sukot se konala vzpomínková bohoslužba za duše zemřelých. Muži, ženy a děti, jejichž rodiče ještě žili, opustili ze soucitu s osiřelými chrám. Neprovdané ženy nechodily v tehdejší době do synagogy vůbec, pouze o prvním a druhém dni roš ha-šana (*židovský Nový rok*) a na závěr Dne smíření stály v předsálí, aby slyšely zatroubení na šofar, neboť teprve poté se smělo jít.

Bývalo zvykem, že manželka gabaj rišona zastávala hodnost představené Našim cidkoniot (spolek pro ošetřování nemocných žen). K jejím výsadám patřilo mj. to, že každé nevěstě vkládala při tzv. obřadu příkrývání, který se konal v příbytku rodičů po rabínově požehnání, na hlavu závoj, dále pak, že přivedla nevěstu pod chupu (*chupa – svatební nebesa*), tam ji třikrát provedla kolem ženicha a nesla při tom před ní svatební korunu. Koruna byla vytvarována z drátu, do kterého byly vpleteny pestrobarevné voskové svíčky a byla ověšena malými stříbrnými zvonečky. Svíčky byly těsně před obřadem zapáleny. Korunu měla mít nevěsta na hlavě od oddavkového obřadu pod nebesy až po skončení svatební hostiny.

Babička měla jeden zlatem a jeden stříbrem vyšívaný živůtek a jeden zlatým a jeden stříbrným vláknem protkávaný, flitry posázený čepec, jaké jsou ještě dnes běžné v mnoha oblastech Holandska a Švýcarska. Zlatý kostým nosila o Vysokých svátcích (tj. roš ha-šana a jom kipur) a o svatbách familiantů, stříbrem vyšívaný kostým o sabatech a při tajných sňatcích ostatních mužských příslušníků obce (tzv. svatby „emigrantů“).

Až do první třetiny roku 1849 platil pro židovské sňatky numerus clausus. Pouze prvorození, výjimečně také druhorození synové familiantů (manželské páry, které byly oddány s povolením brněnského gubernia), směli uzavřít legální sňatek. Získat rodinné místo, což byla podmínka pro povolení sňatku, bývalo často možné až po mnohaletém úsilí. Snoubenci museli k žádosti o sňatek kromě jiných příloh, např. že ženich vlastní nějaký domovní podíl, i když tento sestával jen z jedné místnosti (*z toho vznikl titul bal-habos, balbos, tj. zkomolené bal ha-bajit, dosl. pán domu*), předložit také vysvědčení o znalosti Bne Zion (tak se jmenovala roku 1812 vydaná čítanka židovského náboženství a morálních předpisů). Tato zkouška bývala asi první kapkou hořkosti v předsvatebním veselí.

Vzpomínám si, že v Přerově kandidát ženitby Wolf Briess, synovec někdejšího proslulého rabína Abrahama Placzka, přesto, že byl jediným synem zesnulého familianta Isaka Briesse a jeho manželky Rachel, roz. Placzkové, usiloval o místo familianta asi 6–8 let. Obětoval tomu skoro celý svůj majetek a když koncem roku 1848 konečně uspěl, byl zveřejněn 4. března 1849 ústavní patent, podle nějž bylo všem plnoletým židům umožněno oženit se.

Ostatním synům to dříve povoleno nebylo, a pokud se přesto oženili, stalo se tak pouze tajně. Obřad se konal v uzamčené místnosti. Stát pohlížel na takové manželství jen jako na konkubinát a na děti, které z nich pocházely, jako na nemanželské. Šťěstí, že v tehdejší době ještě neexistovaly žádné oficiální statistiky, jinak by židé pro počet dětí, považovaných státem za nemanželské, stáli na prvním místě v nemorálnosti, zatímco jinak byli kvůli náboženskému vyznání stavěni na místo předposlední, tj. před cikány.

Po sedm dnů předcházejících svatbě bývali snoubenci obdarováni dobrým jídlem a pečivem. Vzpomínám si na svatby familiantů, které se konaly pod širým nebem na nádvoří synagogy i na tajné sňatky v uzavřených místnostech. V obou případech stál ženich oděný v kitlu a s kitlovou čepičkou, pod svatebními nebesy. Kitl, čepička a talit dostával zpravidla každý ženich darem od rodičů nevěsty. Má nebožka babička kráčela podle obyčeje vážně před nevěstou a nesla v rukou svatební korunu s rozžatými svícemi. Spolu s dalšími dvěma průvodkyněmi, zpravidla matkami snoubenců, provedla nevěstu třikrát kolem ženicha.

Při svatbách familiantů bývali ženich a nevěsta přiváděni odděleně a s hudebním doprovodem z obydlí rodičů do synagogy. V tento den se oba postili až do svatebního obřadu, který trval dosti dlouho, jelikož rabín si nedal ujít příležitost přednést s patosem hebrejsky sepsanou ktubu (ktuba – svatební smlouva) od A až do Z. V mnoha židovských obcích rozšlápnul ženich, dokud stál ještě pod chupou, skleničku, zabalenou do ubrousku, jako symbol, že manželské štěstí může být také křehké. Strípky skla dostali příbuzní a známí na památku. Židovské svatby se konaly většinou v úterý. Tento den byl považován za šťastný, tj. Bohu milý (I. Mojš. 1, 10 a 12).

Když se novomanželský pár vrátil ze synagogy domů, ihned zasedl k jídlu, protože se od rána postil, a to k samostatnému stolu. Menu sestávalo z vydatné polévky a kuřete. Svatební hostina se konala buď v domě rodičů nevěsty nebo ve velkém pronajatém sále. Pokrmy, zejména obligátní svatební lívance, se připravovaly tři až čtyři dny předem za pomoci libererovy manželky, která obvykle bývala zdatnou kuchařkou. Lívance patřily ke specialitě židovské kuchyně. Byly kulaté, asi 8 cm vysoké a měly šest až sedm vrstev, tvořených střídavě jablky, hruškami, švestkami, třešněmi, povidly, broskvemi a meruňkami, oddělenými od sebe plackami z masného těsta, posypanými hrozkami a perníkem. Prostírání a příbory, pokud nebyly vlastní nebo vypůjčené od příbuzných, obstaral liberer, který současně vypomáhal i při podávání jídel, za což jej rodiče novomanželů a hosté bohatě odměnili.

Liberer byl vůbec v židovské obci děvčetem pro všechno. Obec mu poskytovala zdarma dvoupokojový byt, zvaný hekdeš, v němž musel větší z obou pokojů rezervovat buď jako špitál pro místní chudé nemocné, nebo jako noclehárnu pro projíždějící šnorery (židovské žebráky z povolání). Šnoreři, většinou z Haliče a Polska, přicházeli i s velkým počtem dětí zpravidla v pátek pozdě odpoledne a zůstávali v kehile přes sabat. V pátek večer, v sobotu ráno a v poledne se podle určitého řádu zdarma stravovali u zámožných rodin. Židovský otec chudých (*tj. představený chudinského fondu*) jim předal jako legitimaci tzv. plet (*zkomolenina od bollette – poukázka*), se kterým se museli ihned ohlásit u ženy hostitele, aby bylo možno zajistit pro neočekávané hosty jídlo. Důstojní chudí seděli v stejného stolu s hostitelem. Za poskytnutou stravu se odměňovali vyprávěním novinek, které se dověděli při svém neustálém putování od města k městu nebo odříkáváním některého midraše (*výkladu tóry*), neboť většina z nich byla zběhlá v talmudu.

O svatbách roznášel liberer, ozdobený velkou kyticí květin z barevného papíru, ručně psané pozvánky a při úmrtích musel ve všech židovských domech oznámit hodinu pohřbu, protože tehdy ještě neexistovala tištěná smuteční oznámení. Rovněž v měsících tišri, tevet, nisan a tamuz musel v každém židovském domě oznámit den a hodinu, na kterou připadá tekufa (*v židovské chronologii začátek ročního období*), aby bylo možno zakrýt otevřené vodní nádrže a pokrmy z masa. Podle prastaré pověry prý totiž v okamžiku, kdy začíná nová čtvrt slunečního roku, dopadne na zem kapka krve.

Před počátkem tří musafim (*sg. musaf – dodatková sabatová a sváteční modlitba*) na roš ha-šana a jom kipur musel liberer z almemoru (*řečnické v synagoze*) hlasitě vyvolávat: „Štiko jofo boša'at hatfilo“ (*Štika jafa ba-ša'at ha-tfila*), tzn. „Chovejte se tiše během modlitby“, aby nebyla rušena pobožnost.

K jeho povinnostem také patřilo, aby se při předčítání tochecha (*doslova potrestání, viz III. Mojž. 2, 14–45 a V. Mojž. 28, 16–68*), které obsahuje hrozné kletby za nedodržení božích příkázání, nechal vyvolat, protože tuto aliju nechťeli přijímat ani chudí, přestože chazan vyvolával: „Mí še-jirce“, (*tzn. ať přijde, kdo chce*) a v některých obcích dokonce dávali těm, kdo se dobrovolně přihlásili, i malé peněžní dary.

Jelikož „ke svatební hostině nepatří vážný host“, přicházeli na svatby bohatých lidí, buď na objednávku nebo z vlastní iniciativy, tzv. šašci, kteří během stolování uváděli svatební pár i spoustu svatebních hostů do rozpaků svými choulolistivými verši a napodobováním jejich vlastností. Hlavním bodem jejich vystoupení bylo, že ukazovali přítomným hostům vystavené svatební dary, vyvolávali jména jejich dárců a činili k tomu patřičné poznámky. Odměňování byli podle dosažené pochvaly. Při náladě povznesené vínem se mnohá jadrnější narážka přeslechla.

Pro rabína se posílalo až při podávání pečeně, aby byl ušetřen nepříjemností při zaujímání místa u stolu. Rabín pronesl k novomanželům a jejich rodičům obvykle první přípitek, vztahující se k probíhajícímu dni v týdnu nebo k midraši. Neboť ve Výrocích otců (Pirkej avot 3, 4) stojí: „Když stolují tři osoby u jednoho stolu, má být jídlo zušlechtěno nábožným a mravoučným rozhovorem, čímž přestane být jen zvířecím požitkem.“ Pak následovaly oficiální i volné přípitky. Po skončení hostiny vykonal chatan (*ženich*) za doprovodu radostných melodií modlitbu po jídle.

Svatba trvala obvykle až do čtvrtěčního odpoledne. Při rozloučení dostal každý host jako výslužku pro ty, kteří zůstali doma, velký kus lívance a drobné pečivo, mezi ním i „reše gruten“, což byly rychle upečené tenké dřevěné tyčinky obalené těstem, postavené v koláči, na špičce ovinuté zimostrázovou snítkou.

Oproti svatbám familiantů bývaly tajné svatby velmi prosté a tiché, aby se o nezákonném počínání nedozvěděl vrchnostenský úředník. Později bylo mnoha tajně oddaným párům dopřáno si svou v tichosti vykonanou svatbu vynahradiť. Jakmile byl zrušen numerus clausus, který byl výsměchem lidskosti i přírodě a který nepřímo sledoval skoro stejný cíl jako topení židovských chlapců v době faraónů, dala se většina „emigrantských“ manželských párů legálně oddat, aby tak svým dětem zajistila práva manželských potomků. Působilo zvláště, když se svatební tabule rodičů zúčastnili i dospělí synové a dcery a když při tanci zahajoval čestné kolo snad již plnoletý syn se svou matkou nebo dospělá dcera s otcem.

Aby si po dědečkově smrti babička zachovala existenční nezávislost, pokračovala dále ve vedení obchodu s kůžemi, spojeného s výkupem starého železa. Nežřídka se stávalo, že jí vykoupené kusy železa prodali za několik minut znovu, protože měla slabý zrak a nevšimla si, že jí prodávající většinu prodaného železa zase sebral a za chvíli znovu přinesl k prodeji.

Její účetnictví bylo svérázné. Pokud si nemohla hned vzpomenout na jméno svého známého odběratele kůží (tj. obuvníka), zapsala do saldokonta (úvěrní knihy), vedeného židovským písmem: „Muž v modrém kabátě“ nebo „gojte (žena) v zeleném šátku dluží ... zlatých“. Dobytnost takovýchto pohledávek si lze snadno představit. Místním zákazníkům, kteří odebírali kůže denně nebo několikrát v týdnu na úvěr, zapisovala dlužný obnos křídou na dveřní zárubeň,

aby ke konci týdne částku sečetla. Někteří vynalézaví zákazníci však dokázali dluh snížit tím, že dvě až tři položky umazali.

Babička se dožila při poměrně dobrém zdraví 98 let (zemřela 4. října 1870). Bohužel v posledních letech života skoro úplně oslepla, a byla proto tichá a do sebe uzavřená. Když měla dobrou náladu, vyprávěla vnoučatům, jaké pozornosti jí prokazoval dědeček jako ženich. Jednou o sabatu ji po nenadálém lijáku přenesl přes louži, aby si neumazala sváteční střevice, jindy zase z jedné strany ulice na druhou přes rozvodněnou Bečvu, která se po průtrži mračen rozlila až do židovské ulice. (Bečva vystupovala často z břehů, zaplavovala Kozlovskou ulici a Trávník, kde se bortily domy vystavěné z nepálených cihel). Citovala také doslovně první milostný dopis, který od něj dostala, ve kterém dědeček, který tehdy musel pobývat obchodně delší dobu v Mikulově, proklínal zakladatele města, že založil Mikulov tak daleko od Přerova.

Vyprávěla také, jak ji císař Josef II. při cestě Přerovem oslovil: „Mé hezké dítě“ a jak v prosinci 1805, za bitvy tří císařů u Slavkova, vystoupila s mnoha dalšími lidmi na vysoký kopec u Přerova, odkud bylo slyšet dunění děl. Dokázala si vzpomenout na události v rozmezí 90 let, což potvrzuje, že dojmy z mládí se trvale vtisknou do paměti a i ve stařeckém věku si člověk upamatuje události, které zažil jako dítě ve věku 5–6 let. K objasnění tehdejších zvyklostí uvádím, že prarodiče poskytovali manželu své druhorozené dcery, učiteli židovské triviální školy v Přerově, s ohledem na její skromné věno a jeho nízký příjem, po dobu tří let zdarma stravu a bydlení v zadním pokoji svého třípokojového bytu. A jelikož dcera hospodařila ve společné kuchyni, jejímu muži se samozřejmě dostávalo lukulské stravy na náklady ostatních členů rodiny. Poskytování stravy a bydlení mladým manželstvím s nízkými příjmy tehdy nepatřilo k vzácnostem.

Moses a Anna Bruckovi, rodiče mé nebožky maminky, bydleli asi původně v Přerově v jejich vlastním domě č. XIII. O jejich obchodní činnosti po svatbě, která se konala 13. května 1810, není už nikdo schopen podat zprávu. Později prý se dědeček se ženou a dětmi přestěhoval do Prostějova, kde se stal obchodním nebo technickým vedoucím renomované Ehrenstammovy továrny na sukno.

Maminka byla vychovávána s dcerami majitele a dostalo se jí tak pro dívku jejího stavu mimořádného vzdělání. Jejím posledním učitelem u Ehrenstammů byl kandidát rabínství M. Stern, který se později oženil s jedinou dcerou bohatého obchodníka s vínem Hartmanna z Kroměříže. Zmiňuji se o tom proto, že v tehdejší době nebyvalo vzácností, že bohatí židé přijímali do svých obchodů jako své zetě chudé, ale vzdělané mladé muže.

Rok nebo dva před krachem Ehrenstammova podniku roku 1828, vedeného již syny zemřelého zakladatele, kterým se jeho obchodní zásady zdály zastaralé, se prarodiče přestěhovali do Jihlavy. Dědeček, který jako samouk dosáhl vynikajícího židovského i německého vzdělání, měl titul morenu (doslova náš

učitel, tj. učený v talmudu, titul, udělovaný rabínem jen velmi vzdělaným lidem, kterým byl jeho nositel vyvoláván k tóře), zřejmě provozoval samostatně obchod se suknem a tzv. „schwonerlen“ (jihlavská specialita), ve kterém však asi neměl štěstí. Vzpomínám si, jak jednou u příležitosti svých 70. nebo 80. narozenin vyprávěl: „Dnes jsou všichni mí věřitelé (jimž splácel dlužné částky včetně úroků ze své mzdy, stal se totiž po zrušení svého obchodu obchodním vedoucím v renomovaném velkoobchodě Turn) zcela uspokojeni. Stvrzenky o tom ať si mé děti a vnoučata navždy uchovají jako doklad poctivého snažení a schopností.“

Dědeček byl svobodomyšlný, přitom ale velmi zbožný a dobročinný. Působil jako mohel (*pl. mohelim, obřezávač*). Po jeho smrti se našla tzv. „Kniha obřízky“, ve které bylo zaznamenáno více než 100 obřízky, které bezplatně provedl. Této knihy bylo později použito k opravení záznamů občas chybně vedené matriky narození. Jezdil na vlastní náklady k chudým lidem, bydlícím i ve vzdálených vesnicích, a obětoval tomu často 2 až 3 dny, pokud obřízka připadla na sobotu nebo židovský svátek, neboť o těchto dnech nemohl cestovat tam ani zpět.

Tam, kde byly synagogy, musely být obřízky prováděny v nich. Kmotra přinesla kojence pouze k hlavnímu vchodu, neboť podle starého orientálního zvyku byl vstup žen do mužského oddělení synagogy zakázán nebo neobvyklý. Chazan provolal „boruch habo!“ („*Baruch ha-ba!*“, tj. „*Příchozí buď požehnan!*“) a pak přinesl kmotr budoucího izraelitu do obřízkového křesla (čalouněné, samostatně stojící široké křeslo). Podržení dítěte během obřízky bylo považováno za zvláštní micvu (záslužný skutek) a z náboženských důvodů jím bývali poctěni truchlící (avelim).

Během zákroku házela kmotra chlapcům, kteří byli přítomni v synagoze, ořechy a cukroví, a ti se o ně obvykle poprali. Při požehnání, proneseném po obřízce, byl novorozenec pojmenován židovským i německým jménem; první jméno bylo obvykle po některém zesnulém blízkém příbuzném. Dokud byl otec naživu, nesměl mít syn, na rozdíl od jinověrců, stejné jméno jako on.

Bývalo zvykem, že v páteční večer, který předcházel obřízce, se po večeři slavil zachar (*narození mužského potomka*), kdy příbuzní a známí poblahopřáli šestinedělce a byli pohoštěni vínem a cukrovím. V noci před obřízkou přišel k šestinedělce znovu mohel v doprovodu kmotra a prohlédl chlapce, zda je silný a normálně stavěný, zanechal tam až do půlnoci obřízkový nožik a při odchodu vykonal krátkou modlitbu, aby démoni nemohli způsobit matce ani dítěti nic zlého.

Na stěnách pokoje šestinedělky byly umístěny podlouhlé tištěné nebo psané cedule, na nichž stály kabalistické výroky a 121. žalm. V rozích cedule se nacházela slova: „Mchašefa lo tchaje“ (*Čarodějníci nenecháš naživu, viz II. Mojš. 22,17*). Jelikož se u většiny mladých manželských párů dostavoval přírůstek do rodiny skoro pravidelně každé dva roky, přestože matky samy koji-

ly (židovské kojné byly těžko k sehnání a křesťanské směly být najímány teprve od roku 1825), bylo třeba mít takovéto cedule na skladě. Snad byly dokonce i součástí výbavy!

Po obřizce se podávala v bytě šestinedělky u chudých lidí prostá snídaně a u bohatých kromě snídaně také opulentní oběd, při kterém měl rabín proslov, vztahující se k týdennímu odstavci tóry a mohel pronesl přípitky na šťastnou budoucnost novorozence.

Mohelim bývali dobrovolníci a vykonávali obřizku většinou nejen bezplatně, nýbrž přicházeli ještě po celé čtyři týdny téměř denně prohlédnout, zda se rána po zákroku správně hojí.

V Přerově byl za mých časů nejoblíbenějším mohelem pan Ernst Pollak. Provedl bezplatně a úspěšně několik set obřizek. Bylo také známo, že on a jeho laskavá a dobrotivá manželka podporovali nemalými částkami chudé šestinedělky a drobným obchodníkům půjčovali bezúročně peníze, aby mohli včas zaplatit velkoobchodníkům a levně u nich nakupovat.

Tenkrát existovaly tři kategorie židovských obchodníků. Majitel skladu nakupoval na olomouckém, brněnském, příp. pražském nebo plzeňském výročním trhu přímo od výrobce. Podomní obchodník (hauzírník) pak nakupoval u tohoto velkoobchodníka a musel mu několik dní před příslušnými trhy zaplatit, zatímco chudý pocestný kramář (zvaný pinkeljude, tzn. žid s rancem) skupoval po vesnicích, co se naskytlo (kožky, železný a mosazný odpad apod.), a snažil se nakoupené zboží buď ještě v pátek odpoledne, nejpozději však v sobotu po havdalu (*havdala – obřad na zakončení sabatu a svátků*) nebo v neděli dopoledne prodat v místě svého bydliště, aby mohl zaplatit svým věřitelům, kteří by mu při prodlení již nikdy nic nepůjčili. Někteří z nich mohli získat půjčku jen oproti zástavě a zaplacení úroků.

I při zručnosti mohelim a jejich nezištnosti byl nicméně rozumný úřední předpis, vydaný po roce 1848, že zákroky smějí provádět jen přezkoušení obřezávači, zpravidla chirurgové a graduovaní lékaři. Poplatky byly velmi skromné a u chudých od nich bylo zcela upuštěno.

Pokud byl obřezaný chlapec prvorozený a jeho rodiče nebo jeho otec nepocházeli z kmene áronovců (kněží), ani z kmene levitů, konal se za čtyři týdny v domě rodičů za přítomnosti kohena (muže z rodu kněží) a dalších devíti mužů, starších 13 let, tedy minjanu, pidjon ha-ben, tzn. symbolické vykoupení prvorozeného, který měl být dle biblického příkazu (II. Mojž. 13, 2) zasvěcen Bohu. Kohen udělil dítěti požehnání a obdržel poté od jeho otce jako výkupné, které mělo být přibližně rovno hodnotě půl šekelu (viz II. Mojž. 30, 13), minci ze židovského starověku. Obvykle to činilo asi 100 krejcarů. Chudý kohen si výkupné ponechal, bohatý je rozdál chudým lidem.

Čtvrtou sobotu po porodu šla šestinedělka na musaf do synagogy. Její manžel byl vyvolán, dal pro svou ženu vykonat mišeberach a novorozenci, pokud

se jednalo o děvče, udělit židovské a německé jméno. Odpoledne se uspořádalo pro návštěvnice pohoštění, při němž se podávalo cukroví a likér.

Babička pocházela ze zámožné rodiny. Byla jediným dítětem svých rodičů, majitelů randy (palírny) v Lešné u Hranic na Moravě. Matčini prarodiče, kteří žili ve šťastném manželství jako Filemón a Baucis, dosáhli vysokého věku. Zemřeli vysoce vážení a všeobecně oplakávaní po krátké nemoci v rozmezí asi 8 dnů, tak, jak si za života často tiše přáli, aby ten, který přežije, nezůstal dlouho sám. Byli pohřbeni v Puklicích, dědeček v pátek 10. dubna 1863 a babička v neděli 19. dubna 1863, neboť tenkrát ještě nebyl v Jihlavě židovský hřbitov.

O praprarodičích z obou stran nemohu bohužel sdělit vůbec nic. V tehdejší době neměli lidé vůbec smysl pro rodinnou historii a dále než k prarodičům ničí vzpomínky nesahaly. Toho je třeba velmi litovat, neboť tím upadají v zapomnění pouze ústně přenášené rodinné tradice.

Mí rodiče Jakob a Betti Briessovi

Zčásti z nezájmu, spíše však z bázně a úcty k rodičům a z obav z jejich nedůvěry (v mnoha rodinách děti rodičům vykaly) by se v dřívějších dobách žádné dítě, ani dospělý, neodvážilo vyptávat rodičů na jejich zaměstnání před sňatkem a na jejich činnost během prvních let manželství.

Teprve po dlouhé době jsem se doslechl, že můj tatínek strávil po bar-micva několik let na ješivě (škola pro vyšší studium talmudu) v Prešpurku, kde se stal pod vedením proslulého a přísně ortodoxního rabína Schreibera vynikajícím talmudistou. Světské německé vzdělání si osvojil jako samouk, protože bachurim (*studenti talmudu*, *sg. bachur*) směli němčinu studovat v Prešpurku jen potají.

Mnozí bachurim studovali soukromě předměty gymnázia, v Prešpurku maturovali a studovali pak na univerzitě, většinou v Krakově nebo ve Štýrském Hradci. Někteří potom dosáhli významného postavení, zvláště když dříve, než se ucházeli o místo, změnili víru. Jeden z nich, roditel Přerovan, mi obzvlášť utkvěl v paměti. Jako jediný syn chudých, velmi zbožných rodičů, se měl původně stát rabínem, ale protože rabínské místo nebylo v dohledné době dosažitelné, stal se gymnaziálním učitelem v Uhrách a brzy po sňatku s blízkou příbuznou jednoho biskupa profesorem geografie a historie na vídeňské univerzitě a počátkem 70. let vyučoval oběma předmětům korunního prince Rudolfa. Za tuto úspěšnou činnost byl povýšen do rytířského stavu a vyznamenán vysokými řády.

Jaké zaměstnání zastával otec před sňatkem, dnes již nelze zjistit. Svou manželku, mou maminku, poznal asi v Přerově. Dům č. XIIIa, patřící jejím rodičům, byl spojen společnou předsíní s domem č. XIIIb, který patřil rodičům mého otce, snoubenci tedy byly děti sousedů. Jak dlouho byli zasnoubeni, o tom také nemůže již nikdo podat informaci. Návštěvy v Jihlavě, kde nevěsta žila

u svých rodičů, bývaly asi vzácné, neboť poštovní spojení mezi Jihlavou a Přerovem bylo velmi nepohodlné a zabíralo mnoho času. Sňatek uzavřeli, jak již bylo řečeno, v červnu 1832.

Jako věno obdržel otec zřejmě skrovnou peněžní hotovost a později také domovní podíl č. XIIIa. Domnívám se, že po svatbě provozoval obchod s obilím; byl zřejmě ve spojení se správou statku v sousedním Tovačově, které pokračovalo i po smrti statkáře.

Byl zřejmě také subarendátorem (podpachtýřem), protože je k dispozici vysvědčení zachovalosti od přerovského vrchního úřadu s datem 3. listopadu 1846, ve kterém vrchní Richter potvrzuje, že izraelita a majitel domu Jakob Briess již po několik let provozuje bez jakýchkoliv závad subarendový obchod a doporučuje se pro dodávky i v budoucnu. Na slovo „pan“ se tehdejší úřady nezmohly, obávaly se, že by tím nějak zadaly své důstojnosti. Připojovaly také náboženské vyznání, zpravidla slovem „žid“, jako by to mělo nějaký vliv na dodávky sena a obilí!

Tatínek byl vážného založení, nevydržel ani minutu v nečinnosti a četl ve volných chvílích hebrejské i německé knihy. Kromě Lessinga, Schillera, Goetha a Shakespeara četl s oblibou i filozofická díla, např. Mendelssohnova Phaedona, díla Maimonidova, Spinozova, Kantova, Leibnitzova apod. V obci se těšil velké úctě, byl považován za moudrého a lidé ho často žádali o radu. Byl po mnoho let *tov-hakahalem kehily* (*tov ha-kahal*, *zástupce představeného obce*) a zároveň představeným *Chevrat bachurim*, tj. spolku mladých svobodných mužů (přerovská synagoga byla velmi malá a nemohla současně pojmout všechny dospělé, proto svobodní mladí muži vykonávali své bohoslužby ve vedlejší tzv. polské škole a měli svého vlastního představeného).

Živě si vzpomínám, jak jednou o šmini aceret (tj. osmého dne svátku pod zelenou) bylo odpoledne připraveno v domě rodičů pro mládež bohaté pohoštění a otec konal po minše (*mincha* – *odpolední modlitba*) humornou přednášku z midraše, která byla přijata s velkým potleskem. Pak ho všichni účastníci doprovodili do synagogy, kde začínala večerní bohoslužba svátku *simchat tóra*.

Ta bývala velmi slavnostní. Chazan recitoval na starobylé melodie chvalozpěvy, rabín a všichni hodnostáři a funkcionáři obce nesli v pořadí již odedávna určeném veškeré *sfarim* (*svitky tóry*, *sg. sefer*) v počtu asi 20 kusů sedmkrát kolem „školy“, aby každý z přítomných měl možnost políbit tóru, s rukou zahalenou v talitu.

Za nosiči tóry následovaly děti ve věku od pěti do šesti let. Nesly malé praporky, zdobené různými znaky, např. Davidovou hvězdou, lvy, vlky atd. Na žerdích praporků plály pestré barevné voskové svíčky. Zapálené svíčky bylo možné dovolit jen při tehdejší lehkomylnosti. Vzhledem k snadno zápalným látkám by měl požár strašlivé následky, protože „škola“ měla jen jediný východ, který sloužil zároveň jako vchod.

Žerotínovo náměstí v r. 1912. SOkA Přerov. △

Pohled na Žerotínovo náměstí v r. 1912. Čtvrtý dům zleva na východní straně náměstí je rodný dům Ignaze Briesse. SOkA Přerov. ▷

Musaf, hlavní bohoslužba o simchat tóra, probíhal ve znamení radosti. Každý ženatý muž byl vyvolán k tóře. Na konec byli společně vyvoláni také „kol ha-ne'arim“, tj. všichni chlapi ve věku 5–6 let. Při této aliji (*alija*, pl. *alijot* – *předvolání k tóře*) vzala většina otců svého nejmladšího syna na levou paži, zahalila ho talitem, šla s ním k almemoru a společně nahlas odříkávala verš z požehnání patriarchy Jáko: „Ha-malach ha-go'el...“ (Anděl, vykupitel, jenž před vším zlým mě chránil, ať požehná těm chlapcům, viz I. Mojž. 48, 16). V tomto okamžiku házely matky vyvolávaných chlapců hustě mřížovanými okny ženské „školy“, která se nacházela v l. patře, starším, již nevyvolávaným chlapcům, dolů ořechy a cukroví a ti je chytali.

Chazan zvládal namáhavý výkon při vyvolávání a konání mišberach jen tak, že se v přestávkách během předčítání tóry posilňoval až skoro k opilosti. Vystřízlivěl poněkud, teprve když ke konci vyvolával tři „chatanim“ (*symbolické ženichy tóry*, sg. *chatan*), kterými byli rabín, představený obce a třetí jinak vážená osoba. U těchto tří osob si to nesměl pokazit, protože, nehledě na jejich rozhodující vliv v obci, by se jinak nemohl ukázat při bohatém pohoštění, které dle starého zvyku musely odpoledne návštěvníkům nabídnout.

Popsané zvedání dětí na paže otců mi připomíná jeden tehdejší zvyk, a to uštědřit jim při významných událostech (např. návštěva vysoce postavené osobnosti, položení základního kamene, objevení se komety apod.) políček, aby se jim událost trvale zapsala do paměti. Na vesnicích se to dělalo při vsazování hraničních kamenů a dokonce i Goethe se o tomto zvyku zmiňuje v líčení jedné ze svých cest.

Za příznačné pro vážné založení židů považuji, že během svátků sukot, přestože měly být věnovány výhradně radostem žní, volili jako vzdělávací četbu knihu Kohelet (Kazatel), sepsanou údajně králem Šalamounem, která začíná slovy: „Havel havalim, ha-kol havel“ (Marnost nad marností, vše je marnost). Četbě této knihy, oslavující pesimismus, se věnovali zpravidla o sabatu chol ha-mo'ed, který připadal na některý z devíti dnů svátku sukot.

O sabatu a obyčejných svátcích mohl chazan předříkávat modlitby sám. O roš ha-šana a na jom kipur to již z fyzických důvodů nebylo zvládnutelné, zejména na jom kipur kvůli celodennímu půstu, a tak se vypomáhalo tím, že předříkáváním modliteb o třech musafim byli pověřováni hlasově nadaní ctihodní balbatim, byť pro ně byly noty terra incognita, a sice dva o roš ha-šana a jeden na jom kipur. Předříkávání bylo pro dotyčné velikou poctou a vyznamenáním, kvůli kterým docházelo k mnoha intrikám.

Protože „Bohem nadaní pěvci“, za které se považovali, věděli již několik týdnů předem, který musaf budou předříkávat, měli dostatek času, aby se pěvecky připravili. Příprava spočívala v tom, že během této doby pozorně naslouchali hře křesťanských hudebníků (při tanci, pohřbech, dostaveníčkách atd.) a kolovrátkářů, aby si zapamatovali melodie, neboť každý chtěl přijít s něčím zcela zvláštním.

Proto se nezřídka stávalo, že vznešené a nejvážnější úseky modliteb, jako např. „Mechalkel chajim“ (tj. Boží péče o veškeré stvoření a jeho vláda nad životem a smrtí), provázely melodie z Dona Juana nebo Veselých paniček Windsorských, „U-netane tokef“ (tj. nábožné rozjímání o Božím soudu na zemi a pomíjivosti lidského života) melodie z Lazebníka sevillašského nebo Kouzelné flétny a „Kedušu“ (tj. velebení a oslava Boha) árie z Rigoletta nebo scherzo ze Snu noci svatojánské. Jakou zbožnost tím vzbudili u mnohých posluchačů, lze snadno posoudit! Nicméně se lidé zdrželi jakékoli kritiky. Nezkoumalo se, zda šlo o synagogální či světské melodie, a proto se také dostalo „umělcům“ po skončení bohoslužby ze všech stran hojného „Jejašer koach!“ (zkomoleně „šekauach“ – dosl. „Kéž vzroste tvá síla!“, tj. současně pochvaly a požehnání). Kromě toho se jim v den, kdy předříkávali, dostala přednostní alija, která byla jinak všeobecně zadána pro toho, kdo nabídl nejvíce.

Dražitel mohl nechat vyvolat sám sebe nebo někoho jiného, např. nějakého hosta. Když lidé odhalili úmysl některého příliš horlivého licitátora, stávalo se nezřídka, že mu dosažení aliji znesnadňovali a zvyšovali její cenu. Šámes (*sluha v synagoze*) chodil totiž po synagoze s tabulkou, na které byla alija napsána, např. šliši – třetí nebo acharon – poslední (tj. pořadí těch, kteří měli být vyvoláni při předčítání z tóry) nebo stál s tabulkou na almemoru a pak bývalo často slyšet nabídky: tisíc, tři tisíce, deset tisíc, atd. Kdyby tyto horentní částky slyšel nějaký jinověrec, pokládal by nabízející za naboby, zatímco ve skutečnosti šlo jen o pár krejcarů, neboť tisícovka při aliji stála pouze pět až šest krejcarů.

Právo být vyvolán platilo za vyznamenání, kterého ne každý byl shledán hodným, zvlášť když se lidé domnívali, že dotyčný nebere svěcení sabatů nebo svátků zcela vážně.

Vzpomínám si ještě na následující příhodu: Na šavu'ot měl po téměř dvaceti letech přijet z Uher na návštěvu Adolf Mayer, syn vážených rodičů. Při tehdejší neveliké počtu obyvatel byla většina rodin spřátelena a vědělo se o poměrech každého jednotlivce. Každá poněkud důležitější událost se považovala za rodinnou záležitost, a v obci se proto o této návštěvě vědělo již několik týdnů předem.

Chaim-Löb a Lieble Mayerovi čekali na příjezd syna po celý den, a když ani do osmi hodin večer – do začátku svátku – nedorazil, již se s jeho příjezdem nepočítalo, neboť přijet do jomtovu by bylo velikým hříchem. Podle židovského náboženského zákona musel cestující zůstat tam, kde vůz nebo loď před začátkem sabatu nebo svátku právě zastavily. Naneštěstí mladý muž dorazil až v noci, tedy po začátku svátku. V obci nad tím zavládlo tak velké pobouření, že se přichozí vůbec neodvážil přijít v první den šavu'ot do synagogy. Teprve když přednesl rabínovi věrohodnou omluvu, dovolil rabín, aby hosta o druhém dnu šavu'ot předvolali k tóře, a když pak dokonce zarecitoval na tradiční melodii „Jaciv pitgam“ (chvalozpěv recitovaný o 2. dni šavu'ot) a haftaru (úryvek z knih Proroků), byla klatba zlomena a poté, co bylo jeho rodičům podle obyčeje zasláno víno, citróny a cukroví, navštívili jej nejváženější členové obce.

Jak již bylo zmíněno, byl můj otec tov-hakahal. Starý roš-hakahal Moses Schindler bydlel v předměstské části Předmostí, a protože vzdálenost odtud do obecního domu činila dobrou půlhodinu chůze, odpočíval unaven po dlouhé cestě, než šel na zasedání obce, vždy u mého tatínka.

Rozhovor před zasedáním probíhal zpravidla v otcově pokoji, ze kterého jsem v sousední místnosti přes zavřené zasklené dveře bezděky všechno slyšel, např. že se nepřímou cestou podařilo zjistit, kdy a v kterou noční hodinu provede úředník, zastupující patronátního pána hraběte Magnise, podle drakonického nařízení kontrolu „emigrantských“ bytů. Zpravidla se tak stávalo v noci z pátku na sobotu. V bytě byl pak samozřejmě přítomen pouze „svobodný muž“. Jeho žena – státem degradovaná na konkubínu – se během kontroly zdržovala s dětmi u svých rodičů nebo příbuzných.

Předmětem jednoho důležitého důvěrného rozhovoru se stal blížící se odvod. Vzhledem k malému počtu svobodných mužů mohla malá židovská obec v Přerově postavit ročně pouze „čtvrtinu nebo polovinu muže“. Jelikož odvedence nešlo čtvrtit ani půlit, měla obec v účtování s vojenským úřadem téměř kontokorentní styk; často čtvrtinu nebo polovinu muže dlužila nebo měla čtvrtinu či polovinu muže k dobru.

Jednou scházela vojenskému úřadu trpělivost, protože během polského povstání a anexe Krakova v roce 1846 potřeboval mužstvo a obec měla značné starosti, kde v této válečné době nějakého muže získat. Šťastnou náhodou se však takovýto náhradník naskytl v osobě právě vysloužilého zeměbrance. Říkalo se mu „Moše Landwehr“. Nomen est omen. Závďavkem obdržel přiměřený obnos z fondu na podporu odvedenců, založeném při Chevrat bachurim a ujištění o doživotním zaopatření v obci. Zakrátko však byl poslán na dovolenou, neboť na povstaleckém území byl mezitím nastolen „klid“. Ale období neklidu nastalo nyní obci. Moše Landwehr – pod jiným jménem ho nikdo neznal – se stal nejen trápením, ale i noční můrou obce. Nebylo mu totiž vhod ani ubytování v hekdeši, ani strava, kterou dostával každý den v jiném domě a protože se mu nezdál být dost dobrý ani ošumělý stejnokroj – bílý vojenský frak (vojáci tehdy neměli kabáty, nýbrž fraky), který dostal při propuštění na dovolenou a který byl bez obligátního čištění křídou celý zažloutlý – musela mu obec pořídit především nový civilní oblek. Ten mu ale také dlouho nevydržel, neboť Moše Landwehr při své zálibě ve špatné kořalce velmi často nocoval po příkopech. Raději mu tedy dávali štědré kapesné a nechávali ho toulat. V „cizině“ ovšem dlouho nevydržel, neboť pro vyprávění svých vybájených válečných zážitků nenacházel důvěřivé a platící publikum, čímž se ve své samolibosti cítil velmi dotčený. Bludný kruh tak začal znovu a trval by jistě ještě léta, protože Moše Landwehr si žil jako penzista bezstarostným životem, kdyby jednou náhle nepodlehł deliriu tremens.

Před dalším odvodem začala v bytě rodičů opět tajná porada, kdo má být postaven za rekruta. Ke svému nemalému úleku jsem zaslechl přes zasklené

dveře jméno velmi blízkého příbuzného mého jediného a nejlepšího přítele. Říkali nám David a Jonathan.

Ocitl jsem se před mučivým dilematem! Na jedné straně pověst mého otce jako úřadujícího představeného, neboť roš-hakahal krátce po důvěrné domluvě onemocněl, kdybych prozradil, co jsem slyšel, a na druhé straně očekávaná výčitka od mého přítele! Také zde však pomohla náhoda. Odvod se konal v Hranicích, a to o sabatu, a proto museli rekruti odjet již v pátek odpoledne na žebříňáku. Všichni už se shromáždili k odjezdu. Odvedenec, určený při důvěrném rozhovoru, se pod nicotnou záminkou vzdálil do jednoho průchozího domu, takže ostatní po několikahodinovém marném hledání museli odjet bez něho. Dotyčný zběh byl silný mladý muž, známý pod přezdívkou Chajim Gaslen a určitě tušil, že by dostal přenost před všemi ostatními rekruty. Krátce nato se dobrovolně přihlásil k vojsku, byl však kvůli plochým nohám uznán za nezpůsobilého.

Nechtěl bych také nechat upadnout v zapomnění odvážný čin pana Harsche Tschiasného, vrstevníka zmíněného Chajima Gaslena. Tehdy bylo zvykem, že balbatim (otcové rodin) chodívali v první polosváteční den pesachu dopoledne k židovskému šenkýři, aby zaplatili za víno, odebrané k sederu (*pesachové obřadní večeři*) a aby při této příležitosti provedli ochutnávku k dalšímu nákupu vína, potřebného každý týden pro kiduš (požehnání nad vínem o sabatu nebo svátku).

K nim patřil také jistý pan Donath, bohatý muž a otec jediné, velmi krásné dcery (stala se později manželkou dr. Josefa Weisseho, vynikajícího rabína v Novém Městě nad Váhom). Jeho nepřítomnosti využil syn jedné vyhlášené přerovské zlodějské rodiny k tomu, aby se zmocnil buď jeho dcery nebo peněz, byl však přistižen jmenovaným panem Harschem Tschiasným, který šel právě kolem a uslyšel volání o pomoc. Uprchnout se zloději podařilo jen tak, že zasadil panu Tchiassnému hlubokou řeznou ránu do brady a vyskočil přízemním oknem. Již ho nikdo v Přerově nespatriil. I jeho rodiče se brzy odstěhovali, protože se před svými kumpány styděli, že se jejich synovi lup u pana Donatha nezdařil, neboť i mezi zloději platil kodex cti ve smyslu zásady platné již ve staré Spartě, že „krást je dovoleno, ale být přistižen je ostuda“.

Tatínek býval přes svou ráznost velmi mírumilovným člověkem. Vzpomínám si, že se jednou zneprátelil s majitelem vedlejšího sedadla v synagoze – proč, již dnes nevím – a že ho o příštím sabatu po bohoslužbě poprosil o odpuštění, neboť jeho náboženskému cítění se přičilo, aby seděl v chrámu vedle rozvaděného souseda.

Vážná nepřátelství se urovnávala zpravidla až na erev jom kipur po minše, procedurou zvanou malkut arba'im (*dosl. bičování čtyřiceti, viz V. Mojž. 25, 3*). To se provádělo tak, že provinilý poprosil uraženého, aby mu širokým koženým řemenem, který visel v předsáli synagogy, vysázel 40, příp. 39 ran na sehnutá záda. Za neúmyslné urážky se prosilo o odpuštění před začátkem Kol

nidrej (tj. *Všechny sliby, liturgická píseň pro předvečer Dne smíření*), protože v tuto dobu se všichni nacházeli ve zvlášť zbožné náladě.

Než se šlo na zmíněnou minchu, která začínala zpravidla v jednu hodinu odpoledne, prováděla se v mikve (rituální lázeň) očištná koupel, protože v III. knize Mojžíšově, kap. 16, verš 30 se praví: „Lifnej Adonaj titharu“ („*Budete čisti před Hospodinem*“). Mikve, zvaná též duck (tuck), protože zákon předepisuje trojnásobné ponoření (*ducken – německy sklonit se*), byla zařízena tak, jak předepisuje Šulchan aruch (*dosl. „Prostřený stůl“, kodex židovského práva*). Nacházela se zpravidla na zadním dvorku synagogy a používaly ji pravidelně jedenkrát za měsíc vdané ženy, většinou ve večerních hodinách, zatímco muži byli na ma'arivu. Na předdvorku synagogy obvykle vždycky bloumalo několik chlapců, místo aby šli dovnitř, protože ženy, vracející se z lázně, většinou některého z nich pohladily po tváři a obdarovaly cukrovím.

Tatínek býval velmi dobročinný, a to zcela neokázalým způsobem. O jeho taktosti a citu svědčí, že kromě obvyklých darů na erev jom kipur a purim po mně posílal ke každému svátku a po každé účetní bilanci několika kdysi zámožným a pak zchudlým otcům rodin v uzavřené obálce určité peněžní obnosy.

Jeden z nich patřil k nejortodoxnějším věřícím. Pokud předfíkávač o jamim nora'im vyslovil jediné slovo nesprávně, nebo dokonce vynechal jeden pijut (*liturgická báseň*) nebo jen pizmon (*refrén*), strašlivě se rozcílil a přerušil bohoslužbu často tak hlučným způsobem, že se dal nakonec zklidnit jen pohružkou trestu za rušení obřadu, ačkoli právě on jako vynikající talmudista musel vědět, že nesmí předbíhat rabína, který byl v prvé řadě povolán a oprávněn k tomu, aby zjednal nápravu.

V bývalé staré přerovské synagoze se používaly přenosné modlitební pulty, zvané „štot“. Kvůli nim docházelo nezdědky ke sporům, protože některý majitel „štotu“ se příliš vysunul do i tak úzké uličky nebo bušením na svůj pult, příp. do podlahy, dával najevo svou nelibost např. nad drašou (*draša – kázání*) nebo nad předfíkávačem. Z tohoto důvodu a také proto, že synagoga, po požáru v roce 1832 jen nouzově opravená, byla tak jako tak příliš malá (polská „škola“ byla jen nedostačující přístavbou), byla ještě za vedení mého otce částečně rozšířena a bylo obnoveno vnitřní zařízení.

Almemor, který stál dříve uprostřed synagogy, byl asi o půl metru zvýšen a posunut směrem k arše úmluvy (svatostánku). Na almemor se vystupovalo zleva i zprava po 3 schodech. Rabín obdržel sedadlo po levé straně, chazan vpravo; oproti dřívějšímu zvyku seděli nyní oba obličejem k publiku. Podlaha před středem šulchanu (*šulchan – stůl pro tóru, u kterého při předčítání stál předfíkávač*) prý byla asi o půl až jeden coul prohloubena, protože v žalmu 130 se praví: „Mi-ma'amakim kratica, Adonaj! – Z hlubin tě volám, Hospodine!“ Sedadla s pulty na modlitební knihy byla nyní nepohyblivá. Jejich spojení stálo hodně námahy a určení jejich pořadí hodně peněz. Zůstala však ve vlastnictví dosavadních majitelů, kteří je mohli prodat nebo dát do zástavy.

Pro otčiv smysl pro spravedlnost je příznačný následující případ. Do svého obchodu s obilím, který původně provozoval sám, přibral později jako podíl-níky jednoho ze svých bratrů a jednoho švagra. Jednalo se o již zmíněného uči-tele triviální školy, jehož skromný příjem nestačil k pokrytí potřeb rodiny, a tak nezbylo otci nic jiného, než jej přijmout za tichého společníka do svého obcho-du. Jeho činnost spočívala ve vedení knih a ve vyplácení nákupních lístků.

Kdysi, několik dnů po 1. lednu, jel otec v otevřených saních k velkostatkáři, aby vyrovnal prosincový účet ve výši asi tři tisíce zlatých. Jako zvláštní pozor-nost chtěl tento obnos složit v nově ražených dukátech. K jeho nemalému úle-ku však plátěný váček s dukáty při vstupu do kanceláře v kapse kabátu už neměl. Protože byla velká zima, vystoupil během jízdy ze saní a šel kus cesty pěšky. Při tom pravděpodobně váček s šesti sty dukáty ztratil. Tuto k jeho teh-dejším poměrům velmi citelnou ztrátu splácel postupně z vlastních prostředků a dlouho ji tajil před svou ženou i před svými společníky. Dukáty se již nena-šly, „poctivý nálezc“ si je nechal pro sebe! Po mnoha letech se sice vyprávě-lo o jednom sedlákovi, v jehož pozůstalosti se měla najít spousta dukátů, že by však byl tím nálezcem, se již nedalo prokázat.

Jako uznání za více než čtyřicetiletou obchodní spolupráci věnoval šlechtet-ný majitel statku, známý lidumil, otci velmi krásnou stříbrnou tabatěrku, kte-ré jsme vyhradili v naší vitríně čestné místo. Bývalo přece již po staletí zvy-kem, že vysoce a nejvýše postavení páni odměňovali skutečné i domnělé záslu-hy tabatěrkami a mnozí obdarovaní se pak mohli cítit takovýmto darem velmi „našňupnutí“, pokud očekávali jiné vyznamenání. Tatínek používal tuto taba-těrku jen ve sváteční dny. Byla naplněna nejjemnějším šňupacím tabákem s pří-sadou libovonného tonkového bobu (semena stromu *Dipteryx odorata*) a nabí-zena pak hlavně o jamim nora'im v synagoze příbuzným a známým, aby se voňavým tabákem osvěžili.

Jako projev lásky posílaly děti na jom kipur svým matkám do synagogy citron se zapíchaným hřebíčkovým kořením, aby libá vůně trochu osvěžila jejich svě-žest, ochablou pústem, dojemným „U-netane tokef“ a opakovaným alchetem (vyznáním hříchů). Podobnou pozornost prokazoval ženich své nevěstě nebo potají ctitel dámě svého srdce. Květinové dary tehdy nebývaly zvykem. Při vedrech, která na jom kipur většinou panovala, by květiny také rychle uvadly.

Dnešní generace nemá ani ponětí, s jakou přísností se tehdy dodržoval půst na jom kipur. Člověk si po probuzení nesměl ani umýt obličej a ruce. I vypláchnutí úst bylo zakázáno, aby člověk mimoděk nepolknul vodu. Právě tak si děv-čata nesměla rozčesat své dlouhé vlasy, neboť by si mohla nedopatřením něko-lik vlasů vytrhnout, což by se pokládalo za práci.

Velmi zbožní židé strávili v synagoze bez přerušení celých 24 hodin pohrou-žení do modliteb. Ti poněkud méně zbožní tam zůstávali od šesti hodin ráno až do skončení ma'arivu. Přestávky mezi šacharit, musafem, minchou a ne'ilou

(*ne'ila* – závěrečná modlitba o Dni smíření) neexistovaly, neboť byly vyplněny recitací žalmů. V synagoze se dokonce ani nevětralo.

Nebožka maminka vynikala nejen štíhlou postavou, pěknou pletí, živými tmavými očima a příjemným hlasem, ale také svým vzděláním. Oblékala se vždy prostě, ale velmi vkusně. Nikdy ji nebylo vidět, ani v kuchyni, v ošumělých šatech, a když si o sabatu nebo svátku oblékla své lepší šaty, nebo si v zimě vzala kožešinou lemovaný červenohnědý sametový kabát (zvaný burnus), říkalo se o ní, že je ušlechtilý vznešený zjev. Přitom byla velmi zbožná, skromná a plná dobrotivosti vůči chudým. Na týdenních trzích (v úterý a pátek) si dávala nakupovat drůbež a ostatní potřeby do kuchyně jen od chudých žen, aby si tak přivydělaly pár krejcarů. Byla také neobyčejně zdatnou hospodyní, ovládala umění, jak za málo peněz dát své velké domácnosti vznešený ráz.

Dopoledne byla zaměstnána převážně v domě a v kuchyni a odpoledne v „kvelbu“, který se nacházel mimo židovskou ulici, v domě Turovských na Dolním náměstí (tehdy se říkalo místo Dolní náměstí Přerov „dole“ a místo Horní náměstí, které leželo asi o 25 metrů výše, Přerov „nahore“), v obchodě s kůžemi, kde byla pro svou laskavou povahu u zákazníků velmi oblíbená.

Ve volných chvílích patřila k horlivým čtenářkám moderních beletristických spisů. Slečna Sára Grünová, nejstarší rabínova dcera, vlastnila vybranou knihovnu, ze které mi, když jsem absolvoval triviální školu, často půjčovala knihy, odpovídající mému věku a mé žízni po věděni, např. spisy pro mládež od Weisseho, Hoffmanna, Rückerta, Schmieda, Nieritze aj. Když jsem v některé z těchto knih narazil na něco nepravdivého a nesmyslného o židech, byl jsem pobouřen a v duchu jsem si myslel, že autor je neschopný pisálek a mizera, který si na účet židů, kterým přidělil ve svých dílech role klaunů a padouchů, zajišťuje okruh čtenářů.

Vůči nám dětem byla maminka velmi laskavá, ale nikoli slabá. Nikdy netrestala bitím, pokud kárala, tak pouze slovy nebo pozdvižením obočí. Jedním slovem, byla opravdová „ešet chajil“ (statečná žena), jakou moudrý král Šalamoun, který byl znalcem žen par excellence, tak výstižně vyličil v Knize přísloví, kap. 31, verš 10, slovy: „Ešet chajil mi jimca – Ženu statečnou kdo najde“ atd. V pozdějším věku byla zvolena předsedkyní nově založeného ženského dobročinného spolku.

Rodiče měli to štěstí, že v roce 1882 oslavili zlatou svatbu ještě při poměrně dobrém zdraví, bohužel za několik let poté zemřeli. Maminka skonala v sobotu dne 3. července 1886 a o dva roky později, v pondělí dne 2. července 1888, zemřel tatínek. O jeho duševní síle svědčí, že dříve, než byly vyneseny z domu matčiny tělesné pozůstatky, pronesl vřelou řeč na rozloučenou, ve které chválil její ctnosti a bez reptání a nářku poděkoval dobrotivému Stvořiteli, že mu dopřál tolik šťastných let po boku tak ušlechtilé manželky. Otec se dožil 81, matka 74 let.

Moje dětská a chlapecká léta

Na události až do počátku 6. roku svého života nemám skoro žádné vzpomínky. Je vůbec málo lidí, kteří si dokáží vzpomenout na jednotlivé události ze svých dětských let. Byl jsem prý statný a živý chlapec a často jsem pobýval řadu dnů u jedné mladé provdané tety, buď proto, že u nás byl náhodou na návštěvě čáp, nebo aby tetě nebylo příliš smutno, když strýc musel na delší dobu odcestovat za obchodem.

Jako šestiletý chlapec jsem navštívil s tatínkem představení jednoho kočovného loutkového divadla, nazvané „Domácí čepička doktora Fausta“, které si získalo můj obdiv, a čert mě pak často strašil ve snech. Na dojmy z onoho večera jsem si bezděky vzpomněl, když jsem v roce 1852 ve Vídni jako student poprvé navštívil v Burgtheatru představení Goethova „Fausta“. Zážitky to byly „božské“, neboť studenti většinou chodili na čtvrtou galerii, které se tehdy říkalo „nebesa“.

Bylo mi asi 7 let, když jsme s maminkou, pětiletou sestrou a chůvou jeli na návštěvu k prarodičům do Jihlavy. Tenkrát ještě neexistovalo železniční spojení. Cesta poštovním vozem by byla příliš nepohodlná a drahá, a proto jsme si na cestu tam i zpět pronajali u židovského povozníka Golda z Lipníka pěknou jednospřežnou košatinku, zakrytou plachtou, i se statným koněm a spolehlivým kočím. Vyjeli jsme ve středu mezi třetí a čtvrtou hodinou ráno z domu a v pátek odpoledne jsme byli na místě.

Že přivítání bylo radostné, si lze snadno představit. Byla to tuším první návštěva dcery od jejího sňatku. Navštívili jsme tam všechny matčiny kamarádky z mládí, které se mezitím také provdaly, mj. také jistou ovdovělou paní Morawitzovou, jejíž syn byl později, ve válečném roce 1866, přednostou stanice v Pardubicích a dokázal svým pohotovým jednáním zachránit před postupujícím nepřítelem stovky rakouských vagónů.

Dědeček mi kromě jiných pozoruhodností ukázal také velké náměstí, největší ze všech moravských měst, a také kamenný most, překlenující jediným obloukem řeku Jihlavu, dlouhý 96 a půl stopy (tj. 30,5 m), v jehož středu byl umístěn moravský a český zemský znak. Nemohl jsem pochopit, že za mostem na levém břehu Jihlavy je jiná korunní země, a k tomu ještě království. Ve své dětské prostotě jsem si myslel, že tam musí být i jiná půda, odlišná od té v Markrabství moravském! Zpáteční cestu jsme nastoupili příští středu časně rána a v pátek pozdě odpoledne jsme dorazili domů.

První noc jsme přenocovali v Brně. Tam jsem slyšel vyprávět, bylo to v pozdním létě roku 1840, záračné věci o stavbě železnice, po které prý bude vůz, podobající se železnému oři, dopravovat na velké vzdálenosti cestující i zboží. Podařilo se mi také po velké námaze zhlédnout škvírami v prkenném plotě, kterým byla stavba nádraží obehnána, netvora zvaného „lokomotiva“. Zapůsobila na mě úchvatným dojmem a tajemství její konstrukce zaměstnávalo po měsíce mou fantazii, neboť již jako malý chlapec jsem měl ve zvyku o všem hloubat a nápady, které mě zaujaly, domýšlet až k možnosti jejich provedení.

Zřídil jsem si tedy v naší zahradní besídce malou železničářskou dílnu. Sestrojit miniaturní nákladní vagóny bylo celkem snadné. Jeden kamarád mi věnoval prázdné dřevěné bedýnky, ve kterých se přepravují krabičky se zápalkami, a syn pana Bosse, obchodníka s hedvábnými stuhami, mi dal úzké dřevěné cívky od prodaných stuh, které posloužily jako kolečka. Dvě na sebe postavené dřevěné krabice, jedna dnem vzhůru a druhá dnem dolů, představovaly osobní vagóny 3. třídy. Jejich okenní otvory jsem opatřil, stejně jako u skutečných vagónů této třídy, zatahovacími koženými závěsy místo zasklení.

Zato s lokomotivou byl problém. Kde ji vzít? A tehdy mi můj spolužák Wolf řekl, že jeho otec má model takové lokomotivy doma. Ale stál by peníze! Koupil jsem tedy ten model, aniž bych ho viděl, jen podle popisu. Spolužák však pod malichernými záminkami jeho dodání oddaloval, přestože jsem mu po dlouhé týdny splácel ze svého kapesného po pěti šesti krejcarech. A když už nebyly výmluvy nic platné, dodal mi velkou plechovou psací soupravu, kde kalamář měl představovat komín, tenká násadka na pero parní píšťalu, schránka na posypátko budku strojvedoucího a čtyři kulaté opěrky měly nahradit kola. Všechno ostatní, kotel, ventily, ojnice, šoupátka atd. jsem si měl vymyslet sám! Ocitl jsem se tehdy na hranici svých znalostí a musel jsem od konstrukce lokomotivy upustit, protože jsem takového netvora spatřil dosud jen jednou letmo z velké dálky. Dnes jsou modely lokomotiv, poháněném perem, lihem nebo elektřinou k dostání v každém lepším hračkářství, kolem roku 1840 však nebyla miniaturní kopie společného vynálezu Jamese Watta a George Stephensona nikde k sehnání.

Na zpáteční cestě z Jihlavy jsme se já a má malá sestra chovali nápadně tiše. Příčina vyšla najevo teprve o sabatu. Seděli jsme v zadní části vozu u „masných hrců Egyptanů“, tzn. že jsme během dvou a půldenní jízdy snědli skoro veškeré cukroví, které nám babička dala s sebou do košíku. Jistě by nechybělo „pádné“ uznání od otce, kdyby náš skvělý debut v mlsání neskončil prudkým průjmem.

Znalosti z německých předmětů, předepsaných pro nižší třídy obecné školy, mi byly vštěpovány ve všední dny během dvou až tří dopoledních i odpoledních vyučovacích hodin v židovské německé triviální škole.

Na konci každého školního roku se konala veřejná zkouška za přítomnosti katolického arcikněze, který zastával funkci školního inspektora, a téměř všech rodičů. Samozřejmě byli vyvoláváni pouze nejlepší žáci a žákyně. Každý věděl dopředu, jaké otázky mu učitel položí. Překvapení byla vyloučena, neboť arcikněž zpravidla sám nezkoušel, ale jen pozorně naslouchal. Jeden žák a jedna žákyně střídavě recitovali učitelem složenou zahajovací a závěrečnou báseň, plnou chvály na školního inspektora. Mezi tím i ostatní žáci přednášeli úryvky z různých článků. Nejlepší žáci byli obdarováni modlitebními knížkami a čítankami, existovali premianti prvního a druhého stupně, podle klasifikace.

Učitel býval velmi přísný, pravítko a prut z vinné révy patřily k důležitým vyučovacím pomůckám a velmi často se stávalo, že rány určené „prašivé ovci“ chytl díky jejímu šikovnému uhnutí soused. Vzpomínám si na případ, kdy nejlepší žákyně Betti Brucková, jejíž lenivá sousedka Rifka Mayerová měla být potrestána, utrpěla sesmeknutým pravítkem takové zranění na čele, které by podle dnešního školského zákona mělo za následek trestní postih učitele.

Naším nejoblíbenějším předmětem byl krasopis. Linkované sešity a ocelová pera tehdy ještě neexistovaly, a tak učitel strávil celou hodinu linkováním a seřezáváním brkových per.

Těsně před dovršením deseti let jel učitel se mnou a dalšími šesti až osmi stejně starými spolužáky do Lipníka, kde jsme v piaristické koleji skládali zkoušku z předmětů ze třetí třídy. Prefekt piaristů byl totiž oprávněn k vydávání vysvědčení se státní platností. Samozřejmě jsme dostali ze všech předmětů tehdy nejlepší známku „velmi dobře“. Horší klasifikace by byla pro učitele ostudou.

Odměnou za dobré výsledky zkoušky s námi jel učitel příští středu do Olomouce. V tento den se konal hlavní týdenní trh, neboť přespolní židé nemohli navštěvovat trh sobotní. Jeli jsme na velikém žebříňáku, kde bylo vypolštářováno jen sedadlo pro učitele, pro nás chlapce byla na provazech zavěšena sedátka z prken.

Po prohlídce pozoruhodností – v první řadě pověstmi opředeného orloje – jsme strávili spoustu hodin ve Fichtnerově kavárně, kde jsme své peníze, po měsíce na tuto cestu strádané, proměnili za zmrzlinu a kmínové housky. Ty tehdy bývaly, vedle libovonných hněvotínských tvarůžků, druhou olomouckou specialitou. Jako nepříjemná dohra se u mě dostavil příštího dne prudký žaludeční katar s vysokou horečkou.

Židovským vědomostem jako čtení, gramatice, znalosti bible, tj. tóry, žalmů, proroků a gemaře jsem se učil v chederu (soukromé židovské škole), zpravidla od desíti do dvanácti dopoledne a od tří nebo čtyř hodin odpoledne do šesti až sedmi večer.

V zimě nosil každý chlapec na zpáteční cestě lucernu, protože veřejné osvětlení zůstávalo velmi vzdáleno požadavkům. Přerovská židovská ulice netvořila totiž žádné uzavřené ghetto, neboť mezi domy patřícími židům bylo také mnoho křesťanských majitelů. Bývalé ghetto, které se před dávnou a dávnou dobou nacházelo mezi Trávníkem a Šířavou, bývalo velmi často navštěvováno žháři.

Poněvadž počátkem 40. let 19. století ještě neexistovaly žádné národnostní rozepře, musely existovat alespoň kompetenční spory, zda a v jaké míře se má židovská nebo křesťanská obec starat o veřejné osvětlení! Podle známého přísloví „duobus litigantibus tertius gaudet“ (když se dva perou, třetí se směje) se k radosti lampářů a nepřátel světla (např. zlodějů) po dobu sporů nesvítilo vůbec nebo jen zcela nedostatečně. Nejlépe fungovalo „osvětlení“ za úplňku!

V pátek dopoledne jsme nemívali skutečné vyučování; od desíti do dvanácti hodin se opakovala sidra (*odstavec z tóry*) na příští týden, recitovala se s obvyklými neginot (*akcenty pro melodický přednes, sg. negina*) haftara a netr-pělivě se čekalo, až odbije dvanáctá, neboť k obědu byly čerstvě upečené koláče. O erev šavu'ot to byly dokonce „dvoukoláče“, namazané povidly a tvaro-hem po obou stranách.

O sabatu a svátcích se samozřejmě nevyučovalo vůbec. Krom toho jsme mívali volno jen v pátek odpoledne, na roš chodeš (*první den v měsíci*) a o výročním trhu; tehdy jsme se mohli dosyta vyřádit. Já jsem si toho vydat-ně užíval.

O každém jarmarku jsem dostával od prarodičů, strýců a známých po krej-caru na útratu. Kupoval jsem si za ně čerstvé rohlíky, které bývaly kromě jar-marků k dostání také odpoledne. Divím se, odkud jsem při minimálním kapes-ném bral ještě peníze na alotria. Tak jsem jednou koupil libru kamenné soli, kterou jsem hodil do naší studny na dvoře, abych vylepšil špatnou vodu. Prá-vě jsme tehdy totiž probírali příběh ze Druhé knihy královské, kap. 2, podle kterého prorok Eliáš vhodil ve městě Jerichu do vody mísu soli, která se tím skutečně zlepšila. U naší studny se sůl neosvědčila. Pravděpodobně měla sůl z Wieliczky jinou kvalitu, než sůl z Palestiny. Vyzkoušel jsem to krátce nato s „hořkým dřevem“, neboť jsme jako týdenní odstavec probírali II. knihu Moj-žíšovu, kap. 15. Zda jsem dosáhl lepšího úspěchu, mi však již vypadlo z pamě-ti.

V létě jsem si užíval v naší velké zahradě, kde jsem dokázal bez žebříku vyšplhat na každý strom, i v zahradě souseda Chváłka ležící po levé straně, kde mi třešně a ostatní ovoce chutnaly ještě lépe. Uvidět nějaký strom plný jablek, hrušek, švestek apod. a neházet kamením, dokud jsem nezískal svůj tribut, bylo pro mě věcí nemožnou, ačkoli jsme doma měli ovoce dost. Jak je ale známo, chutná přece „ukořistěné“ ovoce mnohem lépe než poctivě získané, i kdyby bylo kyselé. Tak tomu bylo odjakživa a myslím si, že to tak i zůstane.

Jednou jsem byl přistižen a kromě pořádného výprasku jsem musel jako odškodné nechat i kabát a kalhoty. Abych se v budoucnu podobným situacím vyhnul, schoval jsem si v naší zahradě bezcenný „šplhací“ oblek. Kdyby mě soused chytil, učinil by si zadost jen výpraskem.

Mnohem horší věc se mi mohla přihodit od souseda po pravé straně dědeč-kovy zahrady, jistého pana Neumanna. Ten choval několik krav a prodejem mléka si vydělával na živobytí. Jednou jsem ze zvědavosti sledoval mezerami v dřevěném plotě, jak na dvoře umýval krávy. Obáváje se zřejmě ve své ome-zenosti, že mu krávy uhranu a ztratí mléko, hodil po mně ostrou sekerou, kte-rá zůstala zaťatá v prkně nad mou hlavou. Jen pro zachování míru bylo upuš-těno od trestního oznámení.

Ve všední dny jsme venku hrávali „pinzgerl“ (*hra s míčkem a pálkou, zvaná také semel-bis, česky „na pána“*), což však ortodoxní neradi viděli.

O sabatových a svátečních odpoledních se konávaly mluvnické turnaje, protože pohybové hry by budily pohoršení. Ty spočívaly v tom, že vždy střídavě jeden z nejstarších, resp. nejlepších žáků našeho chederu sváděl etymologický slovní souboj se stejně starým kolegou z chederu soupeřů. První řekl nějaké jednoslabičné hebrejské slovo, protivník směl své slovo začít pouze posledním písmenem atd. Podle velikosti slovní zásoby jednoho nebo druhého hráče mohl takový slovní souboj trvat i hodiny. Prohrál ten, kdo příslušné navazující slovo nemohl najít. Tato slovní hra se nazývala „plevenen“, od českého plevy nebo od pleviti (mísiti).

Byli jsme pyšní, když se vítězem stal bojovník z našeho chederu, a proto jsme vždy vybírali nejlepší znalce hebrejštiny (zda jsem mezi nimi byl i já, zamlčím, abych nebyl pokládán za neskromného).

K našim zimním sportům patřilo sáňkování z prudce se svažujícího Horního náměstí, což bylo skoro stejně nebezpečné, jako jízda na saních z Pradědu, Sněžky nebo Ještědu, a dále bruslení. Nemyslete si však, že jsem od rodičů dostal peníze na koupení bruslí. Ty byly tehdy jako novinka ohromně drahé. Jako začátečník jsem s prvními pokusy začal na obrané silné prsní kosti z pečené husy. Brusle se tehdy přivazovala jen na pravou nohu. Později jsem si na hranu kónicky ohoblovaného dřeva nechal připevnit silný ostrý železný drát. Mohl jsem pak dělat obloučky i figury a všechno dopadlo dobře, bez zlomenin, v nejhorším případě s natlučeným nosem.

Horní náměstí bývalo vždy výchozím bodem i cílem našich závodů, protože tam, kromě trhových dnů, vládl idylický klid.

Cheder byl zařízen tak, jako lze vidět ještě dnes v Přední Asii. Rebe (učitel) nebyval žádný školený pedagog, ale zpravidla starší zkrachovalý obchodník. V obývacím pokoji, kde se zdržovala také jeho žena a obvykle i početná rodina, bývalo současně přítomno 12 až 18 chlapců různého věku a různých znalostí, podle oblíbenosti, potřeby nebo příbuzenských vztahů k rebemu.

Jak dovoľoval rozvrh hodin německé triviální školy a podle věku a pokročilosti žáků, se denně dopoledne a odpoledne dvě až tři hodiny vyučoval a zkoušel chumeš (pentateuch), dikdik (hebr. gramatika), žalmy, proroci a gemara (*druhá část talmudu, obsahující komentář k první části – mišně*). Během výkladu pro jedno oddělení druhé memorovalo a naopak. Při tom bývalo velmi živo a hlučno. Nesouzvuk tolika hlasů se nedá ani dobře popsat, říká se přece „jak v židovské škole“, ale neprávem, protože i v mnoha nežidovských školách vládly podobné poměry.

Náš rebe byl navíc značně nedoslýchavý a bylo třeba nemálo zvyšovat hlas, aby nám rozuměl. A protože nedoslýchaví lidé bývají zpravidla nedůvěřiví a vznětliví, nehrála rákoska v jeho ruce žádnou podřadnou roli. Jelikož trestal až příliš tvrdě, přešel jsem na počátku dalšího pololetí (po pesachu nebo sukot) k jinému rebemu. Zde ovšem vládly podobné poměry, a tak jsem se o následujícím pololetí vrátil zase k dřívějšímu rebemu, neboť jiný výběr nebyl.

Podobné přestupy z jednoho chederu do druhého nelze srovnávat s přestupem z nižší třídy do vyšší. Každý rebe měl své žáky pocházející z jiného prostředí, zcela odlišné od žáků svého konkurenta. Předměty byly všude stejné, jenom vyučovací metody a povaha rebeho byly rozdílné. Žák, který se vrátil zpět, byl považován za ztraceného syna, vracejícího se z ciziny.

Je pochopitelné, že jsem za takovýchto poměrů chodil často pod různými záminkami za školu. Jednou se mi to ale vymstilo. Nenadále mě postihly velké bolesti zubů, doma si však mysleli, že jen simuluji a teprve po třech bezezubých nocích mě poslali k negraduovanému pseudozubaři. Na Horním náměstí totiž tehdy žil bohatý měšťan jménem Gross, který byl velmi šikovný empirik a s oblibou trhal bezplatně zuby. Protože byl právě sabat, nikdo mě nedoprovázel. Naneštěstí zubař při mém příchodu právě zabíjel prase! Bolest skoro rázem zmizela ze strachu, že mi lékař vjede při trhání zubu špinavou rukou do mých „košer“ úst! Ale nebylo to nic platné, pan Gross mi svou zakrvácenou rukou zub vytrhnul, a protože jsem ze studu nekričel „ojvé“, ale jenom „á“, dodal: „Bé, tady je ten zub“. Vytržený zub nebyl vůbec zkažený, asi šlo jen o zánět okostice. Zdravý zub byl nicméně pryč, poněvadž ten diletant se vyznal pouze v trhání zubů. Zuby, které vypadly samy od sebe, se házely do myší díry. Právě tak se pálily odstřižené nehty a vlasy, neboť náboženství prikazovalo, aby se ze zdravotních důvodů nenechávalo ležet nic, co bylo součástí lidského těla. Viklající se zuby jsme si my chlapi vytrhávali bez velkých okolků navzájem sami. Zub se omotal provázkem, který se uvázal na kliku u dveří a kamarád je podle směru zavírání buď přibouchl nebo otevřel, nebo se ochotný kolega postavil na stůl a vyzvedl pacienta nahoru, čímž se viklavý zub vytáhl. Veškeré takovéto extrahování zubů spočívalo na vzájemné ocoťe a bylo zdarma. Lidé mívali v tehdejší době v mnoha případech větší důvěru k přírodním léčitelům, než ke graduovaným lékařům. Tak v blízké vesnici Čekyni žil např. ovčák, který léčil zastaralé zlomeniny, a v Horní Moštěnici stará selka, která po zběžné prohlídce přinesené nebo zaslané moči – tedy bez jakékoliv analýzy – léčila vnitřní nemoci. Vzhledem k dobrým léčebným výsledkům a také proto, že byli opatrní a nežádali žádný honorář, měli oba mimořádný nával pacientů. Dobrovolné dary však neodmítali, podle starého rčení „Praesente medico nihil nocet“, což znamená „Dar lékaři neuškodí“.

Před rokem 1848 působil v přerovské židovské obci pouze jeden mladý, nedávno graduovaný doktor medicíny jménem N. a jeden starší praktický lékař (tzv. ranhojič, který neabsolvoval lékařskou fakultu, ale jen tříleté chirurgické učiliště) jménem Zerkowitz. Prvně jmenovaný byl kvůli svému doktorskému diplomu tak ješitný a domýšlivý, že nešel k žádnému pacientovi, který předtím vyhledal pana Zerkowitze, jenž byl vynikajícím diagnostikem. Takový lékař se proto nemohl v obci dlouho udržet a musel se vrátit do rodného Lipníka. Avšak v průběhu let se stal jmenovaný lékař přes svou drsnou povahu umírněnějším a získal si pověst jednoho z největších lidumilů. Během své skoro šedesátileté praxe neposlal žádnému pacientovi účet a spokojil se i s nejnepatrnějším hono-

Žerotínovo náměstí na pohlednicích z 1. poloviny 20. století. Sbírka Jiřího Hlouška a SOKA Přerov.

rářem. Když zemřel ve věku 96 let, byly jeho majetkové poměry skutečně naprosto neutěšené.

Protože výuka v chederu mému otci nestačila, učil mě doma stejným předmětům jako tam, jen na mě kladl větší požadavky. Jestliže jsem se v chederu učil základům hebrejské gramatiky, tak u něj jsem studoval gramatiku pro

pokročil i chrestomatii. Jestliže se v chederu vyučovalo podle mišny, učil jsem se doma z gemary atd. Tímto způsobem jsem získal mnohostranné vědomosti, nepocítoval jsem však žádné vnitřní uspokojení, protože výuka byla nesystematická a byl jsem navíc velmi přetížen.

Po krátkou dobu jsem měl monotónní vyučování v chederu zpestřeno tím, že jsem dvakrát týdně chodil na hodiny hry na housle k panu Kobliho, učiteli obecné školy na Šířavě, společně s jedním kamarádem, jehož rodiče bydleli v blízké vesnici Újezdci. Z malicherného důvodu se však naše přátelství roz-
 bilo. Z nejlepších přátel se přece často stávají nejzarytější nepřátelé! Na zpá-

teční cestě mi na opuštěném místě hrozil pořádným výpraskem, měl pro ten účel v holínce ukrytý obušek. Protože jsem měl oprávněný strach, byl to statný silný venkovský kluk, a také proto, že učitel Kobliha neměl čas, aby mě vyučoval doma, musel jsem ke své lítosti hraní zanechat, přestože jsem měl hudební nadání. Malé příčiny mívají velké následky!

Po večeri jsem si musel až do devíti hodin opakovat. Ráno jsem seděl už od půl šesté do půl sedmé u stolu nad studiím a byl jsem rád, když se v předsíni ozvalo klepání, oznamující, že je čas jít do synagogy.

Protože židé nesmějí mít na synagogách zvony, které by oznamovaly počátek bohoslužby, klepával ve všední dny před ranní, resp. večerní bohoslužbou, v předsíni každého židovského domu liberer dřevěným kladívkem, jednou dlouze a dvakrát krátce. Pokud klepnul kladívkem pouze dvakrát temně, znamenalo to úmrtí v židovské obci. Liberer musel samozřejmě také otevírat a zavírat synagogu. Před otevřením třikrát zaklepal na velké vstupní dveře, aby – podle staré legendy – odehnal zlé duchy.

O sobotách a svátcích pak místo liberera do každé židovské předsíně volal hlasitě šames: „Na šacharit!“, „Na musaf!“, „Na minchu“! (V dnešní době jsou

lidé mnohem praktičtější: začátek bohoslužeb se ve všední dny, sabaty i svátky oznamuje na tabuli, umístěné v předsáli synagogy). O každém sabatu hodinu po šacharit jsem byl v přítomnosti rebeho, kterému se vždy nabídly koláče a likér, vyzkoušen ze všech předmětů, kterým jsem se u něho během týdne učil. Pokud jsem vyhověl nárokům svého otce, byla má píle v chederu pokládána za samozřejmost, jestliže jsem nevyhověl, bylo pohotové pokárání doprovázeno ještě následujícím proslovem: „Není divu, že ses nic nenaučil. Když někdo lítá po ulicích jako Hans Dampf (postavička z jedné tehdy hodně čtené knihy od Zschokkeho), leze na všechny cizí stromy, rozbíjí všude okna (židovský skle-

nářský mistr Spitz připisoval každou okenní tabulku, prostřelenou foukačkou, pokud nebyl viník vypátrán, mně, protože věděl, že má dobrotivá maminka ji beze všeho zaplatí, aby neměl škodu) a přitom je mlsoun atd., nemůže tomu ani být jinak!“

Výtka týkající se mého mlsounství pocházela z toho, že jsem jednou v otcově nepřítomnosti při obědě zpupně pohrdl čockou, neboť byl roš chodeš (den novoluní, považovaný za poloviční svátek) a já jsem očekával nějaké lepší jídlo. Maminka mě však z tohoto mlsounského záchvatu vyléčila jednou provždy tím, že jsem ke třem dalším jídlům dostal jako příkrm pouze čocku, která se

z hladu nakonec stala hodnou mých úst. Od té doby mám skutečně v oblíbě spíše prostá jídla než lahůdky.

Aby předešel škodlivým následkům tahání za pačesy, pomocné vyučovací metody rebeho, kterou jsem zapomněl uvést, netrpěl otec žádnému ze svých synů dlouhé vlasy. Museli jsme proto každý druhý měsíc, zvláště ale před třemi hlavními svátky, svěřit své hlavy nůžkám hlavního holiče, kterým byl přerovský dráb. Dráb byl vysloužilým kaprálem, se kterým byl každý, s ohledem na jeho vlivné postavení výkonného orgánu a pravé ruky vrchnostenského úředníka, rád zadobře a kterému proto platili vysoký honorář tři krejcary za každou ostříhanou hlavu! Jelikož jsem znal averzi svého otce vůči dlouhým vlasům, nechal jsem si, když jsem se poprvé vracel z ješivy domů na pesach, těsně před zpáteční cestou ostříhat vlasy docela nakrátko. Náhoda však chtěla, že při mém příchodu byl v bytě rodičů právě dráb v pilné práci, a tak otec mínil, že bych měl využít jeho přítomnosti a nechat si ostříhat své poněkud dlouhé vlasy. Tak jsem byl během několika hodin ostříhán dvakrát. Hlavu jsem měl úplně holou a byl jsem velmi rád, že se podle tehdejšího zvyku souvěrci zdravili pouze úklonem hlavy, bez smeknutí čepice nebo klobouku.

Buď kvůli prominentnímu postavení mého otce jako představeného spolku mladých mužů a tov-hakahala, nebo proto, že jsem svým vrstevníkům imponoval a byl mezi nimi oblíbený, mě zvolili všichni – i ti, kteří chodili do dalších dvou chederů – svým představeným.

Každou sobotu odpoledne od jedné do dvou jsme v prvním patře, v samotném rohovém pokoji našeho kamaráda Josefa Meyera, vykonávali minchu. Předříkávání modliteb a předcítání z miniaturní tóry vykonával syn chazana

Wolfa. Tuto tóru vlastnoručně napsal a pak věnoval soferův syn. Tóra, ze které se předčítalo v synagoze, nesměla být zhotovena tiskem. Byla velmi pečlivě napsána tuší hebrejským kvadrátním písmem na pergamenové svitky židovskými profesionálními písaři (sofery). Seběmenší chyba písaře by ji učinila pro dané účely nezpůsobilou. Z tohoto důvodu mu byl vždy určen i první míšeberach.

Poté, co byly vydraženy alijot, hagbaha a glila (pozvednutí tóry z čtecího pultu a její svinování), byli vyvoláváni tři chlapci. Na úhradu nepatrných výdajů byla o pesachu na chol-hamo'ed rozvržena daň, obdobně jako u balbatim. Činila podle výše kapesného, které chlapci od rodičů dostávali, jeden až tři krejcarů týdně. Chudé děti dávaly knoflíky ke kalhotám. Inkasování prováděl šamešův syn Avrom Wolf. Jak dlouho tento „chlapecký stát“ uvnitř obce existoval, si již nemohu vzpomenout.

Každou sobotu odpoledne od tří do čtyř hodin jsem byl zkoušen z němčiny. Prvním úkolem bylo čtení z novin. Vzpomínám si, že jsem předčítal z „Augsburger allgemeine Zeitung“, které byly v té době takřka jediným v Rakousku povoleným zahraničním politickým listem, o velkém požáru v Hamburku. Mohlo to být asi v roce 1842. Noviny jsme měli předplacené a do Přerova docházely teprve za 8 až 14 dní ode dne vydání. Považovali jsme za neuvěřitelné, že požár mohl trvat týdny a spálit skoro celé veliké město na popel! Ani v Přerově nebyla počátkem 40. let nouze o požáry, často i většího rozsahu, zapříčiněné slaměnými a doškovými střešními krytinami a nedostatečným hasicím vybavením. Město tehdy mělo jen jednu zastaralou stříkačku. Při požáru utíkaly ženy s dětmi z domu a braly s sebou především zlaté a stříbrné předměty, ke kterým přibalily i „afikomán“ tj. kousek macesu, pocházející od posledního sederového večera.

Dům mých rodičů byl požárem zasažen třikrát (v roce 1843, 1848 a 18. srpna 1868). Člověk by proto skoro věřil na nešťastné číslo XIII, kdyby zároveň nevyhořely i sousední domy napravo a nalevo, tj. čísla XII a XIV.

V prvním patře dědečkova domu číslo XIIIb bydlel mladý manželský pár, přátelé mých rodičů z dob jejich mládí. Několik měsíců po mém narození se i jim narodilo modrooké děvčátko. Rozumí se, že obě matky ihned kuly, jak je u žen zvykem, svatební plány pro obě děti. Proto se stalo děvče i mou kamarádkou v dětství.

Tato půvabná kráska, jejíž otec za několik let zemřel, se však odstěhovala ve velmi mladém věku ke svým prarodičům do Loštic a svou matku navštívila až o šavu'ot, když jí bylo 12 let.

Lidé si mě dobírali pro někdejší úmluvu obou matek, o které se všeobecně vědělo, a já jsem si to rád nechal líbit, protože jsem od mládí měl smysl pro krásu a lichotilo mi, že mé jméno spojovali s „krasavicí z ciziny“. Abych se před svou nevěstou in spe ukázal, nosil jsem po oba dny šavu'ot své nejhezčí šaty. Velkou starost mi ale dělaly mé elegantní holínky, které jsem si o prvním

svátečním dni během společné procházky zašpinil, protože židovská služebná mi je o jomtovu nesměla vyčistit. Nezbylo mi tedy nic jiného, než si je vyleštit vlastnoručně, samozřejmě na skrytém místě. Praotec Adam přece kvůli Evě také zhřešil! Už mi vypadlo z paměti, jaké pokání jsem si za znesvěcení svátku uložil.

Naše láska však, zdá se, nenalezla milost v nebeské sňatkové kanceláři! Svatební plán obou matek se neuskutečnil a něžná kráska se později stala manželkou již zmíněného Chajima Gaslena.

Protože dle neúprosného zákona přírody nezůstává čas tiše stát, člověk den za dnem stárne a dny se pak sčítají na roky, stanul jsem konečně před dosažením svého třináctého roku života. Čtyři týdny předtím mě začali učit příkládat tefilin, u rebeho jsem začal se studováním draši a u učitele triviální školy jsem se učil německému proslovu.

Onen pro mne tak významný den, jehož příchodem je židovský chlapec jako bar micva prohlášen z náboženského hlediska za plnoletého, připadl na první sabat měsíce elul roku 1846. Jako konfirmant jsem tedy při minjanu i mezumanu (požehnání po skončení jídla, která pronášeli alespoň tři dospělí židé) směl být považován za dospělé osobu. Ale i v pozdějších letech jsem vždy pokládal za vyznamenání, když mě otec při mém pobytu doma o prázdninách, ba dokonce i po mé svatbě, poctil, abych pronesl mezuman.

Dostal jsem nový oblek a cylindr – novinku do té doby u židovských konfirmací nevídanou. K musafové bohoslužbě mě v tento můj velký den samozřejmě do synagogy doprovázeli rodiče i prarodiče. Zatímco rodiče již chodili moderně oblečení, prarodiče na sobě měli ještě starodávny židovský sváteční kroj. Dědeček měl vysoký bílý nákrčník s krajkovým žabotem, dlouhý, až skoro ke kotníkům sahající kabát z černého sukna, na nohou boty s přezkami a na hlavě nízký okrouhlý baret, zvaný „brajtl“, zatímco babička měla svůj zlatem protkávaný čepec, s ním ladící živůtek a světlou lesklou hedvábnou sukni.

Po vyvolání v synagoze, kde jsem přednesl odstavec z maftiru (*závěrečná část týdenního odstavce tóry, čtená o sabatu*) a na tradiční melodii haftaru, se doma konala velká oslava s gratulacemi, při které jsem v přítomnosti rabína a talmudistů plynně odříkal drašu. Po jejím skončení mi starý ctihodný rabín Grün (babiččin bratr z otcovy strany) „benšoval“, tj. požehnal mi a udělil mi jako mé osobní životní motto následující verš: „Adonaj oz ješu'ati, sukati le-roši be-jom ne'ešak,“ (*Bůh je má spása, má ochrana v nebezpečnosti*). Tento verš jsem si měl tiše a se zbožností odříkat vždy po alejnu (*hlavní modlitba, konaná na závěr bohoslužby*) a po večerní modlitbě.

Odpoledne kolem třetí hodiny se zase dostavili návštěvníci modernějšího ražení, před kterými jsem pronesl řeč v němčině. Z velkého množství dárků – pomíjím darované víno, citróny, pomeranče, pečivo atd., které nebyly určeny mně, nýbrž mým rodičům, kteří nemohli být připraveni na návštěvu téměř celé kehily - mě nejvíce potěšil dárek od prarodičů z matčiny strany. Ti se pro

velkou vzdálenost nemohli dostavit z Jihlavy osobně a poslali mi poštou zlatý, rubínem zdobený prstýnek na malíček, uložený v etui, vystlané červeným plyšem. Při mé dětské prostotě se mi krabička líbila víc, než samotný prsten, a ani dnes nemám pro šperky žádný smysl. Nejdrahocennějším šperkem je mi od 15. ledna 1860 můj snubní prsten!

Pokud jde o zmíněný cylindr, kdykoliv jsem si ho nasadil, všichni kamarádi jej ohmatávali, a tak byl během dvou tří týdnů tak pokrčený, že jsem si jej před nastávajícím svátkem sukot chtěl nechat vyžehlit u kloboučníka, který bydlel za mostem v Lázeňské ulici. Klobouk jsem k němu zanesl v pátek odpoledne v doprovodu svého bratra Adolfa a bratrance Wilhelma. Oba byli asi o 6–8 let mladší než já. Zatímco jsme čekali u kloboučníka, vypukl v blízkosti jeho domu velký požár, který nám odřízl zpáteční cestu. Šli jsme tedy k Bečvě, abychom ji přebrodili, jak to udělala spousta lidí před námi. Naneštěstí jsme však vstoupili do hlubiny a celí se potopili. S boží pomocí jsme se zase dostali nahoru a s velkou námahou jsme dosáhli druhého břehu. Cylindr, který mi vypadl z ruky, odnesly vlny.

Aby se rodiče nedozvěděli o naší nehodě, zůstali jsme několik hodin na slunci, aby nám uschly šaty. Teprve druhého dne se rodiče dozvěděli, v jakém ohrožení života jsme se ocitli. Otec, strýc a já jsme byli předvoláni k tóře a vykonali jsme děkovnou modlitbu za záchranu před utonutím.

Všední dny a svátky v ghettu

Vylíčení života v ghettu by nebylo úplné, kdybych nepopsal život židovské rodiny tak, jak probíhal v průběhu celého týdne, a nezmínil se o některých zvycích.

Židovský pracovní týden začínal v neděli časně ráno. Každý se vydal za svým zaměstnáním a za svými starostmi. Vesničtí hauzírníci vyrazili za rozbřesku do okolních vesnic a vraceli se domů teprve v pátek v poledne. Každý z nich měl svůj vlastní rajón, do kterého mu nikdo jiný nevstupoval. Rajón se mlčky dědil na jeho následovníka. Po celý týden se hauzírníci nuzně živil chlebem s máslem, který si vzali s sebou, vejci a černou kávou, protože po vesnicích nebylo k dostání žádné košer jídlo.

Majitelé pronajatých místností na Dolním náměstí, kterým se říkalo „kvel-by“ (nacházely se pod podloubím domů), otevřeli v neděli velmi časně ráno, aby mohli kupující co nejdříve obsloužit. Prodejní doba byla v tento den přesně stanovena, protože všechny obchody směly mít otevřeno pouze do začátku katolické mše (kolem desáté hodiny). Pak nastal nejpřísnější nedělní klid. Balbatim, kteří zůstali doma, věnovali nedělní dopoledne záležitostem kehily, protože vně ghetta byli židé vyloučeni z možnosti zastávat jakékoli úřady a hodnosti. Denně, zvláště však v pondělí, ve čtvrtek a na roš chodeš, se chodilo na ranní modlitby do synagogy, neboť v tyto dny se předčítaly odstavce z tóry a vůbec se konal větší počet modliteb než v ostatní všední dny.

V tehdejší době zaujímal rabín pro svůj zbožný způsob života a pro své mnohostranné znalosti talmudu v obcích velmi vážené postavení. Dokud se rabín nedostavil do synagogy, nezačalo se s předříkáváním modliteb. Přicházel jako první a zůstával jako poslední, až do skončení bohoslužeb, a této povinnosti se nikdy pod malichernými záminkami nevyhýbal, jak prý to údajně v dnešní době někteří moderní rabíni tu a tam dělají.

K rabínovým výsadám patřilo, že při modlitbě „Šma, Jisra'el!“ („Slyš, Izra-eli!“) recitoval mohutným po celé synagoze se rozléhajícím hlasem odstavec od „Va-jomar...“ až po „...Elohejchem“ (Hospodin pravil Mojžíšovi ... já jsem váš bůh). Teprve pak se přidal předříkávač slovem „emet“ (je to pravda). Modlitbu „Šmone esre“ (modlitba osmnácti požehnání, která se vykonávala jen ve stoje), nesměl předříkávač opakovat nahlas dříve, než ji rabín v tichosti dokončil. Na znamení jejího ukončení ustoupil rabín o tři kroky dozadu.

Rabíni a velmi zbožní židé měli ve všední dny při ranní bohoslužbě na tefilin nad středem čela velmi velké pouzdro (tefilin – modlitební řemínky s čtyřhrannými koženými pouzdry, umístěnými nad středem čela a na levé paži, obsahujícími příkázání z II. knihy Mojžíšovy, kap. 13, verš 9 a 16), talit měli přehozený přes hlavu stejně jako předříkávači a při modlení pohybovali horní části těla jako dervišové, aby se dostali do extáze, protože v žalmu 35, verš 10, se praví: „Kol acmotaj tomarna...“ („Každá kost ve mně řekne...“). Ostatní věřící stáli při modlení zpravidla vzpřímeně a bez pohybů, neboť většina z nich zastávala názor, že zbožnost v pokorném postoji je větší, než při mocném pohybování tělem. Boha lze přece uctívat různým způsobem, je to otázka vědomí a osobního pojetí.

Mezi lety 1840–1850 panovaly kruté zimy. Když chodili židé o sabatu do synagogy, zůstávali kvůli velké zimě uvnitř zahalení do svých silných cestovních nebo pracovních kožichů. Jeden měl kožich hnědý, druhý zelený, třetí zase červený se spoustou špinavých skvrn. Jak neestetický pohled by se naskytl, kdyby v tomto pestrém oblečení byli vyvoláváni k tóře. Neméně urážejícím pro oči by bylo, kdyby se v pracovní dny v chrámu objevili řemeslníci, např. pekaři, stolaři, ševci, atd. ve svých pracovních šatech!

V nynější době jsou proto všichni židé, ať přísluší k jakémukoliv náboženskému směru, zajedno v tom, že si člověk má alespoň u hlavní bohoslužby, a zejména tehdy, je-li vyvolán k tóře, vzít talit.

Starý přerovský rabín Aron Grün (nar. 1773, zemřel 16. března 1857) – dodnes ho mám před očima – byl ctihodnou imponující patriarchální osobností, vzorem zbožnosti a náboženské zodpovědnosti. Nosíval, uměřeně své duchovní hodnosti, ve všední dny dlouhý černý kabát a nízký klobouk se širokou střešou, o sabatech a svátcích nosil v synagoze kaftan a štrajml (sobolínou lemovanou čepici). Dnešní baret a talár byl v popisovaném období něčím téměř neznámým.

Každoročně mival o Vysokých svátcích v synagoze přednášky z midraše (výklad tóry) a na šabat ha-gadol (sobota před pesachem) a šabat šuva (sobota přede Dnem smíření) kázání z talmudu. O prvním dnu roš ha-šana před troubením na šofar a před Kol nidrej kázal o morálce. Říkal: „Vy rouhači izraelští, přijdete do pekla, jestliže nezanecháte svých hříchů, nepůjdete do sebe a nebudete se kát!“ Nikdo mu nezazlával, že mluvil bez servítku, protože každý věděl, že mluví z přesvědčení. Jeho slova vycházela ze srdce a k srdci také mířila. Jeho proslovy netrvaly nikdy déle než dvacet minut, a právě svou stručností a výstižností vyvolávaly větší dojem, než kdyby mluvil dlouho. Dnes bohužel někteří moderní kazatelé chybují, když mluví až tři čtvrtě hodiny, čímž posluchače spíše uspávají, než povznášejí.

Bohoslužba v předvečer Dne smíření začínala zpravidla kolem šesté hodiny. Synagoga byla ozářena světlem svící, protože většina otců rodin nechala zapálit jednu až dvě veliké nebělené voskové svíce jako dar za spásu duše nejbližších zesnulých příbuzných. Všichni ženatí muži a vdané ženy na sobě měli bílé oděvy (kitl, příp. bílé lněné šaty). Před začátkem bohoslužby, při zahalování do talitu, byla zvučným, po celé synagoze slyšitelným, vysokým nebo hlubokým hlasem, v pořadí od rabína, chazana, čestných předříkávačů i trubače na šofar, recitována slova: „Baruch ata, Adonaj“ až po „le-hit'atef be-cicit“ – „Požehnán buď, Hospodine, ... jenž jsi nám nařídil zahalení do cicit“ (*cicit – třásně na talitu*). Podle toho, jakým způsobem předříkávači těchto několik slov přednesli, si bylo možno učinit představu, jaké budou jejich pěvecké výkony. Poté, co se i ostatní přítomní zahalili do talitů, předstoupil rabín v doprovodu dvou starších vážených talmudistů (tj. jako tříčlenný bejt-din, rabínský soud) před otevřenou archu úmluvy a pronášeli: „Ve jménu všudypřítomného Boha, který vidí do nejhlubších zákoutí lidských srdcí, povolujeme, aby se našeho kajícího obřadu zúčastnili i ti, kteří vynucenými přísahami byli fyzicky nebo morálně donuceni k zapření své zděděné víry, a přesto jí v duchu zůstali věrni, neboť vynucené přísahy Boha zarmucují a nikoho nezavazují.“ Pak zarecitoval chazan na dojemné Sulzerovy melodie, které všechny přítomné uvedly do zbožné nálady a dojaly až k slzám, třikrát Kol nidrej (*Salomon Sulzer, 1804–1890, zakladatel moderního synagogálního zpěvu*).

V pátek ráno pekly ženy koláče, bábovky a barchesy (zapletený bílý chléb). Z těsta odebraly chalu (obětinu – viz IV. Mojž. 15, 20), tu spálily a chystaly jídlo na sabat. Páteční odpoledne bylo už pokládáno za poloviční svátek.

V zimě už ve tři hodiny odpoledne a v létě v šest hodin ustala jakákoliv činnost a v židovské ulici zavládl sabatový klid. Děti byly umyty a oblečeny do čistého prádla a svátečních šatů. Totéž pak učinili muži i ženy. Dospělí zbožní židé se holili nejméně jedenkrát týdně (v pátek nebo před svátkem) zvláštní kaší, zvanou krátce „aurum“, neboť použitím břitvy opovrhovali pro úzkoprsý výklad biblického zákazu „ta'ar lo ja'avor al rošo“ (nedáš si břitvou oholit hlavu, viz IV. Mojž. 6,5). Kaše sestávala ze dvou dílů sirníku arzenitého a jedno-

ho dílu nehašeného vápna rozmíchaných ve vodě, nanášela se širokou tupou čepelí nože na tváře a po čtvrt hodině působení se odstranila. Během působení kaše vznikala pronikavý sirný zápach. Při nesprávném namíchání působila kaše bolestivé puchýře, které hyzdily obličej a mnozí pak budili zdání, jako by se na jejich tvářích pocvičila v psaní jejich lepší polovička, zvláště pokud měla pověst Xantipy. I jinak nepůsobilo estetickým dojmem, když hlava rodiny přecházela sem a tam po pokoji s nanesenou maltou na tváři.

Žena se oblékla do bílých šatů, nasadila si pěkný čepce s pestrými stuhami a na stůl, lákavě uchystaný k večeři, postavila dvě sabatové svíce, které se podle nařízení našich mudrců, bez ohledu na to, že ve všech synagogách stále planulo „věčné světlo“ (II. Mojž. 27, 20–21), musely s pronesením příslušného požehnání zapalovat v každý předvečer sabatu a svátku. Tyto svíce měly židy symbolicky „přivést z temnoty a ponurosti všedního dne na zářící místo božského klidu“. U prarodičů visela nad jídelním stolem mosazná lampa, do jejichž osmi nahoru obrácených dutých zobáčků se naléval olej a vkládaly knoty, které se v pátek večer zapalovaly. Tato lampa se používala rovněž jako chanukový svícen.

Když se otec po bohoslužbě, která trvala dosti dlouho, zvláště když se chazan při „Lecha dodi“ předváděl s novými melodiemi, vrátil domů, vykonal modlitbu, ve které zejména vyzvedl, že k posvěcení sabatu odložil pracovní šaty a oblékl si sabatový oděv. Pak si všichni stolovníci umyli ruce a podávala se večeře. Před jejím započatím pronesl otec kiduš nad vínem a dvěma barchesy, přikrytými bílým hedvábným nebo lněným plátnem. Z jednoho pak ukrojil pro sebe, pro ženu a děti i pro ostatní přítomné po jednom krajíčku. Na kiduš, k havdale a k sederu se smělo používat jen víno, které bylo uchováváno pod rabínským dohledem, mouka na macesy směla pocházet je ze zdravé, tj. nepřerostlé pšenice, umleté a přesypané do pytlů pouze pod rabínovou kontrolou a také výrobky z cukru a cikorky, které se měly používat o pesachu, podléhaly rabínskému doзору. Náhrady za dozor a za vystavené hechšerové certifikáty (*osvědčení o rituální způsobilosti potravin*) tvořily, zejména v menších obcích, nikoli nevýznamnou část rabínových požitků.

Během večeře vstupovala často do pokoje křesťanská pomocnice, které se říkalo šábesgojte (tehdy se smělo zaměstnávat jen židovské služebnictvo), aby lesklými mosaznými nůžkami zkrátila knoty lojových svíček. Později pak přišla svíčky zhasnout, protože tato činnost, stejně jako topení a vaření, byla dle biblického přikázání (II. Mojž. 35, 3) židům o sabatu zakázána. Z toho důvodu si lidé v létě o sabatu vypomáhali tak, že podle zámožnosti rodiny se posílala již v pátek odpoledne k židovskému pekaři v hliněných nádobách, zalepených těstem a opatřených adresou, káva, vejce, polévka, maso, pečeně, event. i kugl (kroupy s hrachem) a ganef (mastný, těžko stravitelný moučník). V pekařově peci se pak pokrmy přes noc udržovaly teplé. Ráno se nechávala přinést káva ke snídani a později ostatní pokrmy k obědu. Přestože bylo nádobí označené, docházelo i k záměnám, a pokud se stala náhodou záměna nevýhodná, byla hospodyně k neutěšení a radost ze sabatu zkažená. Spousta starších žen

pokládalo za micvu, tj. bohuľibý skutek, když přichystaly na sabat a svátek velmi bohaté menu. Na podzim, v zimě a na jaře se jídlo, uvařené v pátek, ohřívalo v troubě kamen, ve kterých zatopila již zmíněná křesťanská pomocnice. Sabatové odpoledne bylo zasvěceno výhradně synagogální a domácí pobožnosti. Při rozednění šel pán domu na šacharit. Po návratu domů pronesl nad likérem kiduš: „Ve-šomru bne Jisroel es ha-šabot“ (Ve-šamru bnej Jisra'el et ha-šabat – synové Izraele nechť slaví sabat) a pak následovala opulentní snídaně, sestávající z pečiva a silné kávy.

Pro náboženské cítění židů je příznačné, že před požitím jakéhokoliv jídla nebo nápoje, při přivonění ke květinám, při pohledu na vladaře, při důležitých přírodních jevech apod. pronesou děkovnou modlitbu k nejdobrotivějšímu Bohu.

K musafu, který začínal kolem desáté nebo půl jedenácté, se k hlavě rodiny připojila manželka a starší chlapci, všichni svátečně oblečení. Během bohoslužby, která trvala dlouho, zvlášť když se předčítaly dvě sidry (týdenní odstavec tóry), mohly ženy prodiskutovat se svými sousedkami hlavně záležitosti kolem služebnictva a módy, což je prý i dnes obvyklé téma hovoru při setkání dam. Starší muži si po odpoledním spánku – takový luxus si ve všední dny mohl dovolit jen málokterý z nich – vyšli k nádraží, nejoblíbenějšímu cíli procházek na malém městě. Po návratu si přečetli v létě odstavec z Pirkej avot (Výroky otců – traktát z babylonského talmudu) a v zimě Barchi našši, tj. žalmy 104, 120–134. Večer se dojedly zbytky od páteční večere a sobotního oběda. Tomuto jídlu se říkalo se'uda šlišit (třetí jídlo), zkomoleně šalsudes.

Starší ženy si na rozdíl od mužů četly odpoledne až do minchy z německého chumeše (německého překladu tóry) týdenní odstavec, který slyšely v původním jazyce dopoledne v synagoze o musafu, nebo četly Tchinu (Tchina – modlitební kniha pro ženy), zatímco mladší ženy chodily v doprovodu svých manželů nebo samy po návštěvách, které probíhaly přísně dle pravidel etikety.

Ženy ze čtyř rodin, které tvořily haute volée obce, se mezi sebou velmi přátelily. Při vzájemných návštěvách se neoslovovaly příjmením, nýbrž jen „paní kmotro“, a to z toho důvodu, že si při častých přírůstcích do rodin poskytovaly, pokud neměly zvláštní důvod zvolit si někoho jiného, navzájem kmotrovské služby. Někteří kmotřenci se však vůbec necítili zavázáni, aby vůči kmotře nebo jejich rodinným příslušníkům chovali přátelské city. Jeden kmotřenec mých rodičů, který se později, když pracně složil maturitu, stal doktorem práv, mě pro nesprávně pochopenou větu z prvního vydání mé brožury málem zažaloval pro urážku na cti.

Děti provdané nebo ženaté v místě navštěvovaly své rodiče skoro denně. Vnučata přicházela obligátně vždy v pátek večer po večeri, aby jim prarodiče požehnali. Dědeček a také babička vložili ruce na hlavu vnuka, resp. vnučky a pronesli svá požehnání s přáním, aby byli jako Efraim a Manasse, příp. jako ženy patriarchů. Všichni přítomní pak byli pohoštěni nabobtnalým opeřeným hrachem. Při sobotních odpoledních návštěvách dostávali v létě a na

podzim čerstvé ovoce a v zimě a na jaře sušené jablečné a hruškové řezy (křízaly), zvané „schnitz“.

O sabatu a ve svátky ustala i jakákoliv obchodní činnost; vše prostoupila a ovládla zbožnost. Do rukou se nebraly peníze a korespondence, která došla před havdalou (obřad oddělující sabat nebo svátek od všedního dne), se neotevírala.

Teprve po vykonání následujícího obřadu, při kterém nejmladší svobodný syn nebo vnuk pozvedl do výše zapálenou splétanou voskovou svíci a upil doušek z havdalového vína, starší mužští příslušníci domácnosti si vínem, kterým se svíce uhasila, navlhčili kapsy u kalhot, což jim podle staré tradice mělo přinést bohatství a štěstí, po zazpívání „Ha-mavdil ben kodeš le-chol“ (hymnus na rozloučení se sabatem nebo svátkem a prosba o štěstí pro nastávající všední den) a poté, co si všichni vzájemně popřáli „gutwoch“ (*žid. pozdrav na začátku nového týdne*), se odložily sváteční šaty a začala příprava na jednotvárné každodenní zaměstnání a takto se to opakovalo týden co týden, po měsíce, roky, stále znovu, skoro bez odpočinku.

Židé se cítili šťastni v důvěrném rodinném životě. Zbožná oslava sabatu a svátků dodávala jejich bytí zvláštního posvěcení a odškodňovala je za příkoří, pocházející z vnějšího světa. Všeho všudy vládnul v ghettu mír, ale žádná radost. Na většině tváří jeho obyvatel byly patrné rysy starostí a utrpení, které ani v dnešní době ještě zcela nezmizely.

Jako předzvěst tiša be-av (9. den měsíce av, smuteční a postní den na paměť zničení prvního a druhého jeruzalémského chrámu) přicházely v druhé polovině měsíce tamuzu tři týdny, během nichž se nikdo nesměl holit a ani si nechat stříhat vlasy. Rovněž zábavy byly zakázány. Smuteční oslava započala již 8. avu při ma'arivu. Z matně osvětlené synagogy byla odstraněna veškerá výzdoba. Svatostánek byl bez parochetu, obvyklé modlitby se pronášely polohlasně. Všichni přítomní měli na znamení smutku oblečeny staré ošumělé šaty, seděli na nízkých stoličkách a recitovali na bolestné melodie prastaré srdcervoucí žalozpěvy proroka Jeremiáše. V domovech bylo zachováváno ticho a smutek. Lidé se navzájem nezdravili, neboť se nikdo neodvážil hlasitě promluvit. Při šacharit dne 9. avu následovalo po žalozpěvech smuteční rozjímání. Chazan, rabín a všichni uznávaní členové obce se snažili jednotlivé kapitoly přednášet rozechvělými hlasy. Obzvlášť dojemně znělo, když rabín recitoval Arzej ha-Levanon (*Cedry Libanonu*). Nebyla to modlitba, spíše obžaloba Boha a světa za potupu a ponížení tóry a jejích nositelů.

Tato smuteční nálada však neplatila pro nedorostlé chlapce, kteří v synagoze prováděli ty největší šprýmy. Dvěma nebo více vedle sebe sedícím mužům sešivali šosy kabátů a na sedící házeli zezadu lopuchy a bodláčí. To mělo představovat střely a smolné věnce obléhajícího nepřitele.

Po skončení šacharit se všichni odebrali na hřbitov, který třikrát obešli kolem vnitřní strany ohradní zdi. Pak položili na hroby příbuzných a známých po

kamínku na znamení vzpomínky. Po návratu ze hřbitova nebo odpoledne četli starší židé knihu Job, plni naděje, že dobrotivý Bůh obrátí osud izraelitů tak, jako kdysi obrátil Jobovo neštěstí ve štěstí a že podle proroctví uvedených v poslední kapitole žalozpěvu vznikne v blízké budoucnosti nový Jeruzalém s chrámem spravedlnosti a vzájemné lidské lásky, skrze který navždy zavládne věčný mír a svornost mezi všemi lidmi a náboženstvími.

Večeře na závěr tiša be-av, po čtyřiaadvaceti- až šestadvacetihodinovém půstu, sestávala z obligátních koblih ke kávě a pečených ryb, protože požívání masa, které bylo během prvních devíti dnů měsíce avu (s výjimkou šabat chazon, který leží mezi těmito dny) zakázáno, bylo povoleno až následujícího dne, tj. 10. avem počínaje. Velmi zbožní židé si však dopřáli maso až na šabat nachmu (sobota následující po 9. avu).

Nešťastná náhoda jednou chtěla, že jedinému židovskému řezníku v Přerově, Chaimu Schmiedovi, musela být všechna zvířata, poražená v pátek dopoledne před šabatem nachmu, prohlášena za „trejfe“ (rituálně nečistá). Košer maso nebylo možno pro nedostatek času obstarat, a lidé se proto museli spokojit s drůbeží pečení, čímž k lítosti hospodyněk odpadlo lukulské menu, obvyklé o významných sabatech, kterých bylo jedenáct do roka. Nesvědomy šochet se neodvážil řezníku, který utrpěl velkou ztrátu z neprodaného masa, přijít několik dní na oči.

O prvním dni selichot, tj. poslední, resp. předposlední neděli před roš ha-šana a o zchor brit, tedy v přípravný den Nového roku, se chodilo do „školy“ již ve tři hodiny ráno a pronášelo se tam velké množství kajicných modliteb (selichot). Bylo věci cti každé hospodyně, aby si v tuto časnou hodinu mohli všichni pochutnat ke kávě na čerstvém pečivu (koláčích a bábovce), a proto stála každá hned po půlnoci u díže a sporáku.

V mnoha rodinách dávaly školou povinné děti v předvečer roš ha-šana svým rodičům po jejich návratu ze synagogy novoroční přání, pečlivě napsaná německým nebo židovským kurentem. Děti škoře odrostlé zakončily své ústní gratulace slovy: „Le-šono tauvo tikosevu“ (Le-šana tova tikatevu – budiž vám dopřán šťastný rok).

O prvním a druhém večeru roš ha-šana mívaly barchesy kulatý tvar (místo jinak podlouhlého), aby začínající církevní nový rok byl šťastný (podle rčení, že štěstí je kulaté). Krajíček barchesu, ukrojený po proneseném požehnání, se namáčel do medu, aby nastávající rok byl právě tak sladký, tj. příjemný. Také se muselo vynechat o svátcích obvyklé odpolední zdřimnutí, aby se štěstí nezažalo.

V první den židovského Nového roku se chodilo po minše k řece nebo k rybníku, tam se vykonala modlitba a do vody se hodilo několik drobtů chleba s tichým přáním, aby hříchy odplavaly do moře, příp. aby je Prozřetelnost nechala upadnout v zapomnění. Tomu se říkalo „dělat tašlich“.

Den před přípravným dnem na jom kipur byl pro hlavu rodiny a pro každého alespoň třináctiletého chlapce přichystán jeden kohout a pro ženu a každou alespoň dvanáctiletou dceru slepice, pokud možno bílé barvy, podle výroku proroka Izaiáše: „I kdyby vaše hříchy byly jako šarlat, zbělejší jako sníh“ (Izai. 1, 18). Každý pak zakroužil kohoutem nebo slepicí třikrát kolem hlavy, přičemž pronášel: „Tento kohout (tato slepice) ať mě zastoupí a přijde namísto mě, ať je pro mě usmířením; tento kohout (tato slepice) budiž zasvěcen (zasvěcená) smrti a nechť přinese mně a celému Izraeli šťastný život.“ Kohout a slepice měli symbolicky sloužit jako oběť namísto kozla, kterého v době existence prvního a druhého chrámu obětoval velekněz na jom kipur Bohu, zatímco druhý kozel, který byl ve stejný den určen losem pro Azazela (démona přebývajícího na poušti), odnesl hříchy všech lidí do pouště (III. Mojž. 16, 5). Mávání drůbeží kolem hlavy se říkalo obracení kapores. Drůbež potom byla zčásti věnována chudým, zčásti zařiznuta a upečena a snědena v předvečer a na závěr jom kipuru.

V době mezi jom kipur a sukot jsme my, příp. i starší chlapci, chodili směrem k Moštěnici nebo k Želatovicím na větve pro suku (suka – chýše). Suka měla připomínat, že židé po odchodu z Egypta museli během svého čtyřicetiletého pobytu v poušti bydlet v chýších (III. Mojž. 23, 42).

Ve většině židovských domů byla v jedné místnosti namísto pevného stropu odsouvatelná střecha. Na místě prken ležely napříč latě, na které se den před sukot položily čerstvé jehličnaté větve. Za pěkného počasí se střecha odsunula a člověk si mohl představovat, že se nachází ve stanu. Kde takováto místnost nebyla k dispozici, postavila se suka se čtyřmi stěnami z prken na dvore.

Při cestě do Želatovic jsme poněkud ostýchavě chodili pěšinou, která vedla podél jedné zahrady, o které se říkalo, že tam býval před mnoha sty lety židovský hřbitov. Před nějakou dobou skutečně v této zahradě objevila manželka přerovského rabína dr. Taubera rozpadlou stodolu, údajně dřívější obřadní síň, na jejíchž trámec byla ještě viditelná slova „Šma Jisra'el“ a několik hrobů, ve kterých byly kosti uloženy směrem k východu. Archivní prameny o tomto židovském hřbitově, který se bezesporu nacházel v blízkosti bývalého židovského ghetta, ležícího mezi ulicemi Kozlovskou a Želatovskou, zaniklého před mnoha sty lety, však nejsou k nalezení.

Jablka, hrušky a švestky, nakoupené za peníze, které se střádaly po dlouhé měsíce, se zabalily do zlatého a stříbrného papíru, zavěsily za stopky a použily se spolu se šípky a plody brslenu, navlečenými na konopné niti, astrami, jiríni a tykvemi k výzdobě suky. Každý chlapec byl šťastný, když jeho suka byla prohlášena za nejhezčí.

Po šest dnů sukot se při šacharit vykonával halel (chvalozpěv) s lulavem (kytice složená z palmové ratolesti a větviček z myrty a vrby) a etrogem (citrusový plod) v ruce. Přestože se z něj již nemusela platit žádná daň, byl etrog velmi drahý. Plody z ostrova Korfu bývaly dražší než ty, které pocházely z Terstu.

Náboženská obec kupovala každoročně z vlastních prostředků po jednom etrogu pro rabína, chazana a šamese. Lulav vydržel několik let a vyměnilo se pouze myrtové a vrbové proutí. Roš-hakahal a mnozí další zámožní balbatim si etrog kupovali z vlastních prostředků a byli pyšní, když si etrog, uložený v bavlně ve stříbrném pouzdře, mohli brát do synagogy, nosit dokola při každodenních procesích a zejména o hošana raba (7. den svátku sukot), při kterém se synagoga obcházela sedmkrát.

Po sedmém obejití synagogy se lehce otloukaly o hrany „štotů“ svazečky, tvořené pěti proutky ze smuteční vrby, které navázali chlapci čtvrtého polosvátečního dne na břehu Bečvy, a částečně se tak zbavily listí, jako symbol, že ze sebe máme setřít vše nehodné a nedůstojné. Nadměrné otloukání však nebylo s ohledem na chilul jom tov (znesvěcení svátku) dovoleno.

Každá osoba mužského i ženského pohlaví starší třinácti, resp. dvanácti let, měla během sukot denně před snídaní „benšovat“ s lulavem. Lulavem se šestkrát mávlo, a sice do čtyř světových stran, nahoru a naposledy dolů, jako symbol, že Bůh je stvořitelem světa, nebes i země.

Kdo neměl vlastní etrog a lulav, použil obecní, zapůjčené šamesem. Šames je přinesl až do domu, zvláště ženám, za což dostával spropitné. Po skončení sukot byl etrog velmi vyhledáván těhotnými ženami, které si od něj slibovaly určitou úlevu v těhotenských potížích. S oblibou se ukusovala stopka. Židé, kteří bydleli na venkově, si kupovali etrog a lulav na společné náklady se sousedci z nejbližší vesnice a posílali si je každý den odpoledne po služebnictvu.

O polosvátečních dnech pesachu a sukot se s odrostlými dětmi podnikaly krátké jednodenní výlety k příbuzným a známým v nejbližším okolí, které se dětem slibovaly jako odměna za píli a dobré chování.

Také zasnuby se většinou konaly v polosváteční dny. Poté, co si nevěsta a ženich dali slovo, se rozbil velký kávový šálek nebo talíř. Každý z účastníků zasnubní hostiny dostal po střípku. Pokud měla některá dívka sedm střepů ze sedmi zasnub, doufala, že se sama brzy stane nevěstou.

Jako poslové chanuky, která je svátkem světla neboli zasvěcení Chrámu a který připadá na 25. den měsíce kislev, přicházeli pravidelně tři až čtyři týdny předem židovští muzikanti (klezmorim), původem většinou z Čech. Tvořili kvarteta nebo kvinteta a vystupovali v každém židovském domě s hudebními kousky starých i nových mistrů, které hráli bez not.

Oblíbeným číslem jejich repertoáru byla Sulzerova melodie Kol nidrej. Na vystoupení muzikantů se lidé těšili a štědře jim platili, protože v ghettu se jen velmi vzácně naskytla příležitost k poslechu klasické hudby.

Velmi často přicházel o chanukovém týdnu také jeden sólista, který hrával jen na cimbál. Jeho specialitou bylo, že připevnil na struny malé dřevěné malované figurky, které se při hře pohybovaly, tzn. poskakovaly nahoru a dolů, a pro-

tože tento umělec byl současně i břichomluncem, předváděl krátké veselé jednoaktovky, za které sklízel veliký potlesk a hodně peněz.

O chanuce si chlapci vyráběli káču neboli vlka. Káča sloužila jako připomínka vítězství Makabejců nad Antiochem IV. Epifanem. Při vyřezávání čtyř písmen do bukového dřeva (čtyři hebrejská písmena nun – gimel – he – šin znamenala nes gadol haja šam – stal se tam velký zázrak, tzn. že malý oddíl zvítězil nad tak mocným nepřítelem) si člověk často pořezal prsty nebo si je později popálil při odlévání olova.

Protože chanuka se většinou časově shodovala s vánocemi, vyprávěla nám babička o Štědrém večeru spoustu pověrečných strašidelných příběhů, mezi jinými např. že prý malach ha-mavet (anděl smrti) obchází kolem a dotýká se nohou těch, kteří mají v příštím roce zemřít, a proto jsme my děti musely sedět na lavici u kamen s nohama zkříženýma „na Turka“.

Každá kachlová kamna mívala tehdy ze dvou nebo tří stran zděné lavice, jaké lze dnes ještě tu a tam spatřit ve starších selských usedlostech. S kamny bývala spojena pec, jejíž cihlové klenutí nabízelo v zimě velmi žádané teplé lože, zvlášť když jsme přišli domů promrzlí z bruslení.

Po rozsvícení chanukových světel (tehdy se většinou místo drahých voskových svíček zapalovaly v hubicích osmiramenné mosazné menory knoty namočené v oleji) a po zazpívání písně Ma'oz cur ješu'ati (Bůh je má ochrana a záštita) hrávali chlapci hru „kladívko a zvonek“, neboť během chanukových večerů odpadalo domácí vyučování.

V první vánoční den nebyly k dostání rohlíky, a proto se v židovských rodinách ke snídani jako specialita podával „pönitz“, tj. topinky potřené po obou stranách česnekem a máslem.

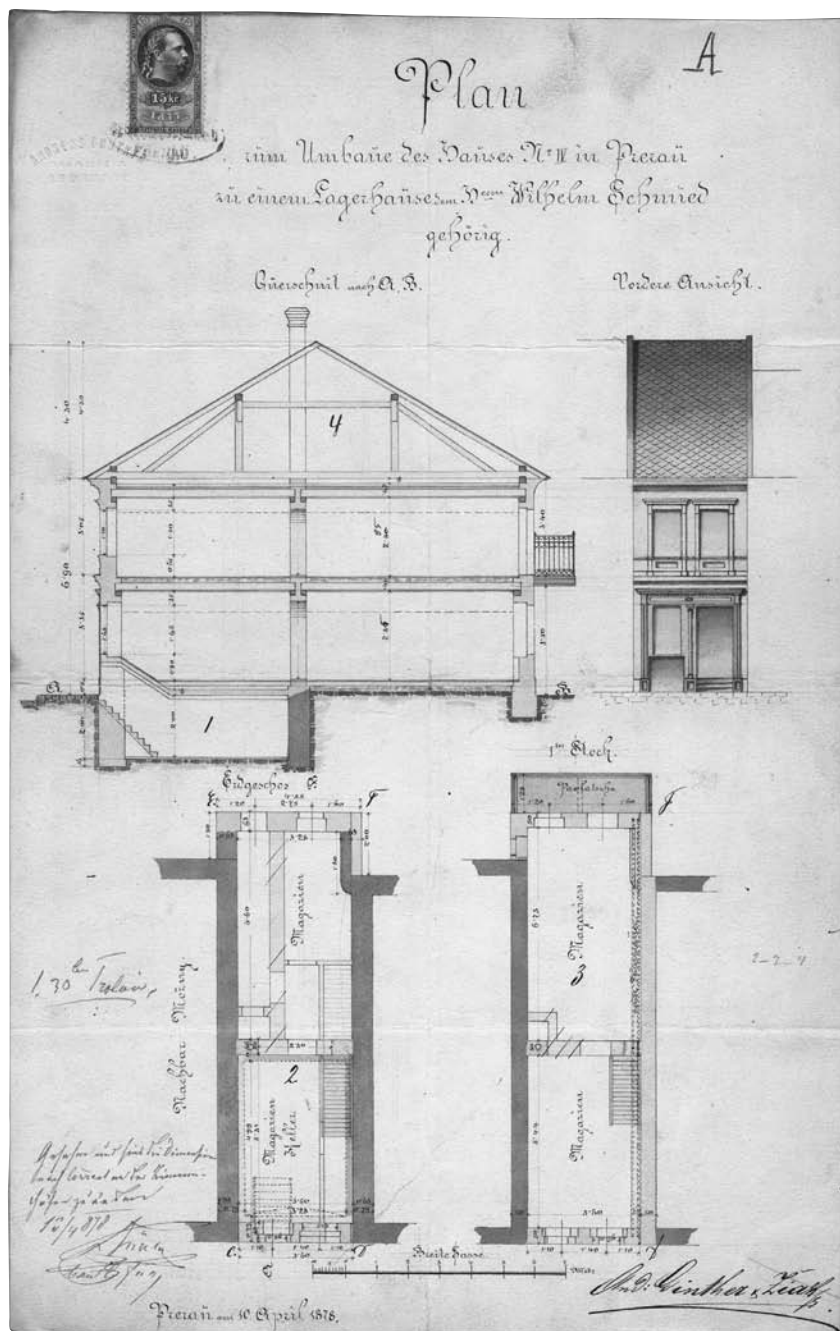

Patnáctého dne následujícího měsíce švat se konal tzv. svátek stromů. Podle staré rolnické zkušenosti se prý v tento den probouzejí stromy ze zimního spánku a obnovuje se jejich síla k rozpuku. Zbožní židé překládají oslavu tohoto přírodního jevu na sabat následující po 15. švatu, většinou to bývá šabat šira.

Jeden z učených a pobožných mužů – obvykle dajan, tj. zástupce rabína – v tento den dokončil některý z traktátů talmudu a pozval známé a příbuzné ke čtení posledního odstavce. Pohostil je podle obyčeje patnácti vybranými druhy ovoce z různých stromů, což odpovídalo počtu chamiša asar, tedy patnáctému švatu.

Polosvátky purim (židovský masopust) a šušan-purim (den následující po purim) patřily ke státům uznaným soudním prázdninám. Na purim dopoledne se lidé navzájem obdarovávali vínem, pečivem, citrony nebo pomeranči a na chudé se pamatovalo i s peněžitými dary. Odpoledne a večer byla u rabína, roš-

Plány židovských domů. SOkA Pířerov. △▷

Náhres

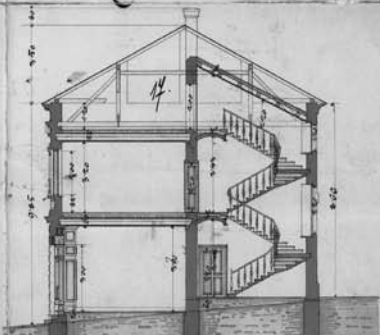
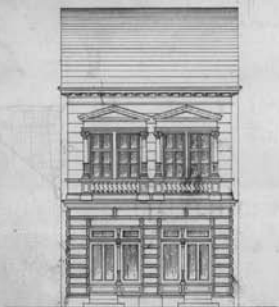
ku stavbě domu č. 111. pro pana Ferdinanda Krátkýho

Petrovi-

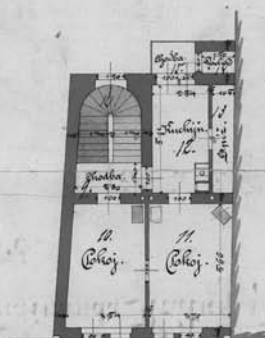
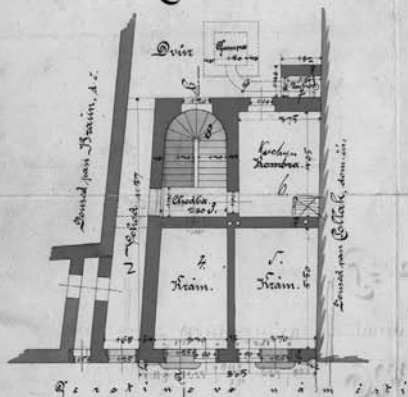
Pohled.

Průřez a-b.

Plánek.

1. patro.

Prostřední dvůr č. 111. z. č. 111.

Prostřední dvůr č. 111. z. č. 111.
Prostřední dvůr č. 111. z. č. 111.
Prostřední dvůr č. 111. z. č. 111.

Prostřední dvůr č. 111. z. č. 111.

hakahala, u gabaim a podle jejich sociálního postavení i u rodičů prostřena tabule pro každého.

Se setměním se dostavovaly jednotlivé masky nebo skupinky masek. Na jednu podařenou masku z oné doby si vzpomínám. Jeden mladý muž z chudé rodiny, převlečený za policejního komisaře, převažoval na malém minciři nejlepších pokrmů, zvláště purimové speciality – podlouhlé makové nadívané rohlíčky, zvané „makevnikel“, u zámožných rodin pak tvořily největší část nabízeného pečiva lívance – zda mají policejně předepsanou váhu, a protože tomu tak vzhledem k jeho „neomylnosti“ nebylo, putovala velká část vystavených lahůdek do putny „strážníka“, který ho doprovázel a kterému se pro jeho bojovné vzezření nikdo neodvážil odporovat. Jedno židovské rčení říká: „O purim je všechno dovoleno.“

Toho využívala leckterá žertovná maska k zesměšňování jistých osob, které se vyznačovaly nějakou zvláštností nebo se během roku dopustily prohřešků vůči obci. Dotčení na sobě nedávali nic znát, neboť refrén zmíněného rčení zní: „Po purim přece každý ví, kdo je blázen.“

Od prvního nisanu až do druhého ijaru včetně odpadal ve všední dny při ranní a večerní modlitbě tachnun (*prosebná modlitba*). My děti jsme se těšily, že brzy přijde pesach, protože po osm dní, které trvá, bývaly k snídani tvarohové lívance (židovská specialita) a ve vydatné polední polévce knedlíčky ze strouhaných macesů.

Den před začátkem pesachu začaly ženy sklízet používané nádoby, neboť během pesachu se muselo používat jiné. A protože ne každý si mohl dovolit pořídit nové – vždyť se používalo zvláště nádobí pro masité a pro mléčné pokrmy – tak se spousta nádobí před erev pesach (v *předvečer pesachu*) „košerovala“, tzn. že se ponechalo několik hodin ležet ve vařící vodě. Stejně tak byly z obytných místností odstraněny případné zásoby chleba a mouky.

Večer pak otec rodiny prohlédl každý kout, zda někde nezůstaly drobků chleba. Pokud se snad nějaké našly, sebraly se na dřevěnou misku, příštího dne dopoledne je liberer odnesl a kolem desáté hodiny se spálily v peci u židovského pekaře, neboť od této hodiny počínaje se po následujících osm dnů nesměl požívat chléb ani ostatní pokrmy a nápoje, připravované s použitím kvasnic. Obchodníci s moukou a potravinami prodali podle návodu, otištěného ve starých hagadách, naoko své zásoby jednomu ze svých křesťanských zaměstnanců a po osm pesachových dnů se zdržovali jakékoliv obchodní činnosti.

Až do třináctého roku života prvorozeného syna se jeho otec vždy o erev pesach dopoledne postil. Po dosažení třináctého roku se postil dotyčný syn sám, na znamení díky za to, že během odchodu židů z Egypta byli všichni židovští prvorozenці uchráněni před smrtí.

Od půstu byl však člověk osvobozen, jestliže se po šacharit zúčastnil předčítání závěrečné kapitoly z některého traktátu talmudu, který jeden ze zbož-

ných učenců během roku prostudoval od A až do Z a po šacharit studium dokončil. Tento obřad, který byl spojen s malým obcerstvením, se nazýval sijum (závěr).

Kromě povinných půstů, kterými jsou celodenní půst na jom kipur, 17. tamu-zu (*prolomení hradeb Jeruzaléma*), 9. avu (*zničení Chrámu*), 3. tišri (*zavraždění židovského místodržícího Gedalji*), 10. tevetu (*počátek obléhání Jeruzaléma*) a 13. adaru (*půst Ester*) existují ještě další celodenní a polodenní půsty. Mimořádné půsty se držely za toho, kdo upustil tefilin, nebo za celou obec, pokud v synagoze upadl na zem svitek tóry.

Jestliže je správný mezi židy rozšířený názor, že k zotavení po postním dnu je zapotřebí čtyřiceti dnů, je s podivem, že židé navzdory své tělesné slabosti odolávali a dosud odolávají tělesným i morálním útrapám, které je po staletí často postihovaly a dodnes postihují!

O prvním a druhém pesachovém večeru se po návratu hlavy rodiny ze synagogy konal seder, tzn. že se předčítala hagada (liturgická knížka líčící utrpení starých izraelitů a jejich zázračné vysvobození z Egypta v období faraónů) a k večeři se jedly macesy (nekvašené chleby). Slovo „seder“ znamená „pořádek“, a protože na sváteční míse jsou všechny předměty (tj. 3 macesy, hořké byliny, nastrouhaný bílý křen, směs jablečných povidel se skořicí a vínem, petržel a slaná voda), které se používají na příslušných místech hagady, přichystány v příslušném pořadí, označuje se předčítání z hagady a následující večeře společným názvem seder. Z macesů, které leží na míse odděleny ubrouskem, se první nazývá kněžský maces, druhý levitský maces a třetí izraelitský maces. Z prvního a druhého macesu ulomil otec po kousku a snědl je za pronášení příslušného požehnání. Před zahájením večeře pak odebral pro sebe a přítomné členy domácnosti kousky z třetího macesu, položil na ně petržel a hořké byliny (křen) a ty se za žalostného vzpomínání na hořké časy otroctví v Egyptě snědly. Část, která zůstala z prostředního, levitského macesu, se snědla jako zákusek (afikoman) a kousek z ní se uchoval jako amulet do příštího pesachu. Protože se vědělo, že otec tento kousek bude nutně potřebovat, usilovali přítomní chlapi, aby se afikomanu nenápadně zmocnili. Když se jim to podařilo, vydali jej pouze oproti příslibu odškodnění, např. nového oblečení nebo hezké knihy.

U obzvláště zbožných židů si otec pro zvýšení slavnostního rázu oblékal při sederu kital a podle orientálního zvyku sedával na vyvýšené čalouněné lenošce. Někteří měli vedle sebe i malou vaničku nebo mísu s vodou, jako upomínku na překonání Rudého moře.

Při sederu se vždy na určitém místě hagady vypilo po poháru vína, dohromady čtyři poháry. Na stole stávala rovněž sklenice vína přichystaná pro proroka Eliáše a dveře do místnosti zůstávaly otevřené pro jeho případný příchod. Zbožní židé totiž věřili, že tento prorok i po svém skonu duchem prodlévá u lidu Izraele a účastní se i náboženských shromáždění.

Mnozí bojácní židé, zvláště ti, kteří bydleli na vesnicích, slavili seder při otevřených dveřích a nezakrytých oknech a pili pouze bílé víno, protože v červeném víně by někdo mohl tušit „krev“, kterou podle představ omezených nebo svedených jinověrců prý židé používali do macesového těsta nebo při náboženských obřadech. Červené víno pili někteří zbožní židé jako připomínku toho, že se farao kdysi koupal v krvi židovských dětí, aby se zbavil malomocenství. Pro většinu lidí zdravého a střízlivého rozumu zůstává psychologickou záhadou, že mohl někdo židům přičítat, a občas ještě přičítá, používání krve, popřípadě rituální vraždu. Přitom podle I. knihy Mojžíšovy, kap. 9, verš 4, III. knihy Mojžíšovy, kap. 3, verš 17, kap. 7, verš 26 a 27, kap. 17, verš 10 až 14, kap. 19, verš 26 a V. knihy Mojžíšovy, kap. 12, verš 16 a 23–27, kap. 15, verš 23, se židům zakazuje nejen požívání krve, ale i masa teplokrevných živočichů, ve kterém zůstala krev. Až po dnešní dny musí židé každé maso před vařením nechat hodinu ležet ve slané vodě, aby příp. zbývající krev vytekla.

Během mé školní docházky (v letech 1838–1846) se ve velkém pokoji u převorského rebeho, který býval kvůli šetření dřevem v zimě prázdný, vždy 14 dnů před pesachem začínalo s pečením macesů. Velikonoční mouka, která se dovážela v zaplombovaných pytlích přímo z křesťanských mlýnů, byla třiceti až čtyřiceti dospělými křesťanskými nádeníky vysypána, vymísena na těsto a pak zpracována na macesy. Je vůbec myslitelné, že by někdo předtím mohl do těsta tajně přimíchat krev nebo krevní moučku?

Při maarivové modlitbě prvního pesachového dne se započalo s počítáním „sefiry“. Rabín řekl: „Hajom jaum echod lo-omer“ („*Hajom jom echad lo-omer*“, *tzn.* „*Dnes je první den omerového počtu*“), aby připomněl, jak se kdy si v Palestině obětovaly prvotiny z úrody obilí.

Osmnáctý den měsíce jaru se nazýval lag ba-omer (*třiatřicátý den omeru*), příp. „svátek školáků“, na památku toho, že v tento den v roce 168 n. l. skončila dlouhotrvající epidemie, které padlo za obět mnoho žáků rabiho Akivy. Odpoledne samozřejmě nebyla škola a my jsme slavili náš „majáles“. Tak se později říkalo výletům, které v měsíci květnu podnikali gymnazisté.

Delší prázdniny, jak jsou dnes předepsané i pro obecné školy, v délce nejméně 6 týdnů, žáci chederu dříve neměli. Museli se spokojit s volným odpolednem na roš chodeš a o polosvátcích.

O posledním pesachovém dni po minše jsme nosili po ghettu velikého, slámou a pilinami vycpaného panáka, oblečeného do starých kusů šatstva, které jsme dobrovolně opatřili, a po ma'arivu jsme jej rozedraného hodili do kaluže, která se nacházela za mikve, nebo jsme jej za velkého povyku velkých i malých dětí spálili. Tím jsme projevovali svou velikou radost, že končí přísné dodržování požívání nekvašených pesachových jídel a že k večeři se konečně bude smět jíst chléb.

Doba od prvního dne pesachu (podle omerového počítání) až do erev šavu'ot (předvečer šavu'ot) se nazývala „sefira“. Vzpomínalo se v ní na útrapy, které židé vytrpěli po zboření chrámu a během první křížové výpravy v roce 1096. Během tohoto více jak šestitýdenního smutečního období byly s výjimkou lag ba-omer zakázány všechny slavnosti a zábavy.

Smuteční týdny skončily o novoluní měsíce sivanu. Třetí, čtvrtý a pátý sivan se nazýval „šlošet jmej hagbala“, tzn. tři dny přípravy, během nichž se židé mají zdržovat jakýchkoli smyslových požitků, aby připravili svou duši na první den šavu'ot, kdy se o musafu předčítala 20. kapitola z II. knihy Mojžíšovy, obsahující desatero přikázání, které bylo izraelitům vyjeveno na hoře Sinaj. Chazan ji přednesl zvlášť slavnostním způsobem a publikum ji vyslechlo vestoje.

V předvečer šavu'ot byl vyzdoben almemor březovými ratolestmi a pro zvýšení slavnostního rázu se i v domácnostech umísťovaly březové větvičky do rohů obytných místností a na široký prádelník (nazývaný komoda), který byl parádním kusem nábytku, se dávaly pivoňky.

Druhým dnem šavu'ot, o kterém se po šacharit četla idylická kniha Ruth, končila ne právě malá řada židovských svátků. Nyní se mohli židé během letních měsíců intenzivně věnovat obchodní činnosti i odpočinku, aniž by byli omezováni náboženskými povinnostmi, až do již zmíněného tiša be-av.

V poslední, příp. předposlední den hlavních svátků se před skončením musafové modlitby Šmone esre konalo tzv. „duchenen“ (sloveso od duchan, tj. almemor). Již v době založení prvních sídel se židé dělili do tří kast: první a nejvznešenější byla kasta kohanim (kněží, sg. kohen), tj. potomků Áronových, druhou tvořili levité (potomci kmene Lévi) a zbývající prostý lid tvořil třetí kastu, zvanou izraelité. Před duchenen si museli kohanim umýt ruce, což se provádělo tak, že v předsáli synagogy drželi starší levité podlouhlou, k tomuto účelu v synagoze přechovávanou mosaznou nádobu a nejváženější nebo nejstarší levita pak lil z konvice, která k této nádobě příslušela, kohanim vodu na ruce, které jim mladší levité osušili do připravených ručníků.

Poté se kněží odebrali na duchan, zahalili si talitem hlavu a ruce, jejichž palce se musely dotýkat, a monotónní bzučivou, avšak působivou melodií doprovázeli chazanova hlasitě pronášená požehnání. Tímto svatým zpěvem jako by si připomínali kněžské postavení svých prapředků.

V ortodoxních obcích se po vyslovení „ve-jišmerecha“ (Bůh tě opatruj) monotónní zpěv kněží velmi dlouho protahoval, protože mnoho věřících, kteří měli nějaký děsivý sen, se modlilo za jeho šťastné rozuzlení. Tato pověra převládala na východě, zejména u Egyptanů a Peršanů.

Během duchenen nesměl nikdo na kněží pohlédnout, protože na nich údajně spočívá šchina, tj. Boží přítomnost, a mnozí věřili, že ten, kdo by tak učinil, oslepne. Podle Maimonida je pohlížení na kněze zakázáno proto, že užaslé pohledy přítomných by narušily pobožnost.

V nynější době se v liberálních obcích již duchenem za účasti kohanim neprovádí, nýbrž chazan zpěvavým hlasem recituje jednotlivé odstavce kněžské modlitby a věřící mu odpovídají.

K charakteristice tehdejšího prostého životního stylu přerovských židů bych rád ještě uvedl, že v popisovaném období se v domě mých rodičů ani v jiných přerovských židovských domech nenacházely vymalované nebo tapetované pokoje. Veškeré obytné místnosti se dvakrát nebo třikrát do roka bílily (obvykle před pesachem a roš ha-šana, nebo když se očekávala návštěva) a na tuto práci se nenajímali zedníci, nýbrž šábesgojte, zvláště pokud dovedla líčit beze šmouh.

Na ješivě v Lipníku

S posledním dnem měsíce tišri 1846 jsem poznal život z jeho vážné stránky. Rodiče si totiž položili otázku: „Čím teď chlapec bude?“ Podle tehdejších názorů byla odpověď docela jednoduchá. Zněla: „Půjde na ješivu (vyšší židovská náboženská škola) a stane se bachurem (studentem talmudu).“ Věděli přece ze zkušenosti, nebo si to alespoň namlouvali, že bachur potom může dělat všechno!

Mne samotného se přirozeně nikdo neptal – právo na sebeurčení, ohledy na chlapcova zvláštní přání, sklony nebo schopnosti se tehdy neuznávaly – a tak jsem 1. chešanu odcestoval na ješivu do Lipníka, jejíž rabín Salomon Quetsch se jako znalec talmudu těšil světové pověsti. Samozřejmě se tím míní jen svět židovské učenosti.

Cestu jsem nastupoval s lítostí, jednalo se přece o první delší nepřítomnost mimo důvěrně známý rodičovský dům! Přestože rodiče žili v docela dobrých poměrech, musel jsem, jak bývalo obvyklé, a také proto, abych neměl před ostatními bachurim žádné výhody, dodržovat „stravovací dny“. Čtyři dny v týdnu jsem se tedy stravoval u obchodních přátel svého otce, a to v neděli, v úterý, ve čtvrtek a o sabatu.

V pondělí, ve středu a v pátek jsem býval svým vlastním stravovatelem, tzv. samozásobitelem. Jídelní lístek byl v tyto dny velice bohatý, protože mi povozník, který jezdil každé pondělí do Lipníka na týdenní trh, přivezl vždycky plnou tašku potravin. Rád vzpomínám na zápražku, která měla sloužit k přípravě každodenní ranní polévky, kterou jsem však pro její kmínovou chuť obvykle zkonsumoval za syrova.

Současně se mnou nastoupili na tuto školu, která platila za židovskou univerzitu, ještě dva stejně staří kolegové z Přerova.

Jeden z nich, Salomon Klein, kterému jsme žertem říkali „Šlomo ha-kotaun jihje ha-godaul“ (Šlomo ha-katan jihje ha-gadol, tj. malý Šlomo se stane velkým), byl z nás tři nejpilnější a neměl před sebou žádný menší cíl, než se stát v co nejkratší době rabínem. Jak jsem se později dozvěděl, přešel po skončení

studia v Lipníku, podporován několika přerovskými mecenáši, za účelem dalšího vzdělávání na jednu ješivu v Uhrách a za několik let se stal na doporučení svého tchána rabína Joela Ungara rabínem v Zentě.

Protože jsme, přes náš mladistvý věk, prokazovali dosti značnou znalost talmudu, požívali jsme veliké a závist vzbuzující výsady sedět u dlouhého zeleného stolu vpředu, po rabínově pravici a levici, a říkalo se nám přerovské trojhvězdy nebo přerovský trojlístek.

Ale dva jsme brzy sami od sebe zjistili, že přes veškerou snahu nebudeme schopni dosáhnout žádných zvláštních pokroků. Je třeba si uvědomit, že přechod z chederu na ješivu znamenal totéž, jako kdyby žák nižšího gymnázia přešel přímo na univerzitu! A tak nám nezbylo nic jiného, než abychom si, stejně jako mnoho jiných i starších posluchačů, vzali na první tři měsíce na výpomoc korepetitora, kterému se říkalo chazor-bachur (tzn. *dosl. „opakovací bachur“*). Korepetitory bývali obvykle dospělí, osmadvaceti- až třicetiletí bochurim, kteří po delším pobytu na ješivě skládali u rabína zkoušku z celého talmudu, a jestliže ji složili úspěšně, obdrželi ha-toru, tj. průkaz způsobilosti, že mohou kdekoliv kromě Moravy zastávat místo rabína.

Přednášky lipnického rabína o rozličných traktátech talmudu se konávaly v neděli, v úterý a ve čtvrtek od 8 do 12 hodin dopoledne. Jeho speciální umění spočívalo v tom, že jako kazuista a dialektik dokázal jedno talmudské téma interpretovat a komentovat mnoha, často i deseti až dvanácti způsoby. Starší bachurim směli klást otázky a uvádět námítky, podle kterých si rabín mohl udělat úsudek o jejich vědomostech a důvtipu.

Dvakrát ročně, na šabat šuva (před jom kipurem) a na šabat ha-gadol (před pesachem), konal rabín v synagoze velkou „drašu.“ Téma, o kterém hodlal pojednat, bývalo několik týdnů předem stručně písemně oznámeno nejen v Lipníku, sídle rabinátu, ale i v sousedních obcích, aby se s ním mohli seznámit i tamní talmudisté.

Mezi rabínem a ostatními učenici se pravidelně v synagoze rozpoutala živá disputace, takže draša často trvala od půl jedenácté až do dvanácti hodin, a pokud protistrana s vysvětlením a výkladem rabína nesouhlasila, pokračovala ve tři hodiny dopoledne v jeho bytě.

Období mezi šabat ha-gadol a erev pesach a mezi šabat šuva a erev sukot (předvečer sukot) pro mě bývalo nejtěžší. Během těchto několika dní jsem se musel naučit zpaměti obsah příslušné draši, abych jej dovedl o pesachu a sukot, které jsem trávil doma, přednést v přítomnosti otce a talmudistů, kteří se na tento pilpul připravili. Zde se pak rozvinul podobný souboj otázek a odpovědí jako v Lipníku a podle mých odpovědí si otec učinil úsudek o mé píli a mých pokrocích v uplynulém semestru.

Pokud jde o dodržování čistoty v bytě a pravidelnosti ve stravování, zvláště o pondělcích, středách a pátcích, podobal se můj život v Lipníku tomu, jaký dnes údajně vede tzv. bohéma. Můj korepetitor, jeden mladý kolega a já jsme bydleli u starších osamělých manželů Kulkových a obývali jsme větší místnost jejich dvoupokojového bytu. Pronajimatelé byli zámožní trhovci, kteří se zdržovali doma jen v neděli, v pátek a o sabatu. Ostatní dny v týdnu jsme si museli náš pokoj uklízet sami. Způsob, jakým se tak dělo, by sotva vyhověl přísným zdravotnickým požadavkům. V horkých letních měsících jsme museli mnoho nočních hodin věnovat lovu na jedno známé hnědočervené zvířátko, které měl asi na mysli Goethe ve své básni „Kdo nikdy v nocích bezesných neseděl plače na svém loži“.

Ve čtvrtek obědval náš trojlístek u jedné z předních rodin místní honorace, u Spitzerových. Vznesené prostředí a vlídné jednání tehdy našlo v mém srdci vděčnou odezvu a dodnes mám na ně nejmilejší vzpomínky. Po jídle dostal každý z nás náhradou za večeři měděnou minci, která, přestože byla ražena jako třicetikrejcarová, měla následkem devalvace z roku 1811 hodnotu pouze šesti krejcarů. S tímto měďákem jsme prováděli následující kousek. U jedné židovské trhovkyně jsme koupili za dva krejcarý ovoce, dali jsme jí měděnou minci a dostali jsme čtyři krejcarý nazpět. Za pár minut se k ní jeden z nás vrátil a řekl, že chce ten groš zpět, protože ho potřebuje na něco jiného. Vrátil jí ty čtyři krejcarý, které od ní předtím obdržel a dostal skutečně nazpět onu měděnou minci, takže mu zůstalo ovoce zadarmo. Více jak dvakrát nebo třikrát se tento trik provést nedal, stali jsme se s ním na ovocném trhu vyhlášenými. Co nejdříve jsme však vše napravili a odškodnili trhovkyni tím, že jsme po celou dobu našeho pobytu v Lipníku zůstali jejími věrnými zákazníky a dělali jí reklamu u všech našich kolegů.

Abych nezapomněl pentateuch, proroky a hebrejskou gramatiku, směl jsem se zúčastňovat vyučování, které přerovský rodák pan Markus Boss poskytoval jako domácí učitel synům pana Itziga Taubera, vynikajícího talmudisty a přítele mého otce. Každou sobotu jsme byli zkoušeni. Pan Boss byl vynikající židovský stylizátor, humorista, satyrik a autor epigramů a přeložil i několik děl německých básníků do klasické hebrejštiny. Část jeho prací vyšla v časopise „Kochvej Jicchak“, vydávaném ve Vídni M. E. Sternem.

Jedna epizoda ze života tohoto muže mi utkvěla v paměti. Jednou se během život ohrožujícího onemocnění musel jako náruživý kuřák zřít v sobotu své zamilované nerozlučné fajfky, a byl proto k neutěšení. Přestože mu lékař kouření dovolil, neboť v nemoci a v nebezpečí se náboženská příkázání nemusejí dodržovat, vzpíral se jejich porušení a vypomohl si tedy tak, že jeho syn Lippman v pátek odpoledne nafoukal do velkého hovězího měchýře kouř z několika balíčků tabáku, který jeho otec v sobotu po doušcích vdechoval.

Několik týdnů jsem chodil také na soukromé vyučování předmětům reálné školy k panu Hermannu B. Způsobil to jeho nepedagogický způsob výkladu, nebo jsem snad byl přímo osudem předurčen k pozdějšímu humanitnímu stu-

diu latiny? Pythagorova věta, které se říkalo „oslí most“, mi studium reálky zprotivila, ačkoli by mi v mém pozdějším povolání přišlo velmi vhod.

Že byly v židovském „univerzitním“ městě Lipníku k dispozici veškeré rituální instituce, je samozřejmé. Nicméně jedna z nich byla našemu „trojhvězdi“ nemilým způsobem připomenuta.

Pondělní týdenní trh jednou připadl na nějaký katolický svátek. Proto přijel náš přerovský povozník už v sobotu a proviant, který pro nás přivážel, složil u jednoho pekaře, který bydlel mimo město, v osadě zvané Horecko. Kolem druhé hodiny odpoledne jsme si my tři nerozluční pro naše zavazadlo přišli.

Když jsme je však chtěli odnést do našeho bytu, spatřili jsme eruvový drát, oficiálně zvaný „sabatschnur“, který nám kategoricky volal vstříc: „Stát!“ Tady byla každá rada drahá, protože o sabatu jsme zavazadlo do židovské ulice, která ležela uvnitř eruvu (*tj. vymezené území židovské obce, z něhož není o sabatu a svátcích dovoleno vykročit; drát, upevněný mezi dvěma sloupky, přehrazoval cestu vedoucí do ghetta*) nesměli zanést!

Šli jsme tedy Horeckou ulicí – byl horký červencový den – do vlnících se obilných polí, též ke katolickému hřbitovu, kde bylo možno slyšet šesti- až desetinásobnou ozvěnu, a protože nám byla do půl deváté večer, kdy končil sabat, dlouhá chvíle, snědli jsme do večera veškeré „železné zásoby“, určené na celý týden. Přirozeným následkem byla těžká žaludeční nevolnost, která pominula teprve po dvoudenním nedobrovolném půstu.

Mé studium na židovské univerzitě skončilo s uzavřením zimního semestru 1847/48. Neměl jsem žádnou chuť stát se rabínem. I otec nyní sám viděl, že mé nepatrné „německé“ vědomosti, přes značné znalosti „hebrejské“, nejsou dostačující pro životní boj, a proto měl v úmyslu nechat mě na veřejné škole studovat latinu, abych měl později možnost studovat medicínu nebo práva.

Zažádal proto u brněnského gubernia o povolení, přičemž musel doložit vysvědčení záchovalosti a další doklady, které se od židů vyžadovaly, neboť mu na přerovském patrimoniálním úřadě bylo řečeno, že bez guberniálního povolení není židům studium na veřejných ústavech povoleno. Avšak dříve, než tohoto povolení dosáhl, vypukla ve Vídni březnová revoluce a její vlny zasáhly silou bouře zpuchřelé duchovní zdi ghetta. Ty se zhroutily a z jejich trosek jako fénix vzešly i pro mne červánky jiné doby, naší nové éry.

Prameny a literatura

Seznam využitých archivních fondů:

Státní ústřední archiv Praha, Sbírká židovských matrik.
Moravský zemský archiv Brno, G 10 (Přerovská pamětní kniha).
Zemský archiv Opava, pracoviště Olomouc, Velkostatek Citov.
Archiv města Brna, Archiv města Brno.
Tamtéž. Německé státní gymnázium Brno.
Státní okresní archiv Jihlava, Latinské gymnázium Jihlava. (Dále jen SOKA.)
SOKA Kroměříž, Piaristické gymnázium Kroměříž.
Tamtéž, Německá reálka Kroměříž.
SOKA Přerov, Archiv města Přerov.
Tamtéž, Okresní úřad Přerov.
Tamtéž, Okresní národní výbor Přerov.
Tamtéž, Gymnázium Přerov.
SOKA Olomouc, Archiv města Olomouc.
Židovské muzeum Praha, Židovská obec Přerov.

Výběrový seznam použité literatury:

Bayer, F.: Přerovsko. Přerov 1893.
Dějiny města Přerova. Díl 1. Přerov 1970. Díl 2. Přerov 1972.
Der älteste Olmützer. Mährisches Tagblatt. Jubiläumsnummer, 16. 6. 1930, s. 78–79.
Dostál, J.: Židé v Přerově. Kultura Přerova, 1965, červenec, s. 7–10.
Fiedler, J.: Židovské památky v Čechách a na Moravě. Praha 1992.
Freimann, J.: Geschichte der Juden in Prerau. In: Die Juden und Judengemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart. Brünn 1929.
Haas, Th.: Die Juden in Mähren. Brünn 1908.
Heller, H.: Mährens Männer der Gegenwart. Díl IV. Brünn 1890.
Hlošek, J.: Židé na Moravě. Brno 1925.
Hosák, L.: Přehled dějin města Přerova v době feudálních řádů. Přerov 1956.
Klenovský, J. – Papoušek, M.: Židovská obec v Olomouci. Historie, osobnosti, památky. Olomouc 1997.
Krejčí, V.: Přerovské hřbitovy. In: Sborník Státního okresního archivu v Přerově, Přerov 1998, s. 95n.
Kreutz, R.: Přerovský okres. Brno 1927.
Lapáček, J.: Translokace Židů v Přerově v letech 1726–1730. In: Sborník Státního okresního archivu v Přerově, Přerov 1993, s. 76–84.
Müller, W.: Beiträge zur Geschichte der mähr. Judenschaft. Olmütz 1903.

- Radimský, J.: Židé v přerovském kraji roku 1763. Záhorská kronika, 1947/48, s. 61–62.
- Rošický, V. L.: Dějiny a paměti řemeslných cechů města Přerova i okolí a rozvoj živností na Moravě. Přerov 1893.
- Sturm, H.: Biographisches Lexikon zur Geschichte der Böhmischen Länder. Bd. 1. München–Wien 1979.
- The Jewish Encyclopedia. London–New York 1925.
- Wininger, S.: Grosse jüdische Nationalbiographie. Czernowitz 1925–1936.
- Zapletal, F.: Židovská ulice v Přerově. Záhorská kronika, 1930/31, prosinec, s. 9–11.

Vzpomínky na přerovské ghetto

Ignaz Briess

Přeložil, úvodem a poznámkami opatřil Miroslav Marada.

Roku 2000 vydal Státní okresní archiv Přerov.

Odpovědný redaktor PhDr. Jiří Lapáček.

Tisk ELAN, spol. s r. o. Přerov.

Náklad 450 výtisků.

Neprodejné.

ISBN 80-238-6001-1

